

2024. AUGUSZTUS

ROMSOM

ROMANYA DEJAKA SHIBAKO, ZHANIMASKO THAJ KULTURALNO LIL • CIGÁNY ANYANYELVI, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Ebben a számunkban Farkas Attila grafikai szerepelnek.

Romanya dejaka shibako, zhanimasko thaj kulturalno lil
Cigány anyanyelvi, tudományos és kulturális folyóirat

Alapította

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF
KOVÁCS JÓZSEF HONTALAN
PÉLI TAMÁS

Megjelent

1973-1978 és 1994-1996 között és 2006-ban.

Főszerkesztő

NAGY GUSZTÁV

Szerkesztők

SZOLNOKI CSANYA ZSOLT
BRÉM-NAGY FERENC

Weboldal: romsom.hu

A folyóirat a Magyar Kultúráért Alapítvány támogatásával jelenik meg.

ISSN 1216-0067 (nyomtatott)

ISBN 3057-8310 (online)

Kiadja a Magyarországi Roma Galéria Egyesület • Felelős kiadó: Vári Zsolt elnök • Szerkesztőség levélcíme: 1031 Budapest, Szentendrei út 200/b. • Email: ujromsom@protonmail.me • Lapterv: Brém-Nagy Ferenc • Nyomdai előkészítés: Euro Press Media Kft. • Nyomtatás: Lauer Nyomda

Tartalom

CZIFRANICS-TAKÁCS ZOLTÁN A Magyarországi Cigányok
Kulturális Szövetségének
első időszaka: 1957–1958 / 24

INTERJÚ

„Minket nem kell felemelni, integrálni,
hanem együtt kell gondolkodni velünk” / 37

IRODALOM

SÁRKÖZI LÁSZLÓ Csikágó / 41

PÉNTEK ORSOLYA Zágráb / 43

HORVÁTH GYULA Végtelen sodrásokban / 47

KALLA ÉVA Tizenhat öregasszony vagyok / 49

NAGY GUSZTÁV Bruma meséje / 51

ANYANYELV

CSOÓRI SÁNDOR Anyám fekete rózsza / 53

Muri dej kalyi ruzha / 53

MADÁCH IMRE Az ember tragédiája / 54

Le Manusheski Tragedija / 54

3 RATKÓ LUJZA
„Vágóson vagy pattogóson”

29 SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY
A nemes vadember

71 ROMA ATLANTISZ – GALÉRIA
Balázs János

Farkas, A. 12

„Vágóson vagy pattogóson”¹

Adalékok a nagyecsed-i oláh cigányok táncagyományához

Az 1980-as évek első felében fiatal, pályakezdő néprajzos muzeológusként és lelkes néptáncosként éveken át rendszeres gyűjtéseket folytattam Nagyecsedben mind a magyar, mind pedig főként a cigány táncagyományjal kapcsolatban. Abban az időben a helybeli oláh cigányok körében még mindennapos, élő hagyományként volt jelen a zene és a tánc. Bármikor és bárhol sor kerülhetett táncre, hiszen sem zenekarra, sem egyéb előkészületekre nem volt szükség ahhoz, hogy egy kis mulatság kerekedjen; saját ének- és ritmuskíséretre, bármelyik háznál vagy udvaron könnyen táncre perdültek. Táncolni szinte mindenki tudott, és szép számban voltak – főként a férfiak között – kiemelkedő tudású, mindenki által elismert táncosok.²

A családfenntartók a férfiak voltak, akiknek többsége az építőiparban dolgozott és ingázott hetente a híres-hírhedt „fekete vonattal” Budapest és Nagyecsed között. Tisztes megélhetést biztosító munkájuk lehetővé tette, hogy sokan saját házat építsenek családjuk számára. Az új építésű, a kor divatja szerinti kockaházak mellett sok család lakott a falu hagyományos parasztháztípusára hasonlító, nyeregtetős hosszú házban. Voltak olyan utcák, ahol a magyarok közé ékelődve, illetve az utca végén egy tömbben többségében cigányok laktak (például Komoróczy utca, Berekoldal).

Cigány házak

Hétköznapi csak az asszonyok, illetve a gyerekek, fiatalok és az öregek tartózkodtak otthon. A nők nem dolgoztak, csupán egy-két kivételes példa volt arra, hogy egy-egy tanultabb (például érettségizett) fiatalasszony munkát vállalt valamelyik helybeli üzemből. Földterület híján gaz-

¹ A tanulmány első megjelenése: *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* LXIII. Szerk. Dr. Rémiás Tibor. Nyíregyháza, 2021. (2022.) 281–305.

² A nagyecsed-i oláh cigányok táncagyományait Balázs Gusztáv gyűjtötte és dolgozta fel teljes körűen, lásd például BALÁZS 1987, 1989, 1993, 1995. A felső-Tisza-vidéki cigányság táncairól mindenekelőtt

Martin György, mellette Pesovár Ernő és Andrásfalvy Bertalan közölt alapvető jelentőségű tanulmányokat, lásd (a teljesség igénye nélkül) MARTIN 1970, 1980, 2002; MARTIN–PESOVÁR 1958; PESOVÁR 1977, 1987; ANDRÁSFALVY 1963, 1980. A cigányság zenéjével kapcsolatban elsősorban Kovalcsik Katalin népzene kutató (1954–2013) munkásságát kell megemlítenünk.

dálkodást nem folytattak, és háztáji gazdaságot (konyhakert, baromfi) is csak elvéve tartottak fenn, noha a telkek nagysága ezt lehetővé tette volna.

Cigányasszony a háza udvarán

Hátsó gazdasági udvar

Az idősebb generációk korábbi hagyományos foglalkozása a férfiak esetében a *kupeckedés*, illetve a „házalás”, azaz házaknál való munkavállalás volt, az asszonyoknál pedig a *faluzás* vagy *batyuzás*. Ez azt jelentette, hogy a cigányasszonyok a magyarokhoz jártak a faluba olyan kisebb-nagyobb ház körüli női munkákat elvégezni, mint a meszelés, tapasztás, mosás, takarítás, s ezért cserébe ételmezt és adott esetben ruhaneműt kaptak.³ Egy ügyes asszony a munkájával megkereste a családjá számára a szükséges enivalót, nem kellett a boltban vásárolnia, pénzt költenie.

„...ezelőtt *surultuk* a fődet, tapasztottuk a *padot*, meszeltünk, mostunk, takarítottunk a magyar asszonyoknak. Kaptunk sonkát, szalonnát, zsákokkal vót a liszt a *kamarába*, *hombárba* vót a búza, adtak *kolompírt*, *tengerit*, egész kenyereket, egy napra való enivaló vót egy napi munkáér! Az *emberek* meg *kupeckedtek*, ettek, ittak, mulattak, meg mentek a faluba házalni, dógozni. Kifogtunk magunknak három-négy [magyar] asszonyt, akinél jártunk dógozni. Adtak tyukot vagy egy kacsát, vagy egy libát, minden megvót a falubul. Én egyáltalán nem tudtam, a bót mire való!” (11.)

„Én mentem magamnak dógozni, enivalót hordtam, hat *pulyát* neveltem fel, mer meghalt az édesanyám, maradt három *pulya*, a negyedik mán nagy vót. Azokat felneveltem, hordtam nekik a falubul enivalót. Jobban éltek, mint akinek apjok-anyjok vót, mer én nem a bótbul éltem, hanem a falubul. Dógoztam, a munka ez nem szégyen! Az a szégyen, ha lop az ember! [...] a falubul hoztam lisztet, szalonnát, *korompírt*, tojást, mindent... Takarítottam, mostam, padot suroltam, mindent csináltam, én nem az OTP-bül építettem! Saját erőmbül! Mer az én uram amit keresett, azt letettem, én meg hordtam az enivalót... Más cigányasszony ment a bótba, én mentem a faluba, magyar asszonyoknál dógoztam.” (8.)

Ez a sajátos szimbiózis gyakran az érdekkapcsolaton messze túlmutató személyes jó viszonyt is eredményezett. Erre nemcsak Nagyecsedben volt példa, hanem egy jánkrajtisi születésű, Nagyecsedre férjhez ment asszony visszaemlékezése szerint a szülőfalujában is.

„Szerették anyámat, nagyon tisztelték, becsülték, ...és anyám nagyon szerette a magyarságot, és nem csapta be a falubéli magyarokat soha. [...] Még anyám elmondta mindég, hogy ha a magyarok nem lettek vón, minket fel se bírt vón nevelni! Buzát hoztak anyámnak, meg segítették tejjel, mikor kicsik vótunk, ruhával

³ Hogy mennyire hozzátartozott ez a tevékenység az idősebb asszonyok mindennapjaihoz, jól illusztrálja a *Rest Jankó* című mese részlete: az egyik középkorú adatközlő által elmondott mesében a cigány főhős magyar királylányt vesz feleségül, de amikor magához veszi az anyját, az nem érzi jól magát a nagy jómódban, mert hiányzik neki a *faluzás*.

„Az édesanyját, a vén cigányasszonyt előhozatta, tejbe-vajba *megfirisztette*, de nem érezte ott jól magát az öreg cigányasszony! Csak nem vót még *faluzni*, *batyuzni*! Akkor érezte magát jól, ha a batyu a hátán van.” (3.)

a nagygazda asszonyok. [...] Anyám mindig járt a faluba, én is jártam, még most is járok. Alig várom, hogy menjek a faluba, szeretem az asszonyokat! Meg vettem észre, én is már hiányzok nekik, az utcán már kiáltanak: – Hun vagy, mér nem jössz? [...] Hát bemegyek, ismerősnél megyek be, akkor kérdem, hogy vannak, mint vannak, ha ünnep van, felköszöntöm őket és fogadnak engem. Ha kell egy korsó víz, azt mondják: – Hozzál mán! – Vagy: – Menjél el a patikába, a postára! Eridj mán el a bótba nekem! – Szívesen elmegyek. Ha marad annyi píz, azt mondja: – Tedd el, legyen a tiéd! [...] Vagy míg fiatalabb vótam, a gyermekik kicsik vótak, jött ez a húsvét, hát három-négy padlást is megmostam két-három vízrül, hogy a nyakam úgy megmeredt! Megfizettek. Vagy a spájzt ki kellett meszelni. [...] Ilyesmit mindent megcsináltam...” (3.)

A gyűjtés időpontjában az asszonyok mindennapos elfoglaltságát a főzés, a gyerekek, illetve a háztartás ellátása tette ki. Tapasztalatom szerint sok időt töltöttek szomszédolással, egymás meglátogatásával, aminek célja a beszélgetés, a hírek, pletykák kicserélése volt. Az ilyen összejövetelek rendszerint alkalmat adtak a táncra is. Hétféteken a férfiak hazajövele körül forgott minden: ilyenkor még nagyobb súlyt kaptak a családi, baráti találkozók, amelyeknek egyik központi eleme éppen a tánc volt. Ilyen körülmények között természetes, hogy a táncudásra kiemelt figyelem jutott a cigányságnál.

Táncalkalmak

Gyűjtésünk időpontjában a fiatalság elvándorlása (Budapestre ingázás) és a diszkók népszerűvé válása miatt kezdtek háttérbe szorulni a korábban mindennaposan előforduló hagyományos táncalkalmak. Ezek a multságok nem igényeltek semmiféle szervezést, hiszen nem volt szükség zenészekre, mint a magyaroknál, akiknél még a spontán kialakuló, alkalmi házi multságokhoz is szükség volt legalább egy citerásra. A cigányság hagyományos vokális tánciskereti módja lehetővé tette, hogy bárhol és bármikor kialakuljon tánc. Jó időben esténként szabad téren, udvaron, hidegebb időben pedig bent a házakban gyűlt össze a rokonság, szomszédság, és közös nótázás után került sor a táncra. A nótázás elsősorban az úgynevezett *hallgatók danolását* jelentette (lásd később), amit aztán felváltottak a pergetéssel kísért, tánc alá való nóták.

„Ez úgy vót, hogy mindig *estellet* összegyülekeztek egy házba, vagy kint az udvaron tüzet raktak, oszt *danoltak hallgatókat*, és azután kezdtek el a táncot. De ott sorba mindenki táncolt.” (4.)

„Mikor kedvünk vót, táncoltunk. Úgy vót, hogy nyári estéken kinn táncoltak, téli estéken meg az öregek, fiatalok összejöttek, oszt elkezdtek ezt a nótákat, hun *hallgatót*, a *hallgatóbul* ment ez a cigánytánc, magyar tánc. Vót olyankor, hogy egy héten megvót vagy minden nap, vagy minden este, *sűrven* csinálták. Abba az időbe minden áldott este megvót. Vasárnap meg olyan vót, hogy aki mán nagyon öreg vót, az is táncolt. Azóta maradt ez annyira el ez a cigánytánc, mióta ez a diszkó, meg bálak, meg mióta Pestre elvándorolt a fiatalság. Mosmán csak úgy van tánc, ha multság van, keresztelő, lakodalom, ünnep, ha összejön a család.” (5.)

Az 1920-as években született idősebbek emlékeztek arra, hogy fiatalkorukban még rendszeresen tartottak éjszakába nyúló bálakat, ahová zenekart is fogadtak. A fiúk-lányok összeadták a pénzt a „hegedűre”, és valamelyik udvaron vagy háznál reggelig tartó multságot csaptak. Az egyik rendszeres helyszín egy akkoriban már idős cigánybíró, „Gyuri bácsi” háza volt. A résztvevőknek 20 fillért kellett fizetniük, ezért akár hajnal 4 óráig húzta a zenekar. Az adatok szerint a magyarok által rendezett bálókba, illetve a tánciskolákba nem járt a cigány fiatalság.

„A fiatalok fogadtak magoknak hegedűt, oszt letelepedtek egy nagy udvaron, mindegy vót, akárkinél, nyárba. Télbe meg a házaknál. Akkor a fiatalok, az idősebbek reggeltől egész más reggelig mulattak! Etek-ittak, mulattak, táncoltak. Ez minden héten így ment. Nem vót minden nap, de ha vót, az egy hétig tartott. Nem vót az a hét, hogy nem vót multság. [Csak hegedűre mulattak?] Nem, de mán mikor vótak hegedűsök, akkor többen vótak, akkor idős, fiatal, mind ott vót. Nagyon jó vót ezelőtt! [Cigánytáncot táncoltak a hegedűre?] Hát cigányul hegedült az! Ezelőtt mikor táncoltunk, nem ez ment, mint most, most másképp van minden.

[Magyar zenét is húztak?]] Vót az is, magyar, és arra magyarul táncoltunk, csárdást. Amikor *kelletett* cigányul, akkor cigányul táncoltunk. Meg *hallgatókat* énekeltünk. Nagyon jó vót ezelőtt minden! Most más van, elmúlt minden!” (11.)

A tánc rendszeres alkalmát jelentette a „fekete vonattal” való ingázás is. A többórás vonatúton az ital, a nótázás és a tánc jelentette a szórakozást. A jó táncosokat ilyenkor akaratum vagy kedvük ellenére is felállították táncolni; jobb volt, ha a békesség kedvéért engedtek az unszolásnak, különben könnyen verekedéssé fajulhatott a dolog. Szerencsére a jó tánc alá való nóta és „egy kis ital” hamar meghozta a kedvet a tánchoz.

„Mer mikor én táncoltam a vonatba, direkt azér pályáztak rám, mer zuhogott a kocsi alattam! Nehéz is vótam, meg kivertem a nótát,⁴ na tetszettem mindenkinek. De vótak könnyebbek, hogy *kifigurázták*,⁵ de nem adták meg a *tamtumot*, ugye nem vót olyan siker. Mikor mán hallották, hogy az öreg vajda, vagy Balázs mán feláll, mán másztak egymás hegyire!” (1.)

Multság rendezésére adott okot a bevonulás, illetve a leszerelés is (abban az időben még kötelező volt a katonai szolgálat mindenki számára). Ilyenkor a rokonság összegyűlt, és reggelig ettek-ittak, mulattak, majd kikísérték a bevonuló legényt a vonathoz. Nem volt ritka az sem, hogy a legközelebbi hozzátartozók (testvér, feleség) egészen a nyíregyházi „kaszárnyáig” kísérték a kiskatonát. Hasonló mulatságot tartottak leszereléskor is, még inkább, ha börtönből szabadult valaki: ilyenkor messziről is összejött a család, és lakodalommal felérő ünnepet ültek a szabaduló tiszteletére.

A táncnak egy ritkábban előforduló, de annál jelentősebb alkalmát jelentették a havonta tartott ecseedi nagyvásárok. Ilyenkor a környező falvakból, például Kántorjánosiból, Hodászról egy nappal korábban megérkeztek a „nagy pénzes [lókupec] cigányok”, zenekart fogadtak, és táncoltak, mulattak. A táncnak azonban tétje is volt: amelyik táncos győzött, dicsőséget szerezvén ezzel a saját „csapatának”, annak vettek valamit a vásárban. Az egyik híres táncos egyszer így kapott egy öltő ruhát, amit akarata ellenére kénytelen volt elfogadni, mivel ő nyerte meg akkor a táncot.

A jeles napi ünnepek közül a karácsony és a húsvét volt a legjelentősebb, ilyenkor összejött a család, ami mindig alkalmat adott a táncra, mulatozásra.

Az emberélet fordulói közül természetesen a lakodalom volt az a jelentős esemény, amelyben – miként a magyaroknál is – kiemelt szerepet kapott a tánc. A gyakran több napig tartó mulatságnak az evés-ivás mellett ez volt a másik központi eleme.

Halálessel, temetéssel kapcsolatban a tánc sem a recens magyar, sem a cigány táncművészetében nem volt jellemző, hiszen a gyásznak az egyik jele általában éppen a táncból, mulatságtól való tartózkodás volt.⁶ Történeti adataink ugyan bőségesen vannak a temetőben, halotti toron való táncról, de a 20. századra – főként az egyházi tiltások hatására – csaknem teljesen eltűnt ez a szokás. (Vö. MORVAY 1951) A cigányságnál maradtak nyomai ennek az archaikus szokásnak, ugyanis a jó táncosok haláluk előtt gyakran úgy hagyatkoztak, hogy a temetésükön ne sirassák őket, hanem táncoljanak a tiszteletükre. (Lásd BALÁZS 1989. 287.) Ecseiden két ilyen esetre emlékeztek: két nagyírú táncos, *Bubulia* és az „öreg *Mikó*” temetésére. A kiváló táncos hírében álló asszonyt, *Bubuliát* lakhelyén, Nyírvasváriban temették el, s a gyászolók táncoltak a halott tiszteletére. Az asszony valószínűleg meghagyta, hogy a temetésén ne sirassák őt, hanem mulassanak, táncoljanak.

A másik az ugyancsak kiemelkedő táncosként emlegetett „öreg *Mikó*”, akinek a temetéséről már több információval rendelkezünk közvetlenül olyan személytől, aki maga is részt vett az

⁴ A kifejezés jelentése: csapásaival kiverte a tánckísérő dallam ritmusát.

⁵ Vagyis lábfigurákkal táncoltak, nem csapásoltak.

⁶ A gyásznak különböző fokozatai voltak a cigányságnál; rendszerint mindenki magában fogadta meg, hogy milyen módon és mennyi ideig gyászolja elhunyt hozzátartozóját. Hagyományosan fekete ruhával, valamint a táncból és *danolástól* való tartózkodással gyászoltak, de említettek olyan férfit is, aki nem vágta le a haját és a szakállát a gyász ideje alatt. A pesti cigányokról mondták, hogy ott a férfiak „tisza kopaszra” nyíratkoztak, szakállukat, bajuszukat is leborotválták, a nők pedig hosszú hajukat vágták le a gyász jeleként. Az ecsediek között

voltak olyanok is, akik „nótával gyászoltak”: feketében jártak, nem táncoltak, de *hallgatók* dalolásával adták ki magukból fájdalmukat, azzal „töltötték” gyászukat. A közösség tagjai tiszteletben tartották az efféle fogadalmakat, de nem kérték számon senkitől, ha netán valaki idő előtt „feltörte” a gyászt, ha nem tudta betartani a magára mért tilalmakat. A gyűjtés idején már voltak jelei annak, hogy a gyász régi formái kezdtek kikopni a hagyományból: „Lassan mán az is be fog jönni, hogy nem fognak gyászolni, mer mán sok van olyan, hogy nem bírja ki.” (4.)

eseményen. A nagy táncos, mulató ember hírében álló *Mikó* a halála előtt meghagyta a családjának, hogy „ömellette ne mondjanak éneket, csak kettőt vagy hármat, mindenki *danoljon*, egyen-igyon, táncoljon. Ötet ne gyászolják.”⁷ (5.) Így is történt: a két napig tartó *virasztaláson* „nem ment öt vagy hat ének, a többi mind nóta vót, az ű nótája. De több ital fogyott el, mint két lakodalomba, meg kávé!” (5.) A temetőbe a halottat muzsikaszóval kísérték ki, és a család tagjai végigtáncolták az utat, sőt a sírnál is táncoltak.

„Mikor mán vittük kifele a halotot, akkor a családja fogadott egy *bandát*, és egészen a temetőig zenével kísértük, és a családja, kimondottan csak a családja táncolt. A temetőbe, kint a sírjánál, míg be nem húzták, végig táncoltak.” (5.)

Tánctanulás

A magyar néptánc-szakirodalom tanúsága szerint a tánc – mint a szórakozás legfontosabb formája – a hagyományos paraszti kultúrában igen fontos szerepet játszott. (Lásd például PESOVÁR 1990.) A közösség mindenkitől elvárt egy legalább alapszintű tánc tudást, hiszen a fiatalság legjelentősebb ismerkedési, párválasztási alkalmi éppen a táncmulatságok voltak. A jó – vagy gyenge – tánc tudás akár jelentősen is befolyásolhatta az illető megítélését, a közösségben elfoglalt helyét, házassági esélyeit. A cigányságnál, ahol a táncélet spontaneitása miatt a tánc mindennapos volt, még inkább fontosnak tartották a megfelelő szintű tánc tudást. A tánc fontosságát és a tánc tudás presztízsét tovább emelte, hogy a cigánytánc nemcsak férfi szólótáncként, hanem páros változatában is mindig szólótánc, két értelemben is:

1. egyfelől mivel a férfi és a nő összekapaszkodás nélkül, szólóban táncol egymással – összekapaszkodásra csak a magyar csárdás cigány változatában kerül sor;
2. másfelől mert a párok is legtöbbször szólóban, egymást váltva, nem pedig egyszerre táncolnak (csupán a lakodalmi cigánycsárdás fordult elő csoportos táncként).

Páros cigánytánc

⁷ A falusi, paraszti nyelvhasználatban az „ének” kizárólag az egyházi, templomi éneket jelenti, minden egyébre a „nóta”, *danolás* kifejezést alkalmazzák. Ez a különbségtétel jelenik meg ebben a mondatban is; eszerint „Mikó bácsi” virasztalásán alig hangzott el néhány halottas

ének, inkább az „öreg” kedvenc nótáit dalolták. Ez egyébként is szokás volt a cigány hagyományban: a *virasztaló*ban felelevenítették a halott életének eseményeit, megbeszélték jó tulajdonságait, és közben sorra vették kedvenc dalait („sírva danoltak”).

A szolisztikus táncformából következően a táncos részéről sokkal inkább szükség volt a bátor kiállásra, megfelelő önbizalomra, mint a magyarok mulatságaiban, ahol a zárt összefogódzású csárdást mindig csoportosan járták. (Kivételt jelentettek ez alól az olyan magyar férfi szólótáncok, mint a *magyar verbunk* vagy az *oláhtánc*.)

A gyerekek, csakúgy, mint a magyaroknál, a tanulás hagyományos útján, azaz elleséssel, utánzással sajátították el a figurákat. A tánctanulás természetes keretét a család adta, hiszen ez volt az a közeg, amelyben kicsi koruktól kezdve a leggyakrabban táncoltak. Mintaként legtöbbször az azonos nemű szülő vagy a nagyobb testvérek tánca szolgált.

Cigánycsárdás tanítása

„Az anyánktul néztük, meg a többiektül, és bizony mink is azt csináltuk, utánoztuk őket. De olyan nem vót, mint most, hogy taniccsák őket! Amit láttunk, azt csináltuk. De most ahogy tanulnak, táncolnak, mink úgy nem tudunk. Most ezek a fiatalok olyan figurákat tanulnak, meg tanulnak egyik a másiktul, hogy mink ezt mán nem tudjuk!” (8.)

Ez a természetes tanulási mód nagyon hasonló volt ahhoz a folyamathoz, melynek során a kisgyerekek megtanul beszélni:

„Ugyanúgy tanulják meg a cigánytáncot a gyerekek, mint a cigány szót.” (5.)

Előfordult az is, hogy a gyerekeknek megmutatták a figurákat, és ha kellett, el is magyarázták nekik, hogyan táncoljanak. A szülők legalább az otthon zajló mulatságokban igyekeztek táncre bírní őket. A biztatás hatására – vagy gyakran a kényszernek engedve – ki kellett állniuk táncolni, még ha szégyellősek is voltak, vagy ha nem volt elég önbizalmuk a nyilvánosság elé kilépni.

Ilyen módon a *pulyáknak* a családjuk körében vagy a rokonok, illetve a mindennaposan látott szomszédok ismerős közegében volt alkalmuk beletanulni a táncba. Ezekben a házi mulatságokban a gyakorlás révén nemcsak a tánctudásuk mélyült el, hanem megszokták a mások előtt való „szereplést” is. Így kialakult egyfajta rutinjuk, ami aztán kellő bátorságot és önbizalmat kölcsönözött nekik szélesebb körben, például egy lakodalomban a nyilvános megmutatkozáshoz.

„Mondták neki, hogy táncoljon még jobban: – Még jobban csináld, *kathe khel*, hogy *su andre ponto*, *su andre figuri*! [Úgy táncolj, hogy tegyél bele pontot, tegyél bele figurát!] Tegyél bele jó pontokat és figurákat! Amelyiket látta, hogy táncol, mán kicsi korába, a kisfiuknak: – Na ezt tegyél bele, ezt így csináld, úgy csináld! – oszt úgy jöttek belefele a *pulyák*, úgy tanultak meg táncolni.” (10.)

A híres táncos családokban a szülők, sőt az idősebb testvérek, rokonok különösen odafigyeltek arra, hogy a gyerekek jó táncosokká váljanak. Az elvárásaiknak hangot is adtak, hiszen gyakran biztatták, vagy adott esetben korholták a gyerekeket.

„Na most vót olyan család, hogy a gyerek nem tudott úgy táncolni, mint a másik családba, akkor mán mondtá, veszekedett, hát nem komolybul, de mondtá: – Hát mér nem tudol, látod, az hogy tud táncolni? Te meg nem bírod felvenni azt a táncot? Mer nem oda figyelsz! Figyeljél oda, nézd meg, hogy te is meg fogod tanulni!” (5.)

Ha szükséges volt, egy-egy nehezebb figurát külön tanítottak, gyakoroltattak mindaddig, amíg jól el nem járta a gyerek. Segítette a tanulást, hogy *csendes* nótára, azaz lassabb tempóban folytatták a gyakorlást, de ugyanígy segítségül szolgált például az ágy vége, amelybe kapaszkodva könnyebben el lehetett sajátítani a *hátravágást*. A fiúkat olykor egy-egy „nyaklevessel” is ösztökölték, ha nehezen ment a tanulás.

„Még a lányoktul inkább tanultam, mint a fiuktul. Megfogtam az ágy szélit, és úgy *kelletett* a *hátravágást* csinálni, úgy ki tudtam szedegetni magam alól a lábomat. [...] ez a Mikó nászom lett majd, vagy a bátyjaim, sokan vagyunk tesvérek, nagy ezermesterek vótak a táncba, azoktul is tanultam. Tanítottak, kiállítottak, hogy azt a figurát csináljam meg! Ha nem vót jó, akkor még egyszer, akkor mutatták, na még egyszer, na még egyszer, meg kaptam egy nyaklevest is, ha nem ment! Minden este ez ment, azt akarták a bátyjaim, hogy én is tudjak táncolni.” (1.)

A tánc megtanulásához, a tánctudáshoz szükség volt rátermettségre, de ezen kívül fontos volt az is, hogy szeressen az illető táncolni; ha ugyanis nem szeretett, akkor táncolni sem tudott jól. Tegyük azért hozzá, hogy a táncszeretet és a tánctudás nemcsak ilyen módon függött össze, hanem fordítva is: az szerette meg a táncot, akinek sikerei voltak, akinek jól ment a tánc.

„Attul függ, hogy kinek milyen öröme van a táncban. Az is úgy *megyen*, mint egy szerelem! Megszerette az a férfi azt a nőt, nagyon bájos és kedves neki, na így van, ha szereti azt a táncot! Ha nem szereti, nem tud táncolni!” (1.)

Jó táncosok

A jó táncosokat számontartották, „nevezetesekek” voltak nemcsak a falun belül, hanem a rokonság révén más falvakban is. Nevük több nemzedéken keresztül fennmaradt. A gyűjtés idején a romániai Börvelyből származó „öreg Mikót” említették a legtöbben, aki nemcsak kiemelkedő tánctudásáról volt közismert, hanem arról is, hogy nagyon szeretett mulatni. (Vö. BALÁZS 1995. 52.) Tánccát inkább románnak, mint cigánynak tartották.

„Olyan a világon nem vót, mint az öreg Mikó! Hát hun vannak ezek a fiuk attól! Egy vagyont mulatott el! [...] Az nem tudott gyors nótára, csak *csendesre*, annak csak *csendes* nótát *kelletett* mondani, a gyors nótára nem tudott. Na de oszt mikor megkezdté! Olyan román tánc vót az, nem cigány tánc, hasonló vót, a csapások is, a figurák is.” (2.)

Rajta kívül egy *Juhász*, illetve egy *Cinnó* nevű fábiánházi férfit említettek még kiváló táncosként. (Vö. BALÁZS 1995. 52.)

Az egyik legjobb táncos familia több generációra visszamenően a Balázs család volt. 1983-ban az akkor 60 év körüli szülők mindhárom fia kiválóan táncolt. A családfő öntudatos állítása szerint a jó táncosok mind az ő családjából kerültek ki, más családok leszármazottai nem tudtak úgy táncolni. Ő maga felnőtt korában is tanult még *Mikótól*, aki a násza lett. Arra is magyarázatot adott, hogy mitől volt az ő táncuk különleges.

„A többi, aki táncol, mind az én öcsém, más fajta nem tud táncolni, csak ez a Balázs család! Ezek emelkednek ki csipőből, meg benne van a jó forgásba, ilyesmibe, más fajta nehezebb! Nem emelkedik ki csipőből, sarokra táncol, nem talpon, hanem sarkon!” (1.)

Ő egyébként annyira szeretett táncolni, hogy – a felesége elmondása szerint – ha meghallotta a *korcsmából* kihallatszó muzsikaszót, már remegett a lába. Ha látták, hogy megy be a kocsmába, a középső asztalsort kihúzták, mert tudták, hogy táncolni fog. A felesége fizetett neki egy féldecit, behúzott a primás vonójába egy húszast, hogy húzzanak a lába alá egy jó nótát. Sokan italt is fizettek volna a táncáért, de neki elég volt egy-két üveg sör és a jó muzsika a táncához.

A jó táncos asszonyok közül hármat emlegettek név szerint: az Aporligeten élő „*Sajó* jánya, Rebus”-t, az egykor Nyírvasváriban lakó, de 1983-ban már nem élő *Bubuliát*, valamint egy *Buna* nevű asszonyt. A többi jó táncost sokszor nem is nevük, hanem rokonsági fokuk szerint nevezték meg (például „ányom”, „néném”, „anyám” stb.). Érdekes módon míg a férfiak jó táncos híre saját tánc tudásukon alapult, addig a nők tánc tudásának megítélésében zömében más szempontok játszottak szerepet:

1. Az egyik ilyen szempont ugyan az illető asszony tánc tudására vonatkozik, mégis a férfiakkal való összevetésben: a fentebb említett *Bubuliát* például azért tartották „nagyon jó táncos asszony”-nak, mert a férfitánc olyan, kifejezetten nehéznek számító elemeit is ismerte, mint a botolás vagy *guggon táncolás*. Ezeket a férfiak közül is csak kevesen tudták.⁸

„Nagyon jó táncos asszony vót, olyan még a községbe egy nem vót, az a világ táncosnője vót, az botolni is tudott! Úgy botolt, tizenkét embernek a fején járt a bot, de egyetlenegy se tudott megütni! Meg guggolva ment, azt csak ű tudta Ecsedbe a nők közül. A férfiak többen tudták, meg még most is.” (10.)

2. A másik szempont ugyancsak a férfiakhoz kötődött: azoknak az asszonyoknak is híre ment, akik több férfit is *kitáncoltak*; ami egyszerre jelentette azt, hogy a páros cigánytáncban sorozatban egymás után több férfi sem tudta őket *kitáncoltatni*, azaz kifárasztani,⁹ és azt is, hogy mind egyik táncpartnerüket *megcsalták*, vagyis legyőzték (lásd később).

„Vót olyan asszony, aki négy-öt férfit is *kitáncolt*, nem bírták *kitáncoltatni*! Mindegyiket *megcsalta*, ű nyerte meg az első díjat, híre vót neki nem tudom én, hol is! ... három-négy férfi kidöglött mellette!” (1.)

3. Végezetül a harmadik szempont a tánc szeretetéhez kapcsolódik: több adatközlő is említett olyan asszonyokat a rokonságukból, akiket nem annyira a tánc tudásuk, mint inkább a tánchoz való viszonyuk, fáradhatatlan tánc kedvük tett nevezetessé.

„Anyósom is olyan vót, ha az táncolt egy férfival, az ki is döglött, azt mondta neki, hogy Erzsé néni, hagyjuk félbe, mer nem birom! Mer az öregasszony ha felhajtott egy bádög bort, az oszt egy óra hosszágig ment! Úgyhogy kidöglött, akármilyen erős férfi vót! Mán 74 éves vót az öregasszony, osztán mikor vót a

⁸ Általános vélekedés szerint mind a botolást, mind a *guggon táncolást* a teknővájó cigányok tudták jól. Az ecsediek közül csak néhány nevet (három férfit, illetve egy nőt) említettek, akik ismerték a *guggon táncolást*. A nők inkább csak viccből, jókedvükben próbálgatták maguk közt, de egyes vélekedések szerint nem volt teljesen beszámítható, aki nő léteire ilyesmivel próbálkozott.

⁹ A kitáncoltatás a magyar tánc hagyományban a megszegyenyítésnek egy módja volt: azt a leányt, aki például visszautasította egy legény felkérését, kitáncoltatták, más szóval kimuzsikálták a bálból, így leckéztetve meg őt, amiért megsértette az íratlan szabályokat.

tévében ez a nóta: – Jaj jányom, muszáj, hogy álljak fel, mer fáj a két lábom! Akkor mán szegény felugrott az ágyrul, mán ű táncolt, annyira szerette!” (8.)

A híres táncosokat adott esetben a multságokba is elhívták, sőt kifejezetten „pályáztak” rá, hogy láthassák őket.

„Például én jobban tudok táncolni a Gusztitól, akkor én el vagyok ismerve, mán mondjuk a társaságba, hogy nahát a *Joka* jobban tud táncolni, mán énrám direkt vágynak, pályáznak, hogy én táncoljak. De van éntőlem egy másik, aki még jobban tud táncolni, arra még jobban vadásznak, hogy nahát most ez táncoljon!” (5.)

A jó táncosokat mindenki elismerte, akik között a tánc tudásuk alapján kialakult egyfajta hierarchia is. Egyébként az elmondásokból úgy tűnik, hogy mindenki tisztában volt saját tánc tudásának szintjével, mindenki tudta a maga helyét a táncos hierarchiában: senki nem értékelte túl magát, elismerte a nála jobban táncolókat. Olykor ugyan előfordult irigység a gyengébb táncosok részéről, de ez inkább ösztönzést jelentett a tánc tanulásra, mintsem a másik leszólását. Hogy ki bizonyult jobbnak, az egyértelműen eldőlt a különböző multságokon, ahol gyakorlatilag folyamatos versengés zajlott a táncolók között.

„Irigykedek, ha valamelyik jobban táncol, mint én! Például ha valamelyik kiáll táncolni, oszt jobban tud, én nem tudom azt megcsinálni, akkor mán irigykedek.” (4.)

„[Irigység] Vót bizony, még jányokba is! Irigykedtek egymásra, hogy na te mán jobban tudol, mint én, no de te éngem megtanítol! Egyik a másikat tanította, mint most.” (10.)

Táncszokások

Felkérés

A táncra kérésnek megvoltak a maga íratlan, meglehetősen szigorú szabályai. A lányok felkérése volt az egyszerűbb: a férfi odament a kiszemelt lányhoz, és megkérte, hogy táncoljon vele. Ismerősök, rokonok között megszokott volt, hogy a férfi kézen fogva húzta be a táncba a nőt. A tánciskolák által elterjesztett „Szabad lesz?” formulát is használták. A jó táncosokat gyakran felkérték, állandóan táncoltatták. A mindennapos multságokban, az egymást jól ismerő rokon-szomszédi-ismerősi körben mindenki táncolhatott mindenkivel, erre vonatkozóan nem voltak megkötések. Ha a lány szégyellős volt valamilyen oknál fogva – például úgy vélte, hogy nem tud elég jól táncolni –, és vonakodott táncba menni, akkor a többiek biztatták, úgyhogy előbb-utóbb fel kellett állnia.

„Olyan nem vót, hogy állandóan csak vele táncolok! Mindenki táncolt a másikkal. Vót, hogy szégyellős vót valamék, hogy mondta neki a fiu: – Hát gyere táncolni! – ű meg szégyellte. A többiek meg: – Hát én is táncoltam, mit szégyellsz? Eridj csak, táncoljál *teis* is! – Oszt *kelletett* neki. Vót olyan jány, hogy mondta: – Jaj hát én nem tudok táncolni! – Azt mondta a másik jány: – Próbáljál és táncoljál, úgy tanulsz! Mer ha nem táncolsz, nem tanulod meg soha!” (11.)

„– *Na lazsa tut!* Ne szégyelld magadat, gyere táncolni! – Akkor is menni kellett, ha szégyellte magát, erővel táncolni kellett, ha nem is tud, két-három mozdulatot.” (5.)

Ha olyan táncalkalmon kérték fel a leányt, ahol számára ismeretlenek is voltak, akkor rendszerint a szüleitől kérdezte meg, hogy táncolhat-e. Ilyenkor persze az idegen férfi gyakran eleve a szüleitől, idősebb hozzátartozóitól kérte el a lányt. Minden lány tisztában volt azzal, hogy ha visszautasít egy férfit, az megharagudhat rá, hiszen „szégyenbe hagyta” őt a társaság előtt.

Más volt a helyzet, ha valamelyik asszonnyal szeretett volna táncolni egy férfi: ilyenkor nemcsak a nőt kellett megkérnie, hanem minden esetben a férjétől is engedélyt kellett kérnie.

„Odament a férfi az *urához*, attul kérte el az asszonyt, bocsánatot kért tülle, kezét fogott vele, és azt mondta: – Hát ne haragudjál, táncolok a feleségeddel! – Az megengedte, akkor táncoltak.” (10.)

Sajátos helyzetet jelentettek azok az összejövetelek, amikor csak asszonyok, lányok gyűltek össze valamelyik háznál. Ezekre az alkalmakra főként hétköznapokon, a Budapesten dolgozó férfiak távollétében került sor.

Magában mulató asszony

Ilyenkor maguknak *danoltak*, és sorban mindenki táncolt egymás után, nem engedték, hogy bárki kibújjon a tánc alól. Aki mégsem akart táncolni, azt büszkének, *kitartónak* vélték, mert kihúzta magát a társaságból. Az ilyen asszony meg is kapta a magáét, jól leteremtették, és megszegyénítették vagy kényszerítették, hogy táncoljon ő is. A következő történetből kiderül, hogy még a táncolni nem igazán tudó, betegen fekvő asszony is felkelt táncolni a társaság kedvéért.

„Mán én nem tudtam táncolni, muszáj vót én is, hogy álljak fel! Szégyen nem vót. [...] Vót olyan, hogy hát ű nem áll fel, ű nem ugrál, mer ű nem tud. Hát mondom: – Ide figyelj! Nem vagy te különb asszony, mint ez meg ez, meg mint én! Hát én se tudok táncolni, de én is felállok [...], nem rontom el a társaságot, akkor állj fel *teis* is, mer akkor nem ide tartozol! – Nem vót az, hogy jaj hát te jobban tudol, mint a másik! Vót olyankor, hogy táncoltak, pláne mikor ünnep vót, bizony hiába nem tudtam, felugrottam, hánytam magam én is egy kicsit, ha jó vót, jó vót, ha nem vót jó, úgy is jó vót, csak nem utáltam meg magamat, hogy nahát nem táncolok vele!

Egyszer összegyűltek az egész [összes] cigányasszonyok, na, táncoljunk! Jó van, jó van, *danolnak*, táncolnak. Hát én mán az ágyba vagyok, kombinéba fekszek. Mind táncolnak, sorba. Gondolom magamba, hát ha énrám kerül a sor, én is felugrok. Hát egy nem akar táncolni.

– Nem állsz fel?

– Nem.

– Hát miért?

– Hát azért! Mit ugráljak én itt? – azt mondja.

– Hát ha mán egy hetvenéves feláll, akkor te mér nem állsz fel? Büszke vagy? Akkor mán azt mondom, te nem mihozzánk tartozol! Különálló vagy, mér ülsz le társasággal, ha te olyan *kitartó* vagy? Na hallgatatok, majd én táncolok annak a helyibe! Adjátok ide a szoknyámat! – Milyen jólesett mán azoknak, hogy én az ágybul felállok, mer beteg vótam, felálltam, a nagy szoknyát a nyakamba, megkötöttem, ó, de mán ki táncol? Én legjobban, oszt sehun semmit nem tudok! Én hányom magamat, *danolok* [...]. Az anyósom meg mondta annak: – [...] De büszke vagy, de *kitartu* vagy! Nízd meg a menyem! Nízd meg, beteg, nem az erő számít, hanem a fej! Fejed van – azt mondja –, de eszed nincs! Van benne, de nem olyan, amilyen kéne!” (8.)

Párcserék

A párok összekerülése gyakran nem felkérés alapján történt, ugyanis ha valamelyik fél kifáradt, nem akart már tovább táncolni, akkor felváltotta valaki más, így onnantól kezdve a másik fél az-zal táncolt. Ez a jellegzetes szokás megfigyeléseim szerint a következőképpen zajlott a házaknál tartott multságokban: egyszerre mindig egy pár táncolt, a többiek pedig őket körbevéve, állva vagy ülve énekszóval kísérték a táncot, szájbölgözéssel, pergetéssel, pityegtetéssel adva a ritmust a dallam – és egyúttal a táncosok lába – alá. Ha az egyik táncos kifáradt, akkor vagy névről szólítva, vagy intéssel, gesztusokkal jelezte, hogy kit hív be maga helyett a táncba. Az illető ilyenkor ugrott is rögtön, és felváltotta a másikat. A férfiak rendszerint kezet fogtak egymással. Másik módja a cserének az volt, hogy aki kifáradt, az odatáncolt a nézőkhöz, és behúzott valakit maga helyett – a férfiak kézfogással, gyakran szóban is megkérve, hogy folytassa a táncot –, ő pedig leült pihenni. Az ilyenfajta táncba hívást mindenkinek el kellett fogadnia, nem volt kibúvó. A nőknél gyakoribb volt, hogy kérés nélkül is felváltották a táncolót: ha látták, hogy kezd fáradni, akkor valaki betáncolt mellé, ő pedig kitáncolt a körből, átadva a helyét a másiknak. Ilyen helyzetekben az sem volt ritka, hogy valamelyik lányt vagy asszonyt erőszakkal „lökték” be a körbe, hogy ő is táncoljon.

„... például Jancsinak a feleségével akarok táncolni, akkor meg kell hogy kérjem Jancsit. Megkérem Ibit, akkor megyek Jancsihoz, oszt cigányul mondom neki, hogy engedje meg, akkor Jancsi *mingyán* mondja, hogy igen. Akkor táncolunk, akkor van olyan nő, hogy lássa, hogy Iboly kifárad, akkor szó nélkül odaugrik, oszt felváltsa. Ugyanúgy a férfi is, nem szól egy szót se, csak cserélnek. Vagy ha nem, akkor mikor mán én leülök, akkor kezet fogok egy másik barátommal, akkor azt jelenti, hogy fel kell neki állni.” (5.)

A tánc megköszönése

A tánc megköszönésére elsősorban akkor került sor, ha egy pár végig egymással táncolt a nótán, nem váltotta le őket senki. Rendszerint a férfi köszönte meg a nőnek a táncot: „Nagyon köszönöm, *misto zsánesz!* [Jól tudsz.]” Kislánynak annyit mondtak: „Na, nagyot nőjél!” Rokoni, jó ismerősi körben nem volt ritka az itallal kínálás sem.

„Ha egy nővel táncoltam végig, akkor mikor lement a tánc, akkor megcsókolom, kívánunk egymásnak erőt, egészséget cigányul: – *Naisz tuke, pe szásztyimászta!* – Akkor van olyan is, hogy fogunk egy-egy pohár bort vagy sört, oszt akkor megkínáljuk egymást.” (5.)

Versengés

A cigányság táncagyományában létezett egy olyan jellegzetes szokás, melyre a magyar hagyományban legfeljebb elszórtan akadtak példák: s ez nem más, mint a versengés. Minden bizonnyal a cigánytánc alapvetően szólisztikus jellegével függ össze a gyakran fogadással együtt járó versengés szokásának kialakulása, ami ismét csak tovább emelte a táncudás fontosságát.

A versengésnek két formája élt. Az egyik, amely elvéte előfordult a magyaroknál is, elsősorban a férfiak között zajlott. Ilyenkor ténylegesen azon versenyeztek, hogy ki a jobb táncos, ki tudja *letáncolni* a másikat. A gyengébben teljesítő táncos/táncosok szégyenben maradtak. A következő történetben a Romániába nősült férfi egy ottani multságban két fiatalembert szégyenít meg, akik nagy hangerővel dicsekedtek a táncudásukkal. Az elbeszélőt nem ismerték, sőt, újdonsült felesége sem tudta, hogyan tud táncolni. A beszámolóból jól érezhető az a lelkiállapot, amely egy jó táncos hírében álló férfit táncudásának bizonyítására késztet.

„Hát húzza a banda nekik, táncolnak legjavába. [...] De mán én olyan *izgatos* vótam, hogy a vér a hátamba szaladt! Valamit nem jól csinált valamire, olyan *izgatos* vótam, na! Az asszonyt ódalbordába ütöttem:

– Nem jó!

Azt mondja nekem: – Te biztosan tudol [táncolni]!

– Hogy tudnék mán? Csak nem jól esik, ha valaki nem csinál valamit jól!

Megy a másik, felváltta, 100 lej a vonóba, táncolnak százegyig! Hát az asztalon vót a borok kitőtve, hát mondom, mán csak megiszok egy kis bort. Odamegyek, tőtök magamnak egy nagy csupor bort, megiszom, jól érzetem magamat! [...] Azt mondom az asszonymnak egyszer – de rengeteg cigányok vótak:

– Te – mondom –, verjen meg az isten, ha nem *mensz*, és behuzol 100 lejt a vonóba!

Azt mondja az asszony:

– Hát szégyenbe hozol bennünket?

– Fogd be a szádat, ne magyarázz! Eredj csak, húzzál be 100 lejt!

– De ne hagyj bennünket szégyenben!

– Eridj – mondtam –, *mensz*, vagy nem *mensz*!? Odament, azt mondja:

– Behuzom ezt a 100 lejt a férjemér.

– Hát ki magának a férje?

– Ez.

– Hova való?

– Magyarországra.

– Éljen!

Hát én mikor leraktam nekik egy pontot, akkor az a kettő úgy elment onnan, én azokat nem is láttam! Annyit hallottam, hogy a sógorom mondta:

– Mosmán nem dicsekedtek, nem jöttök visszafele?! Hát mosmán mit dicsekedtek, ugyi Magyarországrul itt van, aki lejárt benneteket!” (6.)

Gyakran előfordult, főként kocsmában, vásárban, hogy italba – például 5-10 liter vagy egy hordó borba – fogadtak az egyik vagy a másik táncos győzelmére. Egyébként is szokás volt, hogy aki jobbnak bizonyult, annak a vesztes(ek) vagy a nézők nagyobb mennyiségű italt fizettek.

A versengés másik formája, amely a magyar páros táncok vonatkozásában teljesen ismeretlen volt, férfi és nő játékos párharcként jelent meg a páros cigánytáncban; ennek lényege az volt, hogy mindketten megpróbáltak egymás háta mögé kerülni, s ezzel *megcsalni* a másikat. (Vö. RATKÓ 2001)

„Akkor szép a tánc, hogyha a nő is hajtsa a férfit, és a férfi is hajtsa a nőt, egymást szorítsák.” (5.)

Rendszerint a nő volt az, aki „szoritotta”, „hajtotta” a párját, sokszor olyan erővel, hogy „szakadt rulla a víz” (a férfiről). A nő igyekezett elvonni a figyelmét, hogy egy óvatlan pillanatban a háta mögé kerülhessen. A férfi ilyenkor védekezni kényszerült: karja vagy lába csapásra emelésével igyekezett útját állni a nőnek. Egymáshoz érni nem lehetett tánc közben. Ha a nőnek sikerült kicselezni a férfit, és a háta mögé került, akkor ő győzött, a férfi szégyenben maradt. Ilyenkor véget ért a tánc, a nézők rögtön kikiáltották a *megcsalást*, „letapsolták” a vesztest, és előfordult, hogy 10-20 liter bor vagy 10 üveg sör megfizetésére „büntették”. Ha szerencsésebb volt, akkor megúsza azzal, hogy még egyet kellett táncolnia. Ha a nőnek nem sikerült *megcsalni* a párját, akkor a férfi került ki győztesen a párviadalból. Ha a férfi más-képp nem bírt a párjával, akkor kiszorította a tánc hely szélére, ami ugyancsak a tánc végét jelentette.

„Úgy vót, hogy fogadtak: ha *megcsalja* a férfit, akkor fizet 5 liter bort, vagy 10 liter borba fogadás vót. Ha a nőt *megcsalta*, akkor a nőnek a férje meg kellett, hogy vegye, de mán mondjuk ha én becsaptam, akkor mán neki *kellezett* megfizetni, a férfinak. Mikorára az egyik férfi felcsapott, vót olyankor, hogy a lába közé is kibújtam, meg itt a hóna alatt! [Szabad volt leguggolni vagy lehajolni, és úgy átbújni?] Nem! Így táncolnak, és ű szorit téged, két ódalrul megy rád, te meg iparkodol, te azt várod, hogy felcsapjon, és akkorára te mán körülmentél, ott vagy a helyén. Jaj, én hányat meg hányat becsaptam! Nagyon sokat. Hát engemet is csapott mán be, komám vót az, Miklós, de más nem, csak az az egy. De az is... figyelmetlen lettem, mer mit tudom én, kire figyeltem, de másképpen énelem nem bírtak! Én letáncolok neked tíz nótát egyhuzamban, máig is! Ha úgy van, mit tudom én, milyen érzésem van, tíz

nótát letáncolok! Ha multság vót, akkor fogadtak, mer felállították aztat, azt mondták neki: – *Ni, loszár pe tute! Vigyázz magadra! Mer ha becsapod, 10 liter bor! Ha te fogod becsapni, 10 liter pálinka! – Így csinálták.*” (10.)

„A nő csapja be a férfit mindig, tehát a férfinak vigyázni kell, egyszer megengedheti, hogy körbejárjon, de másodszer nem hivatalos, harmadszor se. Mi Bélával¹⁰ még mindig így járjuk, ezt a *csalást*. Táncol velem, oszt ezen az ódalon vagyok én, akkor ű mán felteszi a karját, hogy nehogy át tudjak ide szaladni, de ugyanazzal a táncsal, nem lépésekkel, hanem táncsal. Akkor mikor közel megyek hozzá, kitarja a kezét vagy a lábát, hogy ne tudjak oda menni. Akkor én visszafordulok: lopás. Elveszem a figyelmét, mire ő erre figyelt, én mán viszont becsaptam. Ibolyéknak az eljegyzésén is vót, kint az udvaron, sokan vótak, rengetegen, pedig nagy hely vót, és mégis. Na de vót is benne egy kicsi, hogy engedte is Béla. Hogy ne legyen olyan fura, hogy nem tudom becsapni, mán nekem is. Egyszer-kétszer megengedi, de mán azután nem.” (4.)

Az alábbi elbeszélésben jól tükröződik a táncos párviadal izgalma, illetve az a milió, amelyben a nézők biztató, figyelmeztető kiabálása közben kell a táncosnak a párjára koncentrálni kivédeni annak támadásait.

„Ha valaki kiállott egy táncba, mindig azt mondták: – Vigyázz, nehogy *megcsaljon* téged! – Mindig úgy csináltam, hogy nehogy *megcsaljon*. Mikor emerről akart hogy táncoljon, mindig úgy ütöttem [csaptam], hogy nehogy véletlenül emerről jöjjön, hogy megijedjen, ugorjon vissza! Hogy esetleg a hónom alatt szökött ki, vagy mit tudom én...? De ű ha *megcsalt* engemet, én biztos mán nem álltam ki! Hát biztos nem azokat állítsák ki, akik nem tudnak! Mer csak azt mondják: – Na éljen, megtanálta a párját, na most vigyázz *Simon!* – vagy – Na most ketten vagytok, na most meglássuk! – Na most milyen egy izgatás van ott, ugye? Én is tudok, ő is tud, na most én is magamba gondolom tánc közbe: – Istenem, most ez engem *megcsal*, vagy én, vagy mi lesz most? De mán kiabálnak a cigányok: – *Simon* vigyázz, mer mosmá jóra akadtál, ez is tud, ha te tudtál! – Na mosmán nekem nagyon is meg kell fogni azt a párt, és figyelemmel kell, hogy legyen rá [...], de közbe nagyon menni kell a táncnak! Nehogy ő *megcsaljon!* Annyira elveszem a figyelmét neki a táncsal, [meg] beszélgetek vele, hogy hogy vagy, *zsa séj*, stb. [...] Jó hogy érdekel, hogy látnak [a nézők, de] engemet az érdekel, aki táncol! [...] Hiába idős ember vagyok, 10-12 éves korom óta táncolok, de engem nem csalt meg még senki se!” (6.)

A következő elbeszélés egy kiváló férfitáncos finom megfigyelései, szemléletes hasonlatai, ízes nyelvi kifejezései révén bepillantást enged a páros cigánytánc, illetve a *megcsalás* fortélyaiába.

„A férfi a karját leereszti, hogy ne tudja *megcsalni* a nő. A meg egyet kifordul, a nő kipergeti magát, és akkor kicsi kis figurákkal megadja a kis lendítést, és akkor ott is kifordítsa magát a helyire; kezdi a táncot. Az egyik szárnya [karja] alá *megyen*. Nem támad, mer azt kikerüli [a nő]; a szárnya alá! [...] Ment-ment a nő, hogy támadjon, ha észrevette, hogy nem tudja *megcsalni*, akkor visszament. Ha sikerült *megcsalni*, akkor az siker vót, az tudott táncolni, hát az szemmel is játszik, meg táncsal is, lábbal is! Megnézi, hogy hova figyel a férfi, olyan, mint a *botvágás*: azt figyel, hogy hova akar ütni [...]. Belenéz a szemébe, mán mikor táncol, közeledik, megfigyeli, hogyha akar csapást ütni, abba a pillanatba meg lehet *csalni!* De ha a férfi észreveszi, hogy a nő meg akarja *csalni*, akkor nem adja a csapásokat, akkor csak figurát táncol, és mindig-mindig odahelyezi magát, ahol a nő meg akarja *csalni!* A páros táncba is meg kell szokni egymást, mindenki tudja mán a maga szokását. Ha a lány *megcsalja* a fiut, akkor szégyenbe hagyja, akkor mán *mingyán* leéljenezték: – Ó, *hohányigyán, hohányigyán!* De a férfinak könnyebb a *megcsalás*, mert az felüt, és a felütéssel ki tud fordulni.” (1.)

A gyűjtés idején a páros cigánytáncnak ez az alapvető sajátossága kezdett háttérbe szorulni, amihez az is hozzájárult, hogy a legjobb ecsedi táncosokból alakult cigány táncegyüttes bemutatóin – nyilvánvalóan a színpadi körülmények miatt – a pároknak egymással szemben kellett táncolniuk, elmaradt a táncos párviadal. A fiatal korosztály sem igazán vette már át az idősebbektől a *megcsalás* régi szokását.

---

¹⁰ Balogh Béla (1958–1995) nagyecsedí szírmazású, több jelentős díjjal – például a Népművészet Ifjú Mestere címmel – kitüntetett országos hírnő, 1983-ban *Ki Mit Tud*-győztes cigánytáncos.

A tánc

A cigányság táncgyományában három különböző táncípust különít el a szakirodalom: a botolót, a cigánytáncot és a cigánycsárdást. A botolóról egy korábban megjelent tanulmányban írtam (RATKÓ 2018), jelen munkámban csak a cigánytánc és a cigánycsárdás jellemzőit foglalom össze a gyűjtéseim alapján.

Cigánytánc

Az általános vélekedés szerint a tánchoz mindenekelőtt jó kedvre van szükség, anélkül nem lehet táncolni.

„Szóval a tánchoz jókedv kell, jóakarát kell, szomorúnak nem szabad lenni. Ha szomoru az ember, nincs jókedve, el van csüggedve, nincs, aki felingerli, akkor nem tud táncolni, akkor inkább ne is álljon fel!” (1.)

A hiányzó kedvet viszont meghozhatta az ital, elsősorban a pálinka: egy háromcentes vagy egy feles, de akár egy-két üveg sör nőeknek, férfiaknak egyaránt kedvet csinálhatott a tánchoz. Nagy szerepe volt a jó nótának, muzsikának is, de például egy jól táncoló nő is „felingerelhette” a táncra a férfiakat.

„Vót úgy a vonatba, hogy nem vót jó kedvem, [...] szomoru vótam, iszákos nem vótam, nem ittam, hát felállítottak erőszakkal táncolni. Muszáj felállni, hát nem verekedhetel egy tánc miatt?! Nem vót kedvem, de a nóta meg olyan lett, hogy *felbizgított*, osztán úgy táncoltam, én magam nem tudtam, hogy milyen táncot adtam le, és zörgött a vonat! Én meg azt hittem, hogy nem táncoltam! De én adtam a csapásokat, a felütéseket olyan helyre, mer a nóta vitt! [...] Felingerelem magam, vagy felingerel a nóta, vagy a többségnek a tapsa, akkor osztán belejön az emberbe, mint a gép! A vér adja aztat. Nem is tudja az ember, hogy huva megy a figura, vagy huva jön, vagy ha lát az ember egy nőt, aki nagyon jól táncol, az is felingerli, és mán táncolni akar. [...] A többiek meg biztatták, mint a focbalistáknak mikor drukkolunk. Biztatták: – *Zsa mo zsa, zsa mo zsa, si mo!* – hogy – Eridj te, üssed te! Ez az, hagy menjen, csináld csak, *zsa mo zsa!* – Mindent kiabálnak, szóval így *bizgítják* a vérit.” (1.)

A tánc kedvet, s ezáltal a tánc előadásmódját jelentősen befolyásolta a jelenlévők biztatása és elismerése. Általános szokás volt, hogy a magyar táncszóknak megfelelő rövid, ritmikus bekiabálásokkal biztatták az éppen táncolókat. Ilyen állandó formula volt például a *Zsa mo, zsa!* (Eredj te, menjél!), *Zsa séj, zsa!* (Menjél, leány, menjél!) Ezekon kívül az adott táncszituációnak megfelelően biztatták a táncosokat még jobb táncra, vagy kiabálták, hogy melyik figurát táncolják, de olyan is volt, hogy figyelmeztették az egyik felet, hogy a párja meg akarja *csalni*.

„– *Hegyenlővo séj!* [*Hegyenlőt táncolj, leány!*] Mikor felfele szednek: – *Kid oprefele!* (3.) Vagy: – *Duj duringa mo, csapási mala mo! Zsa séj, zsa! Duj duringa!* – hogy az egyik ódalra is táncoljon, a másik ódalra is.” (5.)

Figurák, csapás

Az idősebb és középkorú generáció egybehangzóan a figurázást tartotta a cigánytánc alapjának, a szép tánc legfőbb ismérvének – a csapásolást csupán kiegészítő, díszítő elemnek tekintették. A technikailag összetett lábfigurákat viszont csak mérsékeltebb tempójú zenére lehet jól kijárni. A látványosabb, nagyobb tetszést arató, gyorsabb zenére is táncolható csapásoknak a szerepe a ritmus, a nóta „kiverése”. Az igazi jó tánchoz ezen kívül egy kis érzelemre és értelemre is szükség van.

„Ecsed ez vezetett mindig a táncba Szabolcs-Szatmárban, meg az egész Magyarországon. Hát arra nem tudnak táncolni, durva a táncuk a Pest megyeieknek! Elhamarkodják a táncot, nem bírják beletenni a gyorsaságtul a figurákat. Lassuba kell táncolni, nem egész lassuba; ütembe! Ha ütembe táncol, akkor bele

tudja rakni a figurát. Mer ez számít, a figura, az viszi előre, utána a csapás! A csapás mán utólagosan jön ki, a mán aztán csak a nótát veri ki! Hogy tetsszen a népnek a zuhogás, az ütem.” (1.)

„Hát táncolhatnak egy óra hosszáig vagy kettőig, hát nem ér az semmit, ha nincs benne egy kis valami ütés, nem kell abba sok, három-négy ütés, de annak is egy kis érzelme vagy valami legyen benne! Hát valaki ott lehet, táncolhat egy egész nap, hát nem ér a semmit, ha nincs benne egy kis értelem vagy érzés, valami.” (6.)

A figurák között a legelső a férfitáncban a *tromf*. Többféleképpen járták, és nem is mindenki tudta megcsinálni. A nők között is volt, aki tudott *tromfolni*, de jóval kevesebb, mint ahány férfi.

„Nálunk, a mifajta cigányok közt a mi táncunkba hivatalosan ez, aki a *tromfot* tudja csinálni. Ez az első a mi táncunkba. [...] Például a Béla is csinál egy *tromfot*, hasonlóképpen van, csak mán nem úgy csinálja, mint az én faterom. Mán 46 éves vagyok, de nem birtam felvenni a faternek a *tromfját*. Egyedül egy cigány van, aki a faternek a *tromfját* meg tudja csinálni, a Bobi!” (5.)

Másik figura a *hegyellő* vagy *hegyenlő*; ezt férfiak, nők egyaránt táncolták. A nők alapfigurája a *felszedő* vagy *felszedős* volt, amit alkalmanként a férfiak is beletettek a táncukba. A korábban már említett *hátravágás* elsősorban a férfiak figurája volt, mint ahogy a *térdelő* és az *abroncsoló* is.¹¹

„*Felszedősek*, akkor kidobja a lábát, kifordul, akkor megin cselezi magát, akkor van ez a *tromfalap*... A férfinak ugyanúgy van, mint a nőknek, csak csapással. Ahogy mennek, evvel szedik magukat, mennek ódalt, vissza, minden, akkor még az egyik lábom adják a *hegyellőket*, figurákat benne, akkor evvel a másik lábbal felcsapnak, kifordulnak, akkor adják a csapásokat az ütemre, kiverik a nótát. Ott van az öcsém, annak nem az a menetje van, mint nekem, ű külsőleg is fel tud ütni, belsőleg is. Az *felmegyén* három ütésbe a levegőbe, a negyediket mán a padlón üti meg. Én hármat ütöttem fel, kettőt lent, én eggyel többet adtam, én lent is kettőt adtam.” (1.)

A jó táncra használták azt a kifejezést, hogy *fogásul táncol*. Férfira is, nőre is mondták, azt jelentette, hogy az illető jól táncol, sokféle *fogást*, figurát bele tud tenni a táncába. A figurára alkalmazták a magyarból átvett „pont” szót is, amely a magyar táncterminológiában a zene szerkezetéhez illeszkedő táncmotívumot vagy motívumsort jelent. (Vö. PÁLFY 2001. 126–127.) Ezen a jelentésen kívül a „pontra táncol” kifejezés a zene ritmusának pontos kitáncolását is jelölte, ami elsősorban a férfiak táncában érvényesült főként a csapások, illetve régebben a csizmán viselt sarkantyú révén.

„Vótak ezelőtti rézsarkantyuk, azt feltették a sárga csizmára, avval lehetett táncolni figuráson! Kiadja a *tamtumot*, szépen cseng.” (1.)

A nők táncával kapcsolatban több adatközlő említette, illetve gyakorlatban is megmutatta, hogyan lehet *letáncolni* a férfiakat úgy, hogy közben a nő egyáltalán nem fárad ki. Ennek a módszernek a titka a táncnak egyfajta imitálása volt: a nő szinte csak a karjával, felsőtestével táncolt, de közben a lába nem nagyon mozdult, egyhelyben maradt. Így fordulhatott elő, hogy az ilyen „rafinált” asszonyok több férfit is *kitáncoltak*.

„Van ilyen is, hogy táncol a nő meg a férfi, hogy a nő ki bír táncolni hat férfit is! Ha van esze hozzá. Mondjuk hát ő csak úgy táncol, hogy egy helybe, de a mozgása meg olyan, mint a férfinek, a mozgása olyan tetszős, de nem ugrál meg szaladgál, szóval nem fárasztja el magát. A férfi meg táncol ütemesen, és kiborul mellette! Na ilyen szokás van, hogy egy nő kiborít három férfit, vagy egy férfi kiborítsa a nőt. Ez is olyan, mint egy becsapás.” (5.)

---

¹¹ E két utóbbi cigány figuranevet a híres magyar verbuntáncostól, Rákóczi Kovács Gusztávtól (1937–2007) hallottam.

Cigánycsárdás

A csárdást a cigányok a magyaroktól vették át, de az általános vélekedés szerint jobban tudták járni a magyaroknál, mivel cigány figurákat is tettek a táncba. Alapmotívumai a nő forgatása, egyik oldalról a másikra dobása, hát mögé vezetése volt. Leginkább lakodalmakban került rá sor.

Cigánycsárdás

„Amit én táncolok például, meg *Joka*, meg egyik-másik magyar csárdást, a magyarok azt nem tudják megcsinálni! Inkább nevezhetnék cigánycsárdásnak. De egyáltalán nem tudják megcsinálni a magyar csárdásba, amit mink csinálunk. Ugyanarra a zenére járjuk mi is, de a magyarba már nincs benne az a figura, amit mi beleteszünk! A miénkbe jobb a figura, nem tudják megcsinálni, én még nem láttam.” (3.)

A cigánycsárdásban fontos volt a párok összeszokása, sokkal inkább, mint az összekapaszkodás nélkül járt cigánytáncban, hiszen ebben a férfinak irányítania kellett a nőt. Ez a magyarázata annak, hogy a cigánycsárdásban megjelentek a generációs különbségek: míg az idősebbek még jól ismerték a táncot, addig a fiatalok már csak kevésbé, ezért nem is igen tudtak egymással táncolni.

„...ezekkel a fiatalokkal nem nagyon tudok táncolni, csak a régimódiakkal, mint *Jula*, aztán vót az öreg Anna néni, *Cinnónak* az anyja, Mari néne, ezekkel tudtam régimódiásan valamikor. Tudtam én, kit kell

felvenni [táncra], na! Akik értenek a kezem alatt. Mer hiába felveszek egy ilyen, aki nincs beidomítva ebbe az életsorsba, na most azt a kezdeddel lökd ide, lökd oda, mint a sárt, mikor gyúrod, hát kifárad az ember... Én ilyenekkel nem.” (6.)

Táncok összehasonlítása

Az ecsedi cigányok természetesen jól ismerték a helyi magyar táncokat, hiszen sokszor láthaták akár a magyar verbunkot, akár a csárdást. A televízió, illetve a már említett híres táncos, a romániai származású *Mikó* révén ismertek román táncokat is. Nem meglepő, hogy mégis a saját cigány táncaikat tartották a legkülönbnek, a többit pedig kritikával illették. Ebben egyfajta egészséges öntudat megnyilatkozását kell látnunk, melynek alapja az ecsedi cigánytánc különleges gazdagsága és a kiváló táncosok nagy száma.

„A csapásolás az hasonló. A magyar szatmári tánc, mikor a belépéseket, a kis pici figurákat mutassák, a cigány erre már nem vár! Az odalöki magát, a cigány mint a gyík, mint a csuszó, keveri magát. [...] A román tánc az durvább, nem olyan finom, mint a magyar cigányoké, ők nem tudnak úgy táncolni. Csak az a *hátravágás*, ez jobban *megyen* náluk. Űknáluk inkább a nóta szép! A *tamtumja* jobb, mint a cigányoknál. (1.) Minden hétfőn fogjuk a románt, oszt azok a szép nők *danulnak*, éhen-szomjan hallgatom! Nagyon tetszik.” (2.)

„A magyarok eredetileg ezt a táncot nem is tudták. Ezt a cigánytáncot, amit mi csinálunk, ezt csak a románok csinálják. Az eredeti cigánytáncot kimondottan csak az oláh cigányok tudják, és azoktól tanulják meg a magyar cigányok is, meg a magyarok is. [...] Például a magyar verbunkot ha én csinálom, vagy egy másfajta cigány csinálja, ha százszor meg fog születni az a magyar ember, nem tudja megcsinálni! Mer ő amit csinál, én azt csak falábnak nézem. Amit én csinálok, abba van 190 figura.” (5.)

Hasonlóan egészséges öntudat nyilvánul meg az ismert magyar verbunktáncos, Rákóczi Kovács Gusztáv szavaiban, aki viszont a cigánytáncot szóltta le, megállapítva ugyanakkor a magyar és a cigány táncok motívumainak nagyfokú keveredését.

„A cigánytáncba nagyon sokat elloptak a magyar táncból. Viszont fonákul is el lehet mondani a valóságot, hogy már be van keverve már nagyon sok lépés a cigánytáncból a magyar táncba.” (9.)

Zene

Hallgató nóták, tánckíséret

A cigányság önellátó volt a zene terén. Ez nemcsak a muzsikus cigányokra vonatkozik, akik vonós zenekaraikkal a magyar paraszti, polgári és nemesi réteg zenei igényeit egyaránt kielégítették, hanem az oláh cigányokra is, akiknek vokális zenei hagyománya az egyéni és közösségi nótázás, valamint a tánckíséret funkcióját egyaránt ellátta.

A cigány összejövetelek, multságok általában a lírai hangvétellű, rendszerint a fájdalom, szomorúság kiéneklésére szolgáló, parlando-rubato előadású *hallgató* nótákkal kezdődtek. A többszólamú csoportos éneklést mindig egyvalaki vezette, a többiek csak kísérték.

„*Hallgató* nótába az a szép, hogy... van itten olyan énekes cigány, meg nők is, hogy mikor összeülünk tízenöt-huszan, oszt mikor jó félspiccesen vannak, jókedvekbe vannak, oszt mikor csak egy ember, például én vezetem a nótát, mint a kotta, én mondom a szótagot, ők jönnek utánam, tehát kilenc engem kísér, a másik tíz meg tercel. Hát az olyan, mint a dalárda! Akkor szép a nóta! Nem hogy tiszta erőből, meg nagy kiabálás, hanem akkor jön ki a nótának a szövege, mikor szépen a hang egymással összejön! Azok már tudják, hogy mikor kell tercelni. És mikor én már belekiáltok néha: – *Huter laha!* Na most fogd meg! – Akkor már ő tudja, akkor már adja a tercet. Például ha muzsikáltatunk is, nekünk nem szép az, ha a primás is vezet a nótát! Nekünk csak az a szép, mikor a kontrás kíséri, dehát a kontrás az majdnem hogy állandó-

an tercben jön utánunk, elég, ha én viszem a nótát, és ő csak kontrával kíséri, tercel. És ami a legfontosabb: a cimbalom, nekünk a mi cigány nótánkhoz ez a kettő jön össze. A primás mondjuk akkor van, hogyha valamikor már ittas az ember, nem tud jól énekelni, akkor viszi a nótát.” (5.)

A *hallgatók* után került sor a táncra, és ezzel együtt természetesen a tánc alá való nótákra. Ezeket is rendszerint egy jó hangú asszony vagy férfi vezette, a többiek pedig szájbögzéssel, pergetéssel, pityegtetéssel adták hozzá a ritmust. Tapasztalatom szerint a nótázásban a jelenlévők mindegyike részt vett. A középkorú és idősebb generációk emlékeztek olyan ritmuskíséretre is, amelyhez különböző módszereket, alkalmilag hangszerként szolgáló eszközöket használtak. A legáltalánosabb, mindig kéznél levő eszközök a ház bútordarabjai voltak: az ágy oldalán, az asztalon, a *karosládán* vagy az ajtón ütötték a ritmust, de volt, aki a lába közé szorított fazék alján „a kezével verte kifelé a nótát”. Két fedő cintányérhoz hasonló összeütögetése is előfordult. A nagybögő hangját úgy utánozták, hogy a *laskanyujtót* (sodrófát) vagy az ujjukat húzgatva *brügöztak* a láda vagy az ajtó oldalán. A gyűjtés idején már népszerű volt a gitár és a kanalazás, de ezek csak újabban jöttek divatba.

„Vót *laskanyujtó*, avval, meg az ajtón húzgatuk az ujjunkat, [az volt] a böggő. Akkor a másik *danult*, akkor a másik szájból adta a nótát, mint a brácsos, hát van olyankor, hogy jobban mennek, mint a rossz hegedűsök! Ez a kanál most jött divatba, a cigányoknál mindig szájmuzsika vót.” (1.)

A táncosok temperamentumától függött, hogy ki szeretett gyorsabb és ki lassabb zenére táncolni. Volt, aki *sebes* nótán, és volt, aki inkább *csendes* nótán tudott jobban táncolni.

„...ha gyorsan táncolok, nem tudom azt a figurát belerakni, amit lassabban meg tudok csinálni.” (4.)

Férfiak, nők egyaránt megfogalmazták, hogy csak akkor tudnak jól táncolni, ha megfelel nekik a tempó, ha jó a nóta a lábuk alá. Volt, aki úgy szerette, ha „nyugodton” *mondták* neki a nótát, más viszont „vágóson” vagy „pattogóson” kérte.

„Csak úgy lehet, ha szépen nekiindulsz, figyelmesen, megértéssel, a lábad hogy szeded, meg hogy rakod, figyelni kell, nem elkapkodni, se nem elsietni, hanem nyugodton, nyugodton, ezt csak úgy lehet. Nekem mindegy vót, hogy milyen nótát mondtak, csak nem bírtam a *sebes* nótát, azt nem szerettem. Ropogóson és nyugodton, nem olyan elhamarkodva, csak nyugodton és pattogóson, és azon tudok még máig is táncolni. De ha sietnek meg elhamarkodják, akkor nem megy a lábom! Én akkor tudok, ha a lábom alatt jó nóta van. Ha nincs jó nóta, akkor nem tudok. [...] Vót olyan, akinek úgy *pászolt*, hogy vágóson mondja, vagy pattogóson, melyik hogy kérte.” (10.)

Az ideális tempót a férfiak számára az is befolyásolta, hogy az illető elsődlegesen figurázott vagy inkább csapásolt-e a táncában. Az apró lábfigurákat gyors tempóban nem lehetett szépen kijárni, azokhoz lassabb kíséretre volt szükség, míg a pergő csapássorozatoknak az élénkebb tempó jobban megfelelt. Akinek nem *pászolt* a nóta, az kieshetett a ritmusból vagy abba is hagyta a táncot. Ilyenkor szólt az éneklőknek, hogy „váltanak” vagy „fordítsanak” a nótán. Ez elsősorban azt jelentette, hogy más tempóban – erősebben („vágóson”), élénkebben vagy éppen lassabban – kéri a tánc alá a kíséretet, de jelenthette azt is, hogy másik, neki jobban tetsző dallamot kér. Ezt a „fordítást” *fogásnak* is mondták.

„Nem ment neki úgy a tánc arra, akkor ő mondta, hogy: – Váltál rajta, te! – Akkor nem állott meg [az énekes], tovább ment, de *mingyán* beleszedte a másik jobb nótát. A jobb nóta az, hogy a nótának a *tamtumja* jobb, és felingereli a táncosnak a vérért úgy, hogyha nem is akarja, akkor is jól táncol!” (1.)

„Fordítsd át a nótát egy másikra, ami láb alá esik nekem! – azt jelenti. Nem jó a nóta, és kér egy másikat. Én megmondom neki, hogy én ezt a nótát kérem, amire én tudok táncolni. (5.) Vagy pedig arra is lehet, hogy fordítsd másra, hogy fordítsd el. Ha nem abba a hangba viszi, amibe kell, nem a hangján éneklő. (3.) De ez az alapvetés, amit én mondtam: – *Maj fogásul huter i giji! Huter la mo maj fogáso! Béga mo*, adjad neki! – Hogy fogja meg erősebb hangon, vagy szebben énekeljen.” (5.)

Nem volt ritka, hogy a jó táncosoknak volt egy kedvenc daluk, amelyre különösen szerettek táncolni; ezeket a közösség az ő nótájukként tartotta számon. Arra is akadt példa, hogy egy-egy híres táncos neve bekerült kedvenc dallamának szövegébe.¹²

A nóta és a tánc szoros összefüggését világítják meg azok a vallomások, amelyek arról szólnak, hogy a tánc menetét, a különböző csapásokat nagymértékben a nóta határozza meg.

„Ennek a táncnak van egy olyan érzése... tudom már, hogy melyik érzéssel hova, merre, hogy kell ütni. Az a nótáról van, mer ha a nóta nem a láb alá van, akkor... Az imént nem jó vót, már le *kelletett* maradni egy kicsit, már késtem vele, le *kelletett*, hogy álljak, mer már nem *pászolt* úgy, ahogy *kelletett* vóna. Ha a nóta a lábam alól van, finom nóta, akkor nem késhetek egyáltalán. Aki ért! De aki nem ért, az téveszthet százszor meg mindenkor.” (6.)

Epilógus

Szines és gazdag világ tárul fel a négy évtizeddel ezelőtti elbeszélésekből, visszaemlékezésekből: a hagyomány világa, amely ebben a formájában nem létezik már. Sok minden továbbélt, hiszen a cigány tánc- és népzenei együttesek, táncműhelyek széles körben elterjesztették és népszerűvé tették az autentikus cigány zenét és táncot. Ebben a folyamatban kiemelkedő szerepük volt a nagyecsedieknek, ugyanis innen indult a már említett kiváló táncos, Balogh Béla, az első – és mindmáig hagyományos zenét játszó – cigány zenekar, a Kalyi Jag, vagy az ecsedi hagyományokat felgyűjtő és koreográfusként színpadra állító, néprajzos végzettségű Balázs Gusztáv. Itt alakult meg az ország első cigány táncgyűjtése, a Fekete Szemek, amelyet aztán még jó néhány, azóta már megszűnt, vagy ma is működő tánc- és zenei együttes követett. Nagyecsed abból a szempontból is egyedülálló település a Kárpát-medencében, hogy magyar és cigány táncművészete egyaránt kiemelkedő.¹³ Az ecsediek ma is büszkén őrzik hagyományukat, s adják tovább a fiatal generációknak. Mégis valami visszavonhatatlanul elveszett: az a gondolkodásmód, az a szellemiség, amelyből ez a hagyomány táplálkozott.

„Ezelőtt kis kunyhókba laktunk, ötön-haton, mégis megvót a békesség. Szegények vótak a cigányok, de megvót a békesség! Most meg egyik irigyebb a másiknál. Mer az állam soknak a csipát felhozta, mosmán el van felejtve az ezelőtti dolog! Ezelőtt sokkal jobb vót, hiába szegények vótunk, sokkal jobb vót a nép! Nem a világ változik, hanem a nép! A népek úgy elrosszulnak! Nem sok jót lehet közülük kiszedni. A nép el van kanászodva nagyon.” (8.)

Mesemondás

¹² Például az „öreg Mikó” neve: „Csóró Mikó ú magába, vezett vóna az anyjába, vezett vóna az anyjába!”

¹³ 2017-ben Nagyecsed magyar és cigány táncművészete felkerült a Szellemi Kulturális Örökség nemzeti jegyzékére.

Adatközlők

1. Balázs (*Puca*) Sándor, sz. 1923. görögkatolikus
2. Balázs (*Puca*) Sándorné Rézműves Eszter (*Peszter*), sz. 1924. görögkatolikus
3. Balogh Gusztávné Rostás Teréz (*Suta Mari*), sz. Jánkmajtis, 1942. görögkatolikus
4. Balogh Ildikó (*Ildi*), sz. 1962. görögkatolikus (Balogh József *Joka* lánya)
5. Balogh József (*Joka*), sz. 1937. görögkatolikus
6. Balogh József (*Simon*), sz. 1938. görögkatolikus
7. Balogh (*Joka*) Józsefné Lakatos Fáni (*Fáni*), sz. 1942. görögkatolikus
8. Balogh Mihályné Lakatos Erzsébet (*Juszt*), sz. 1936. görögkatolikus
9. (*Rákóczi*) Kovács Gusztáv, sz. 1937. református (magyar)
10. Rézműves Józsefné Balogh Erzsébet (*Bözs*), sz. 1921. görögkatolikus
11. Szöcsi Antalné Balogh Irén (*Szurka mámi*), sz. 1923. görögkatolikus

Adatközlő házaspár

Adatközlők

- abroncsoló* – férfi táncfigura
banda – zenekar
bizgít – izgat
botvágás – párbajszerű botoló
brugózik – bögzik
csendes (nóta) – lassú
danol – dalol
ember – férfi, férj
érez – érez
estellet – este
felbizgít – felizgat
felszedő(s) – női táncfigura
fogás – figura; tánc kíséretű nóta megváltoztatása
fogásul táncol – sok figurával táncol
guggon táncol – guggolást tesz a táncába
hallgató (nóta) – lírai hangvételű parlando-rubato dal
hátravágás – férfi táncfigura
hegyellő/hegyenlő – táncfigura
hombár – nagyméretű gabonatarató láda
izgatos – izgatott
kamara – kamra
karosláda – ládaként tárolásra is használt háttámlás, karfás ülőbútor
kelletett – kellett
kifiguráz – figurázva táncol
kitáncol/kitáncoltat – táncal kifáraszt
kitartó /kitartu – különálló, kihúzza magát valamiből
kolompír /korompír – krumpli
korcsma – kocsmá
kupeckedik – lovakkal kereskedik
laskanyujtó – nyújtófa
letáncol – táncban legyőz, kifáraszt
megcsal – táncban a párja háta mögé kerül
megfiriszt – megfüröszt

megyen – megy
mensch – méisz
mondja a nótát – nótázik, dalol
pad – padlás
pászol – passzol, tetszik, megfelel
pulya – gyerek
sebes (nóta) – gyors
surul – súrol
sűrven – sűrűn

szájmuzsika – szájjal „muzsikálás”, szájbögzés
tamtum – ritmus, ütem
teis is – te is
tengeri – kukorica
térdelő – férfi táncfigura
tromf – táncfigura
ura – férje
virasztaló – halottvirasztó összejövétel

Irodalom

ANDRÁSFALVY 1963

Andrásfalvy Bertalan: Párbajszerű táncainkról. In: *Ethnographia* LXXIV. évf. 55–83.

ANDRÁSFALVY 1980

Andrásfalvy Bertalan: Párbajszerű táncok az európai és magyar hagyományban. In: *Magyar néptáncgyományok*. Szerk. Lelkes Lajos. Zeneműkiadó, Budapest, 109–124.

BALÁZS 1987

Balázs Gusztáv: Lakodalmi szokások és táncok a nagyecsed-i cigányoknál. In: *Ethnographia* XCVIII. évf. 374–384.

BALÁZS 1989

Balázs Gusztáv: A nagyecsed-i cigányok táncélete. In: *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XXIV–XXVI*. (1981–1983.) Szerk. Németh Péter. Nyíregyháza, 285–304.

BALÁZS 1993

Balázs Gusztáv: Botoló a szatmári cigányoknál. [The Stick-dance of the Gypsies of Szatmár County. Le rovljale khelimata kaj le rom andej Satmara.] In: *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. Cigány Néprajzi Tanulmányok 1. Studies in Roma (Gypsy) Ethnography 1. A magyarországi nemzetiségek néprajza. Szerk. Barna Gábor. Magyar Néprajzi Társaság – Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 255–261.

BALÁZS 1995

Balázs Gusztáv: *A nagyecsed-i oláh cigányok táncgyományja. The Dance Tradition of Vlach Gypsies in Nagyecsed*. Cigány Néprajzi Tanulmányok 3. Studies in Roma (Gypsy) Ethnography 3. Magyar Néprajzi Társaság – Magyar Művelődési Intézet, Budapest

MARTIN 1970

Martin György: *Magyar táncípusok és táncdialektusok*. Néptáncpedagógusok kiskönyvtára. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest

MARTIN 1980

Martin György: A cigányság hagyományai és szerepe a kelet-európai népek tánc kultúrájában. In: *Zenetudományi Dolgozatok*, MTA Zenetudományi Intézete, Budapest, 67–74.

MARTIN 2002

Martin György: *A botoló tánc zenéje*. MTA Zenetudományi Intézet – Hagyományok Háza, Budapest

MARTIN–PESOVÁR 1958

Martin György – Pesovár Ernő: A Szabolcs-Szatmár megyei monografikus táncutató munka eredményei és módszertani tapasztalatai. *Ethnographia* LXIX. évf. 424–436.

MORVAY 1951

Morvay Péter: A templomkertben, temetőben és halotti toron táncolás, s a halottas-játék népszokásához. *Ethnographia* LXII. évf. 73–82.

PÁLFY 2001

Pálfy Gyula (szerk.): *Néptánc kislexikon*. Jelenlévő múlt. Planétás, Budapest

PESOVÁR 1977

Pesovár Ernő: Küzdő karakterű páros táncaink. [Our Couple Dances of Fighting Character.] In: *Népi Kultúra – Népi Társadalom*. A MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve IX. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, 329–355.

PESOVÁR 1987

Pesovár Ernő: A magyarországi cigány táncgyomány történeti jelentősége. [Importance historique des traditions de danse des Tziganes de Hongrie.] In: *Táncudományi Tanulmányok* (1986–1987). A Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, Budapest, 237–257.

PESOVÁR 1990

Pesovár Ferenc: Táncélet és táncos szokások. In: *Magyar Néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék*. Főszerk. Dömötör Tekla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 195–250.

RATKÓ 2001

Ratkó Lujza: Női szerepek a magyar néptáncgyományban. In: *Néprajzi Látóhatár X*. évf. 1–4. sz. 263–277.

RATKÓ 2018

Ratkó Lujza: „Ördög van a botomba...” – táncfolklorisztikai adalékok a felső-Tisza-vidéki cigánybotolóhoz. In: *„Vadrózsából tündérsípöt csináltam”*. Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. „To make a fairy’s whistle from a briar rose”. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza, 729–743.

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének első időszaka: 1957–1958

László Mária

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957-ben jött létre, köszönhetően László Máriának, akinek korszakalkotó munkássága sajnos a „téma” iránt érdeklődők számára is sokszor ismeretlen. Az alábbi írás a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének (továbbiakban: MCKSZ) első egy évét foglalja össze, közben felhívva a figyelmet a felejtésre ítélt László Máriára és ténykedésére.

Ahhoz, hogy az olvasó elhelyezkedhessen a múlt rendszer ezen időszakában, megértse az akkor uralkodó – politikai – szellemiséget, három évet visszaugrok '57-hez képest és röviden összefoglalok egy olyan intézkedést, melyről igencsak kevés szó esik, holott közvetlen a MCKSZ létrehozását megelőző pár évben volt érvényben és nagyban hozzájárult a magyarországi romák diszkriminációjához.

1954 – A fekete személyi igazolvány rendszere

„A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek. A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek, vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti. A Magyar Népköztársaság területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét.”¹

1954-ben a Minisztertanács a Belügyminisztérium határozata nyomán bevezette a személyi igazolvány rendszerét; ez a rendelkezés minden Magyarországon élő állampolgárra vonatkozott – volna. A rendelet nem fogalmazott meg semmiféle olyan kitétel, mely hátrányosan érintené bármely kisebbséget, egészen 1955-ig, amikor egy pótcikkelyt tűztek az új nyilvántartási szabályzathoz: meghatározták az úgynevezett „kóborcigányok” csoportját a cigányságon belül. Ebbe az „alkategóriába” azokat sorolták, akik nem rendelkeztek állandó lakhellyel és munkavisztonnyal. A határozat megfogalmazta, hogy a „kóborcigányok” valószínűsíthetően bűncselekményekből tartják fenn magukat, ezért pedig meg kell őket különböztetni az újonnan bevezetett személyi nyilvántartásban: ideiglenes okmányokat kell kiállítani a részükre. Ezek az ideiglenes papírok lettek aztán a fekete személyi igazolványok. Az 1950-es években a magyarországi romák legnagyobb része letelepedett életmódot folytatott, a vándorló csoportok tagjainak száma elenyésző volt, tehát tisztán kitűnik, hogy a fekete igazolványok mögötti indíték egy egyszerű, a romák ösztársadalma ellen hozott szabályozás. A fekete személyi igazolványok egy évi érvényességgel bírtak, azaz a tulajdonosaiknak évente meg kellett jelenni a felelős szerveknél, hogy megújítsák irataikat. Akik elmulasztották regisztrációjukat, szintén csak ideiglenes igazolványra lettek jogosultak. A mulasztások háttérben sokszor a helyi hatóságok által el nem végzett lakóhely-legalizálások álltak: nem engedélyezték a regisztrálni kívánók lakóhelyét hivatalos lakcímmé nyilvánítani.² Tehát a fekete igazolványok

¹ 1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság alkotmánya, 49. §. Idézi: Purcsi 2004

bevezetése nem csupán a „kóborló cigányok” kartotékba vételéhez kellett – mivel a kiosztott okmányok száma jóval meghaladta azok lélekszámát –, hanem mintegy megkülönböztetve, felügyelet és ellenőrzés alá vonta a magyarországi romákat. A fekete azonosító okirat stigmatizáló voltára többen felhívták a BM (értsd: Belügyminisztérium) és a Minisztertanács figyelmét, többek között László Mária, melynek köszönhetően 1962-ben a BM nyilatkozatot tett közvé, miszerint az ideiglenes fekete személyazonosító igazolványok cseréje megtörtént.³

1957 – Megalakul a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége

Az MCKSZ kapcsán László Mária neve nem sikkadhat el, hiszen nem politikai kezdeményezés nyomán, hanem értelmiségi romák szerveződésének az eredménye, hogy az első roma érdekképviseleti szervezet megalakulhatott⁴. Ki is László Mária?

1909. november 17-én született a Tápió-vidéki Nagykátán. Sokgyermekes családban nőtt fel, neveltetése során fontos szerepet kaphatott a roma identitás: a családi legenda szerint édesanyja, Czinka Rozália a híres primás, zeneszerző Czinka Panna leszármazottja volt. Mária újságírással – is – foglalkozott: járta az országot és kutatta, vizsgálta a romák helyzetét. A Horthy-korszakban a roma érdekképviseleti munkássága miatt kommunista-gyanúsak bélye-

² Pürsi 2004: 249.

³ Sággy 2008: 274

⁴ Szesztay 2003: 138.

gezték, majd a szocialista rendszerben 1958-ban a MCKSZ éléről azért távolították el, mert az ellene felhozott koholmány szerint „jobboldali-fasiszta” szervezetben ténykedett. 1959-ben, utolsó kísérletként, roma vonatkozású kutatásokban próbált részt venni, sajnos sikertelenül; ekkor a postánál helyezkedett el, ahol nyugdíjazásáig dolgozott. László Mária élete tele volt nehézségekkel és folyamatos akadályokkal, akadályoztatásokkal, melynek végén megtörtén semmisítette meg tetemes kutatási iratanyagának, dokumentumainak nagy részét. 1989. november 7-én hunyt el Budapesten.⁵

MCKSZ

Amint azt fentebb írtam, 1957 tavaszán roma értelmiségiek László Mária vezetésével elérték, hogy a Művelődésügyi Minisztérium és a Minisztertanács Titkársága egy cigány szervezet megvalósításáról kezdjen tanácskozni; a Művelődésügyi Minisztérium el is készített egy előterjesztést: „Javaslat a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége létrehozására”. Az előterjesztést még ’57 őszén el is fogadták a Művelődési Minisztérium miniszterhelyettesi értekezletén. A javaslat a szövetséget egyszerre határozta meg *állami intézményként* és a cigányok *tömegmozgalmi szervezeteként*, továbbá annak nyomán, hogy tagja a Hazafias Népfrontnak, a *társadalmi szervezet* fogalmát is kimeríti. A szövetség feladatát ekképp határozták meg: „Az illetékes állami szervekkel közösen programot dolgoz ki a cigányok munkába állítására, egészségügyi, iskoláztatási és kulturális valamint letelepitési feladataik megoldására. (...) Célja: hogy a cigányok életkörülményeit megjavítsa, műveltségi színvonalát emelje, hogy őket népi demokratikus államrendünknek hasznos tagjává nevelje.”⁶ A később megalkotott alszabályzatnak egyik mondata kiválóan mutatja, hogy minden, amit a lefektetett előírások rögzítenek, azok ilyen-olyan „speciális” tényezők miatt módosíthatók – lévén, hogy ismeretlenek bélyegzett területre sodródtak a jóakaró politikusok és magukat már előre be kellett biztosítani olyan veszélyekkel szemben, melyek nem léteztek: „Figyelemmel arra, hogy ez a Szövetség olyan szervezet, amelyhez hasonló a cigányok eddigi életmódjának megváltoztatására még nem alakult, ennek folytán munkássága a gyakorlati követelményeknek megfelelően módosulhat...”⁷ László Máriaék tisztában voltak azzal, hogy „meddig szabad elmenni”. Részükről nyilvánvaló volt a szándék, hogy kultúramentést-ápolást, edukációt és egyenlőségteremtést szeretnének végezni a romák körében, ám ezt nyíltan folytatni lehetetlennek bizonyult, mivel a – politikai – korszellem egyértelműen és egyhangúlag elutasította annak feltételezését például, hogy a cigányok önálló nemzetiségként értelmezhetőek volnának. Kádár János egy releváns Politikai Bizottsági ülésen így vélekedett a témáról: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek. [...] Az élet viszi a dolgot a megoldás irányába. [...] számolni kell azzal, hogy a cigányokkal kapcsolatos szemlélet nem változtatható meg gyorsan.”⁸

Kezdetben László Mária, mint a MCKSZ főtitkára kapott meghívásokat olyan eseményekre, ülésekre, melyek az ország nemzetiségi ügyeivel foglalkoztak, hasonlóan a német, szlovák, román és délszláv kisebbségi szövetségek vezetőihez. Mária kulturális vonalon szeretett volna közelíteni a romákat érintő kérdések megválaszolása felé: láthatóvá szeretett volna tenni a többségi társadalom számára a roma kultúrát, és felhívni annak értékére a figyelmet. Hidat szeretett volna építeni a kisebbség és a többség között, valamint rávilágítani arra, hogy a figyelmen kívül hagyott vagy „nem létezőnek” bélyegzett roma kultúra milyen nagy mértékben képezi részét a magyar kultúrának; ezekben látta az előítéletek felszámolásának lehetőségét.

„Erős művészeti vonalunk lesz, így szükségünk lesz azokra az írókra, akik művészegetéseinket, később a saját színpadunkat ellátják írói műveikkel. [...] Szeretnénk a cigány tehetségeket bemutatni, és zenénket közkinccsé tenni, mely eddig – miután cigányellenőrzés nem volt – majdnem minden esetben hamis képet nyújtott.” (László Mária 1957. november 5-én kelt levele)⁹

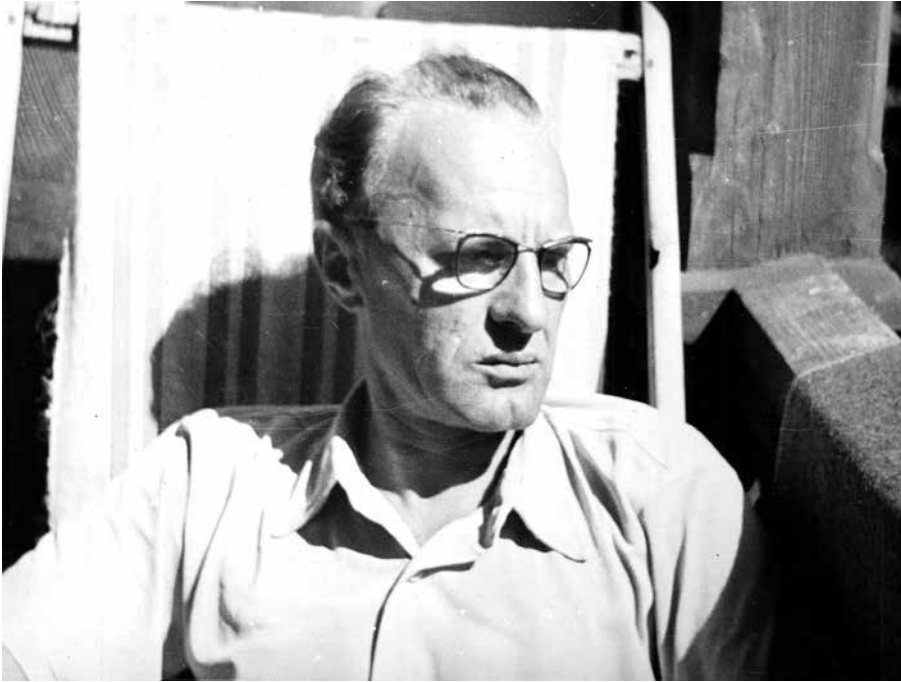
⁵ Sággy 2008: 278-280.

⁶ Beke Pál (szerk.) (1986): Dokumentumok a „Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957–1961” életéből. Budapest: Népművelési Intézet Művelődési Otthon és Klub Osztály. Idézi: Hajnóczky 2015: 59.

⁷ Sággy 2008: 281.

⁸ MNL OL XXVIII- M- 8- 4. d. Idézi: Hajnóczky 2015: 12- 13.

⁹ Sággy 2008: 282.

Kádár János, 1957

Forrás: Fortepan

Mária külön figyelmet szentelt a cigányzenészek helyzetének, érdekképviseletet szeretett volna létrehozni számukra és valamiféle közvetítő-iroda beindításával visszafordítani a muzsikások piacon való ellehetetlenülését. A cigány nyelvet kutatni és újítani szerette volna: „*Minden eszközzel harcolunk az előítéletek teljes felszámolásáért. Célunk, hogy végre megteremtsük az eredeti cigány irodalmat, zenében, prózában egyaránt. Eredeti és helyes nyelvünket, szótárunkat, ha nem is kívánjuk ezt tanítani, de a tudományos intézmények számára elkészítjük.*” (Részlet a Szövetség 1957 végén rögzített munkatervéből)¹⁰

A MCKSZ roma kisipari szervezetek létrehozását szerette volna elősegíteni. Az 1950-es években már több példa is akadt hasonló szervezetek működésére: önálló cigány vasipari szervezet. László Mária szerette volna ezeket a „csoportosulásokat” a többi hagyományos roma mesterségre (vályogvetés, kosárfonás, famegmunkálás stb.) is kiterjeszteni, ezáltal tartva életben azokat.¹¹

A szövetség másik fontos feladata az érdekvédelem volt. László Mária már 1957-ben levelet írt a Nácizmus Magyarországi Üldözötteinek Országos Érdekvédelmi Szervezetének, melyben kérvényezte, majd el is indította a holokauszt roma áldozatainak kártérítési igényét. Sajnos ez a kártérítési szolgáltatás nem alakult a romák számára kedvezően, mivel a szoros határidő – melyet László Mária próbált késleltetni –, és a szükséges felvilágosítás és segítségnyújtás hiányában sokan azt sem tudták, hogy egyáltalán jogosultak bármiféle kárpótlásra. Ugyanakkor ez az eset is kiválóan érzékelteti Mária bátorságát és kiállását a romák ügye mellett. Ugyancsak érdekvédelem címszó alatt tolták le magukról a felsőbb szervek és nyomták rá a kulturális szövetségre azokat a tetemes panaszmegkereséseket, segítségkéréseket, melyek például munkahelyi felvételi elutasításokból származtak. Több panasz érkezett rendőri és hivatali túlkapásokkal kapcsolatban is a MCKSZ részére.¹²

1958-ra egyértelművé vált, hogy a László Mária féle kulturális szövetség teljesen ellentétes a pártállam felfogásával és terveivel. A roma kultúra erősítése, a romani nyelv védelme, a roma szervezetek létesítése és romák érdekvédelme mind a szocialista roma kényszerasszimilációs törekvések gátját képezik. László Mária önként távozott a szövetség éléről, mivel egy szándékos, koholmányokra épülő kampány indult ellene, melynek egyetlen kimenetelével tisztában volt. Így határozták meg alkalmatlanságának okait: „*Munkájában valamiféle hamis – cigányöntudattól*

¹⁰ Sággy 2008: 282-283.

¹¹ Kertész Miklós: A szervezetekben tömörült vasipari cigányok. Jelentés a Cigányszövetség és az OKISZ részére. 1958. augusztus 13. MOL XXVIII-M-8. 1. d. 3. t. Idézi: Sággy 2008: 283-284.

¹² Sággy 2008: 286-288.

eltelve – olyan tendenciák mutatkoztak, hogy a cigányságot nemzetiségnek ismertesse el, és ebből a hibás koncepcióból kiindulva, a cigány nyelv mesterséges felélesztését, kiterjesztését, cigány iskolák, kollégiumok, állami gazdaságok, tsz-ek stb. létesítését kívánta megvalósítani, ezáltal konzerválni igyekezett a cigányok különállását és akadályozta társadalmi asszimilációjukat. Másik kezdeti hiba volt, hogy a problémát önmagára koncentrált és mintegy a cigánykérdés egyetlen és kizárólagos gazdájának tekintette önmagát.”¹³

László Mária ellehetetlenítésével nem ért véget a MCKSZ története, azaz 1961-ben igen, mivel ekkor végleg felszámolták: Országos Társadalmi Bizottsággá alakult, melynek illetékesei a szabályzat szerint továbbra is a romákat érintő feladatokban jártak el. Húsz évvel később a szövetség a magyarországi cigányok emancipációjának motorja lett, de az már egy másik történet.

Irodalom

HAJNÁ CZKY Tamás 2015 A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. Magyar valóság. Esély, 5. sz.

PURCSI Barna Gyula 2004 „A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből. Debrecen, Csokonai Kiadó

SÁGHY Erna 2008 Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as évek fordulóján. Múltunk, 1, 273-308.

SZESZTAY Ádám 2003 Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör

---

¹³ MNL OL XXVIII-M-8 1d. Idézi: Hajnáczy 2015: 60.

KALEIDOSZKÓP

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY

A nemes vadember

Segesvár

Forrás: A szerző felvétele

A 18. század végi és 19. század eleji Európa a felvilágosodás, a tudomány, a liberalizmus és a romantika Európája. Mindezek változást hoznak a cigányság megítélésében is. A hajsza, a nyílt embervadászat kora lassan véget ér, mostantól „a társadalmi ellenőrzés kevésbé halálos formái” nyernek majd teret.

1749-ben jelent meg Fielding Tom Jones című regénye, melyben a vándorló cigányok a romlott civilizációtól fertőzeten, érintetlen ember alakját jelenítik meg. Sir Angus Fraser egy lábjegyzetben azt mondja, Fielding megteremtette ugyan a nemes cigány alakját, de nem volt következetes, hiszen a Tom Jones megjelenése után négy évvel, amikor egy cigány kerítőnő, Mary Squires perével kapcsolatban kellett nyilatkoznia, már közel sem mutatkozott olyan megértőnek. A cigány asszonyt egy mosogatólány, Elizabeth Canning elrablásával vádolták, de később fordult a kocka, és felmerült a hamis tanúskodás vádja is, Fielding – az Elizabeth Canning ügyének hiteles története című pamfletjében – mégsem kel a cigányok védelmére. Húsz év múlva, 1773-ban megjelent Goethe tragédiája, a *Götz von Berlichingen*. Ebben a cigányok rablók ugyan, erdei táboruk sátrai rongyosak, becsurog rajtuk az eső, pockot és hörcsögöt esznek, bölcs vajdájuk vezetésével mégis habozás nélkül a jó mellé szegődnek, megsegítik a védelemért hozzájuk forduló, üldözött sebesültet.

A 18. század végi és 19. század eleji Európa a felvilágosodás, a tudomány, a liberalizmus és a romantika Európája. Mindezek változást hoznak a cigányság megítélésében is. A hajsza, a nyílt embervadászat kora lassan véget ér, mostantól „a társadalmi ellenőrzés kevésbé halálos formái” nyernek majd teret.

Az irodalomban a cigány mind gyakrabban tűnik fel jószívű, kedves és kedélyes tolvajként. A másik toposz a törvényen kívüli vándorok szelíd csapata. Vagy az ellenőrizhetetlen, szabadságát őrző, izgő-mozgó had. Lehet persze félelmetes, kiismerhetetlen, veszélyes csapat is. Feltűnik, aztán eltűnik. Ma még itt időz, mintha sosem is akarna továbbállni, reggelre mégis hűlt helyét leljük.

A jó kedélyű Joseph Addison a század elején még söpredéknek mondja őket, William Cowper is a vándorló mihasznák törzséről ír 1780 körül, de például az 1745-ben megjelent *Apology for the Life of Bamfylde Moore Carew, King of the Beggars* (más kiadásokban *King of the Gypsies* vagy *King of the Mendicants*, tehát nem a csavargók, hanem a cigányok vagy koldusok királya) címet viselő, önéletrajznak mondott mű elbeszélője lelkesedik értük, főleg idealizált szabadságukért, demokratikus társadalmi szerveződésükért.

Térjünk még vissza Fieldinghez.

Middlesex békebírája bizonyára árnyaltabban látja a valóságot, hiszen maga is világok határmezsgyéjén mozog. A rablások utóbbi időben történő megszorodásának okairól című (*Enquiry into the Increase of Robberies*), 1751-ben megjelent írásában is belebotlunk a dilemmába: szeressük-e a szabad, független, kötetlen, törvényen kívül álló embert – a cigányt és más csavargókat –, vagy éppen hogy tartsuk kordában, regulázzuk meg? Különösen érdekes ez a kérdés Henry Fielding esetében, aki – már említett regényében – a pikareszk, az utazó-kalandregény egyik klasszikus példáját alkotta meg. Fielding különben is érdekes alak. 1749-ben testvérel, Johnnal létrehozta a Bow Street Runners című újságot, amely nyomozott, letartóztatásokat eszközölt a vezetésével. Az elcsípett bűnözőket beépítette a nagyvárosi rendőri, békebírói szervezetbe. John Dickson Carr *The Demoniacs* (magyarul a London Bridge rejtélye) címmel megjelent krimijében így ír „Mr. Fielding embereiről”. Nem mások ők, mint „a Bow Street-i tolvajfogók, az aljanép, akik titokban dolgoznak, és vérdíjért feladják a rablókat meg a gyilkosokat”. Fielding, a közhivatal viselő ember, a békebíró sokat foglalkozott a közbiztonság, a szegényügy kérdésével is. *A csavargókra vonatkozó törvényekről* című dolgozatában kifejti, hogy a tekergőket és lóköttöket le kell telepíteni, és rá kell kényszeríteni, hogy otthon kolduljanak, mert akkor megmenekülnek a lopásért kirovandó száműzetéstől és akasztástól.

Angliában akkoriban persze nem annyira a cigányokról vitatkoznak, hanem a földönfutóvá, nincstelenné tett parasztok, nyomorult páriák ezreiről. Akik kínjukban, elkeseredésükben, kilátástalan nyomorukban valóban veszélyesek lehetnek, ha bandákba verődve járták az utakat. Az is igaz, hogy miután ezeket letelepítették, felakasztották, börtönökbe dugták, számúzták a gyarmatokra, tehát miután a hatalmas belső migrációt lelassították, megint előtűnt az örökmozgó cigány alakja.

A 18. század végén és a 19. század folyamán egyre többen törődnek velük, írások egész sorában tűnik fel alakjuk. Nem csoda hát, ha ezek egy része nem tud mit kezdeni velük. A szerző sokszor jó szándékú, szeretné megérteni őket, de nem megy. Harsányak, tarkák, dologtalanok, szemtelenek, tolakodók, lopnak, nincs erkölcsük, nincs bennük csöppnyi szégyenérzet sem, lusták, szemérmetlenek, paráznák, mindenkit elcsábítanak, aki gyengének bizonyul, rondán beszélnek és ocsmányul átkozódnak. Bandákban, hordákban, csapatokban özönölnek, minden normális ember számára felfogható cél nélkül. White Gilbert *The Natural History and Antiquities of Selbourne* című, 1788-ban megjelentetett, aztán egy évszázadon át újra és újra kiadott munkájában például szó esik egy fiatal cigánylányról, aki a gazda legnagyobb megrökönyödésére éppen az ő udvarába tér be, hogy odakünn, a zuhogó esőben megszüljön gyermekét.

Ez a motívum, vagyis az új élet világra jöttének pillanata minden korban erősen hat, sokakat megráz. Gondoljunk csak bele: a régi ember közelebb van a természethez, a teremtéshez is, házi-

állatok párosodnak a szeme láttára, csibék, borjak születnek nap mint nap körülötte, az asszonyok sem vonulnak szülni a kórházba... És mégis! Vagy talán éppen ezért. A titokzatos csavargó népesség szaporodásának eme véletlenszerű, kiszolgáltatott pillanata megindítja az emberi fantáziát. A korábbi fejezetek valamelyikében már emlegetett bolognai krónika szerzője sem tartotta érdemtelennek feljegyezni, hogy az 1422 nyarán a város alatt tanyázó cigányok egyike a piactéren hozta világra gyermekét. Három napba sem telt, teszi hozzá a krónikás, és a bolognai polgárok már ismét társaival együtt látták tekeregni az asszonyt.

Jusson csak eszünkbe Truman Capote Fűhárfa című kisregényében Dolly Talbo meséje.

A korosodó, ám gyermeki lelkű nő mindig úgy kezdi a történetet, mint igazi mesét: *„Nagyon régen történt, még gyerekek voltunk...”* A folytatás is tökéletes, szép természeti kép, ám rögvest benne a kedélyes fosztogatás íze. Akkoriban, meséli Dolly, a régi szép világban, gyermekkorunkban *„annyi cigány járt erre, mint madár a szederbozóra”*. Hogy Capote valóságot ír, vagyis gyerekkori emlékeit eleveníti-e fel, vagy a közszájon forgó történeteket gyúrja mesterien össze, mindegy. *„Nem úgy, mint most – folytatja Dolly –, mikor egész évben egyet-egyet alig látunk. Megjöttek tavasszal: hirtelen bukkantak elő, mint a rózsaszínű virág a somon, és elleptek mindent... útnak fel, útnak le, meg az erdőben mindenütt. De a férfiak még látni sem bírták őket, és papa, Uriah, a te dédnagybátyád kijelentette, ha egyet is portánkon ér, lelövi.”* Ne feledjük, az amerikai Délen járunk, az emlegetett Uriah Talbo egyszerre istenes és puskás ember. *„Ezért aztán soha nem szóltam – mondja tovább Dolly –, ha a cigányok vizet vettek a pataknál, vagy összelopkodták a földön maradt diót. Egy áprilisi estén szakadt az eső, és én kiszaladtam a ténisztállóra, mert Tündérnek éppen kisborja volt, és akkor három cigányasszonyt találtam az istállóban, két öregot meg egy fiatalot, a fiatal meztelenül vergődött a szalmán. Látták, nem félek tőlük, meg nem is szaladok el beárulni őket, és az egyik öregasszony szépen megkért, hogy hozzak valami világítást. Beszaladtam a házba gyertyáért, és mire visszaérkeztem, az az öregasszony, aki elküldött, lábánál fogva egy visítót, vörös csecsemőt lóbált, a másik öregasszony meg Tündért fejte. Segítettem nekik megfürösztetni a gyereket a tejben és kendőbe bugyolálni. Aztán az öregasszony megfogta a kezemet, és azt mondta; most életre szóló ajándékot adok neked, megtanítalak egy varázsversikére. A versike örökzöldek kergéről, sárkányfüről, páfrányról szól...”*

Föld sötétre, aztán szürd le – rágja a szájába a gyereklánynak a receptet a tapasztalt vénasszony. – A főzet, amit nyertél, csodás medicina!

„Reggelre már nem voltak ott. Mindenütt kerestem őket, a réten meg az úton, de semmi nyomuk nem maradt, csak a versike a fejemben.”

Capote mesésen egyszerűen és varázslatosan tömören foglal össze mindent.

A titokzatos, félelmetes, nagy tudású idegenek. Ki tudja, honnan jönnek, ki tudja, mit akarnak, ki tudja, hová tartanak. Mintha a viharfelleg hozná őket: szakadó esőben, éjjel teremnek elő, reggelre kelvén pedig sátrat bontanak, eltűnik a tábor, híre-pora sem marad.

Helybeliek és idegenek. Mi és ők. Minden társadalom kialakítja a maga idegenképét, „idegenrendészetét”. És a cigányok mindenütt ideális idegenek. Sötét bőrű, nomád nép, mely titokzatos körülmények közt, hirtelen érkezett meg Európába, és azóta is, sok száz éve titokzatosan érkezik a városok, falvak határába. Aztán titokzatosan eltűnik.

Mi a szerepük a világban?

Isten mi végre teremtette őket?

Milyen sors vár a gyermekre, aki Bologna piacterén született 1422 nyarának egyik forró délutánján? Mi lesz a névtelen porontyból, akit 1788-ban White Gilbert tanyáján, zuhogó esőben hoz világra a sötét bőrű, villogó tekintetű, maga is még szinte gyereklány anyja?

A 18-19. századi ember mind gyakrabban teszi fel a kérdést, elgondolkodik, vívódik, bizonyára a lelkifurdalás is gyötri.

Kik ők? Mit várnak a világtól?

És mi – a világ – mit akarjunk tőlük?

Egyáltalán: kit tisztelhetünk bennük? Egyiptom maradékát? Hellász hajdani nagy kultúrájának elzúllott utódait? Núbiaiakat, koptokat, etióp keresztényeket? Kaukázusi *zigárus*okat? Tatókat? India legősibb népét? A kalandor Ferdinand Ossendowski 1924-ben megjelent könyve (*Állatok, emberek és istenek*) nyomán még René Guénon *Világkirály*ába is bekerült egy fél mondat erejéig a cigányság tibeti eredetének legendája. Miszerint a Tibet hegyei közt megbúvó, csodálatos föld, a tudás titokzatos és rejtett hona, Agartha lakói cigányok volnának.

Kik ezek az emberek? Valami ősi, nagy kultúra renitens, büszke leszármazottai?

Isten ostorai? Ügynökök hada? Az ördög segédei? Akik összetörnek minden szabályt, áthágnak minden törvényt, létükkel is renitensségre bujtogatnak? Az állam, a törvény, a hatalom, a rend szemtelen elutasítói?

Na de minek a nevében? Milyen rend nevében rendetlenkednek itt?

Talán a természet, az ősi egyenlőség, a bibliai természetesség nevében? Az elveszett édeni szabadság, a semmittevés és tudatlan boldogság nevében? Az ártatlanság utolsó képviselői lennének ők? A természetes ember maradéka? Azé, amelyik nem ismer korlátot, gyűlöletet, törvényt és szabályt, amelyik boldogan simul az anyatermészethez? A civilizáció ellenségei? Az utolsó európai embercsoport, melynek sikerült elkerülnie a civilizáció kultúrált öntőformáját, melyben minden emberi, egyéni és természetes feladni kényszerül önmagát?

Most akkor romlottság vagy paradicsomi szabadság? Melyik legyen igaz?

A 19. század elején Wordsworth *Cigányok* című művében az elbeszélő értetlenül szemléli a semmittevést. Mi értelme az időtlen, növényi létezésnek? Ugyanakkor John Clare az *A cigány dalában* irigylit önként minden béklyót lerázó, mohó szabadságszeretetéért. Adam Smith egyik életrajzírója 1795-ben arról szól, hogy gyermekkorában a vándorcigányok kis híján elrabolták a leendő nagy közgazdászt. Walter Scott 1810 körül megjelent, *Mannering* című regényében a cigányok egyszerre áldozatok és bűnösök: gyermekrablók, de védekezésből azok. Jan Potocki, a francia-lengyel gróf 1800 körül vérbő pikareszk regényt írt *Kaland a Sierra Nevadában* (avagy *A Zaragossa kézirat*) címmel, melyben nemes haramiákként tűnnek fel a cigányok. Gáláns lovagok ők, akik fosztogatnak és csempésznek ugyan, de inkább csak a nagyhatalmú spanyol király és az államkassza, semmint a szerencsétlen sorsú közember kárára. Gyönyörűséges leányaik pedig mindig készek arra, hogy megmelegítsék a kedves vendég ágyát. Ezek a cigányok a természet gyermekei, aki velük utazik, maga is hamarosan felfigyel a természet szépségére.

Ha a kor regényirodalmában leírtaknak hitelt adnánk, azt kellene gondolnunk, amit régebben olyan előszeretettel hangoztattak még nagynevű tudósok, egyetemi professzorok is, hogy született cigány valójában nincs is, hogy a cigányok nem emberfajta, hanem kizárólag gyermekrablás és önkéntes csatlakozás útján szaporodó emberi horda. Természetesen a katona, diplomata, hajós Potocki vajdájá sem született cigány, atyját Don Felipe de Avadorónak hívták. A kalandor természetű gyermek, aki – saját szavai szerint – „*még az állhatatlanságban is állhatatlan*” volt, önként csatlakozott egy cigány csapathoz. Sokan úgy vélik, Potocki műve a fantasztikus irodalom műfajába sorolandó, de az sem lehetetlen, hogy a kalandor író műve éppúgy megélt élményekre épül, ahogyan Henry Fielding írói és békebírói tapasztalatai sem választhatók szét.

”

Puskin 1824-ben úgy ír Cigányok című hatalmas elbeszélő költeményében, mintha a cigányok az ősi szabadság, a béke és türelem, az élni tudás és akarás képviselői lennének. Noha nyomtatásban nem jelent meg, tudjuk, hogy „kelet Goethé”-je többször is lefordította magának Cervantes Kis cigánylány (La gitanilla) című elbeszélését.

Preciosa, a mindenkit megigéző lány – a neve különben drágakövet jelent –, így beszél önmagukról: „*A cigánylányok tehetsége más szabályoknak engedelmeskedik, mint a többi emberé. Mindig előtte járnak éveik számának, és nincs sem ostoba cigány, sem tompaszű cigánylány. Mert életük fenntartásához észre, ravaszásra és szemfülességre van szükségük, így hát lépten-nyomon élesítik elméjüket és nem engedhetik meg soha, hogy berozsdásodjék. Nézzék csak meg ezeket a lányokat, a barátnőimet, most hallgatnak, és azt hihetné valaki, hogy kettőig sem tudnak számolni, de nyúljanak csak a szájukba, tapintsanak a bölcsességfogukra, nyomban csodát fognak látni:*

nincs az a tizenkét éves cigánylány, aki ne tudna már annyit, mint akármelyik huszonöt éves. Mert tanítójuk az ördög és a tapasztalat, ezektől egy óra alatt annyit tanulnak, amennyihez másoknak egész esztendő kell.”

Cervantes enged ugyan a fantáziájának és a korszellemnek, de a lényegét illetően megint ördögien pontos. Villámgyorsan megragadja a legfontosabbat, amire négyszáz év múlva nem győzik majd eleget felhívni a figyelmünket a kultúrantropológusok. A cigányokat ostobának nézzük, mert nem ismerjük őket. Ők viszont kitűnően ismernek minket, ravaszok és alkalmazkodók, mert találkozva velünk, az ellenséges külvilággal, nap mint nap ezt sulykolja beléjük az élet.

Nem kétséges, hogy Cervantes munkája hatott Puskinra. De azt is tudjuk, hogy Puskin I. Sándor cár az 1820-as évek elején többször is száműzte, hol a Kaukázusba, hol pedig az 1812-ben elfoglalt Besszarábiába, ahol 1821 nyarán egy hónapon át egy cigány táborban időzött, és nem sokkal ezt követően, 1824-ben jelent meg nagy elbeszélő költeménye. A tekintélyes orosz nemesi családból származó, már valamelyes névvel is bíró költőt egy helybéli, frissen szerzett jó barát kalauzolta el a birtokán, egy erdő mélyén rejtőző, uradalmi cigánytáborba. A Puskin vezető birtokos egyik gyermeke, a későbbi újságíró, Zamfir Ralli-Arbore megírta, hogy apja testvérnénje szerint a tábor bulibasája egy öreg cigány volt, tekintélyes és bölcs, és annak volt egy szép lánya. A fekete hajú, barna bőrű, sudár nőt Zemfirának hívták, pipázott és férfi módra öltözködött. Puskin egy hónapot töltött a cigányok táborában, állítólag a vajda sátrában kapott szállást.

A cigány nők különben kapósak voltak a 19. század eleji Oroszországban. Puskin barátai közt is akadt, aki a kor egyik neves cigány énekesnőjével élt vadházasságban. Az Orlov grófok egyike, akinek híres istállóiban arabs, dán és mecklenburgi lovak ropogtatták az abrakot, s aki nemcsak a nőket, a pezsgőt és a kaviárt, hanem színházat, a balettot és a muzsikát is fölöttébb kedvelte, Besszarábiából cigány énekesnőket hozatott, hogy Szentpétervárott cigány énekkart alakítson belőlük. Tolsztoj családtagjai közül többen is cigány táncosnőt vettek feleségül.

A *Cigányok*, Zemfira és Aleko története a szabadság, szerelem, jóság, megbocsátás költeménye. És az értelmetlen bosszúé. A cigányok élete nehéz, de irigylésre méltó, mert ösztönösen szabad. Rabszíjra fűzhetik, rabszolgaságra kényszeríthetik, gyötörhetik őket, természetüknek ez a vonása annyira erősen a sajátjuk, hogy csak életük árán mondanak le róla.

*„Bontják a sátort. Egyszer innen,
Majd onnan hoznak valamit,
Életre kel egyszerre minden!
És megindulnak a kocsik.
Vonul a hosszú karaván.
Az egyiknek a szamarán
Két nagy kosárban barna purdék,
Nyikorognak az ócska kordék,
Utánuk sorba mindahány;
Testvér meg asszony és leány,
Öregek és gyerekek lába
Siet a szekerek nyomába.
Tolongnak és ökölre kelnek,
És szitkozódnak, énekelnek.
Hegedűszó, keréknyikorgás,
Lánccsörrenés és medvemorgás,
Dádék dudolnak, s meztelen
Rajkók rikoltnak élesen.
Szalad, ki semmit nem hozott,
És minden rongyos, foltozott,
Vonul a sok-sok hontalan,
Vad és szegény, de gondtalan.”*

(Részlet Puskin *Cigányok* című művéből, Hegedüs Géza fordítása)

Puskin elidőzött a cigányok közt, láthatta hétköznapijaikat, láthatta őket egymás közt. De az európai emberek elsöprő többségének semmiféle ismerete nem volt a cigányokról. Illetve volt, ám azokat az ismereteket és tapasztalatokat mind a saját világában, az „innenső oldalon” szerezte. Mondjuk úgy, hogy az érintkezés egyetlen felületén, a határon, a frontvonalon, ahol a két különböző kultúra nap mint nap ütközött. A cigány ember szinte minden mozzanatát ismerte nem cigány „ellenfele” életének, hiszen az egyben eltartója is volt, trükkjeinek, „tolvajkodásának”, jövedeléseinek állandó alanya. És mindig azt az arcát mutatta neki, amelyiket a cél szempontjából a legüdvösebbnek tartott. Hol meghunyászkodott, hol meg nagyhangúan, pökhendin támadott. Ha megbecsülték, munkáját kínálta fel. De ki soha nem tárulkozott.

Jusson csak eszünkbe Choli Daróczi József sora: „*Te rólam semmit, én rólad mindent tudok.*”

D. H. Lawrence egyik novellája, a Szűz és a cigány többek közt éppen ezt a határvonalat szemeli ki terepül. Lawrence botrányos szerző, szeret a határokon bókászni, szereti a széleket. Kultúrák peremvidékeit. Ebben a novellájában szekerező vándorcigányok és automobilon guruló angol fiatalok találkoznak szembe egymással. Misztikus pillanat ez. Két világ találkozik. Hiszen ők nem egy úton és nem egy időben élnek. És egy fiatal angol leány egyetlen pillanat alatt beleszeret a szekéren ülő egyik férfiba. Hallatlan!, hüledezik a Viktoriánus angol olvasó. Pedig még izgalmasabb a szerző másik könyve, melyben nem cigány, hanem indián környezetet választ mondandója megvilágítására. Az 1926-ban megjelentetett az A tollas kígyó arra is magyarázatot ad, hogy igazából mit jelentett a cigány-téma Lawrence-nak. A könyv egy igazi Viktoriánus hölgy átalakulása ösztöneit szabadjára engedő ősasszonnyá. Az intellektus által elnyomott, de bennünk élő ösztönök, a férfierő feltámasztásának könyve ez. A nyugati civilizáció elátkozott, mert a természettől elszakadó, civilizálódó népek elkorcsosulnak. Ha ideig-óráig úgy is látszik, hogy diadalt aratnak, valójában elkényelmesednek, érzéketlenné és kegyetlenné válnak, aztán elpusztulnak. És hogy mi a helyes út? Gyerünk vissza az ősi hithez, az ősi istenekhez, az ősi szokásokhoz! Lawrence-nél és számos más 19. század végi, 20. század eleji írónál a cigányság – vagy az indiánok – mint követendő példa, döbbenetes népkövület áll előttünk.

Szép gondolat, csak egy fikarcnyit sem igaz. Semmi köze a valósághoz.

Vagyis részben azért igaz. A cigányság létezik, és azért létezik, mert mindig, minden körülmény, minden nehézség közepette megőrizte azt a tulajdonságát, hogy ha kell, villámgyorsan változik és alkalmazkodik. Mert mindig is a frontvonalon élt, ott él ma is.

Ismét a szülésről

A rejtélyes, kósza nép szaporodásának véletlenszerűnek látszó, kiszolgáltatott pillanata. Amikor a cigány lány, a fiatal anya barlangban, udvaron, istállóban, városi piac téren, hóban, esőben és sárban kénytelen megszülni gyermekét. Megindító kép, de ez sem egészen az, aminek látszik, aminek látjuk.

A cigányság – miként a halált – a terhességet, a szülést, a születést is tabuként kezeli, nem beszél róla. Valaha a cigány nő, ha terhessége már a bő szoknyák, ruhák ellenére is látható volt, elbújt, eltűnt a figyelő tekintetek elől. Mert a várandósság veszélyforrás, a terhes nő számtalan baj, szerencsétlenség előidézője lehet. Ha nem teljesül a terhes nő kívánsága, megvakulhatsz, de legalábbis árpa nő a szemedben. Ha keresztül vág a szekér vagy az autó előtt, lába törhet a lónak, megdögölhet, balesetbe keveredhet, felrobbanhat a jármű. A terhességről nem szabad beszélni, észre sem szabad venni. A szülés folyamata, de még maga a frissen született gyermek is tisztátalanság forrása. Majdnem olyan veszélyes, mint a halott, a halál. Pedig annál semmi sem veszélyesebb. Piasere leírja, hogy tud olyan esetekről, amikor az asszony és férje, miután elveszítették gyermeküket, otthagyták szép családi házukat, és egy vasúti kocsiban folytatták életüket. A cigányok olykor házat adnak el, lakást cserélnek egyik napról a másikra, semmilyen fáradtságtól nem riadnak vissza, hogy elhagyhassák azt a helyszínt, ahol meghalt kedves társukkal, szerettükkel éltek egykor. Pénzt, használati eszközöket – bútort, autót, kamiont is – felgyűjtanak, elégetnek, ha halottjuk szívének valaha kedves tárgy volt, és ugyanígy tesznek a mindennap használt munkaeszközökkel is. Nehogy bajt hozzanak rájuk. Nehogy harag támadjon a halott szívében. Mert,

Pár, 1940

Forrás: Fortepan/Vinkler Zsuzsi

ahogy Jane Dick Zatta írja, „nem túlzás azt állítani, hogy a halottak a cigány közösség legfontosabb tagjai”.

És a szülés majdnem ugyanilyen veszélyes dolog. Csoda-e hát, ha nem otthon, nem a lakóhelyükön, nem a sátorban, a táborban szültek, hanem a szabad ég alatt? Nehogy a gyermekágyas nő és az újszülött beszennyezze a helyet, ahol a mindennapi élet zajlik. A haláleset után a cigányok elhagyták a helyet, ahol a halál bekövetkezett. A szülő asszony viszont maga ment el, kiment a tábor területén kívülre, ott hozta világra gyermekét. Az, hogy a cigányok olyan gyorsan megszokták a kórházi szülést, ezzel a hitükkel magyarázható: készségesen, örömmel veszik, ha gádzsó környezetbe helyezhető a tisztátalan aktus. Az anya és a csecsemő is csak lassan tisztul meg, akár egy hónapba is beletelhet, míg elveszítik tisztátalanságukat. Addig természetesen az asszony nem főzhet, még az edényekhez, poharakhoz is csak kesztyűben vagy ronggyal nyúlhat.

(A szerző 2007-ben megjelent Cigányok című esszéalbumának szövegéből)

INTERJÚ

„Minket nem kell felemelni, integrálni, hanem együtt kell gondolkodni velünk”

Forrás: Facebook

Az elismert, a roma kultúra népszerűsítéséért sokat tett Kunhegyesi Ferenc festőművész a Szentandrassy István Roma Művészeti Galéria művészeti vezetője. Vele beszélgettünk többek között az indulásáról, a képzőművészetről és a galéria életéről.

– *Ahhoz képest, hogy korábbi nyilatkozataid szerint nem nagyon jártál iskolába, kitűnően kommunikálsz, komoly tudással rendelkezel. Hogyan tettél szert a tájékozottságodra, műveltségedre?*

– Az általános iskolában ért egy trauma: nem tudtam gyurmából perecet csinálni, és ez egy konfliktushoz vezetett a pedagógussal. Azt mondta, ha nem csinálom meg, felakaszt a fogasra, s ez bennem egy krisztusi asszociációt indított el, a keresztre feszítéssel azonosítottam. Kirohantam az iskolából, mire szaladt utánam az egész tanári kar. Visszavittek, én pedig onnantól egy hátsópados zseni lettem, akinek minden bizalma elveszett az intézményes oktatás iránt. Az iskolában hangadó, vezéregyéniség voltam, egy baj volt velem: a tanulás nem érdekelt. Gyerekként megfogalmazódott bennem, hogy mindig kell valaki, aki megalkotja, kitalálja, amit majd a többség követni fog, és hát miért ne legyek én is egy ilyen ember? Ha egy alternatív iskolába – a Waldorf vagy a Montessori-féle oktatási rendszerbe kerülök –, minden szerénység nélkül állíthatom, hogy ma már valamelyik egyetemen tanítanék. A képességeim jók voltak, mint mondtam, a hivatalos oktatási rendszert nem kedveltem. A nyolcadik elvégzése után szakmunkásképzőbe mentem, ahol is nagyon nem tanultam, ellenben figyeltem az órákon. Két évet húztam le a felnőtt gimnáziumában, azt követően aktív táncos voltam, mindenfelé megfordultam, képeztem magam. A tudást a folyamatos olvasással vettem fel, a létezésem számos alapkérdése érdekelt. Hiszem, hogy az ember valamennyire hozott tudással jön a világra, nem véletlenül születünk úgy és oda, ahogy és ahova. Ez az érzékenységemben csapódott le, megtanultam különbséget tenni a giccs és a minőség között. Rengeteget olvastam, Márait, Hamvast, az antik szerzőket, szélesítettem a tudásomat. A mai napig képezem magam, nem hagytam abba a tanulást.

– *A roma identitást mikor erősítetted, tudatosítottad magadban?*

– Tizenkét évesen láttam egy Gandhiról készült kétrészes filmet, mélyen megérintett. Keresgéltem a roma identitásomat, kutattam, honnan származhatunk, mi a mi eredetünk, a történetünk, a múltunk. Indiai vallásokkal kapcsolatos könyveket olvastam, hasonlóságot fedeztem fel a szanszkrit és a cigány nyelv között, s ez a tapasztalat tovább erősítette a roma identitásomat.

– *Soha nem történt megkülönböztetés az életedben a többségi társadalom részéről?*

– Régiségkereskedő-családból jövök, az egész családom kiskőrösi, nagy tiszteletet élveztünk a városban. Gyerekkoromban a város elitjének a gyerekeivel barátkoztam. Engem soha nem ért a származásom miatt hátrány, nem vagyok traumatizált ember. A baráti környezetben arra törekedtem, hogy minőségi létben, egymást tanító, fejlesztő atmoszférában töltsük az időt.

– *Ugy tudom, kamaszként nagy hatást tett rád Bari Károly költő, műfordító.*

– Kiskőrös könyvtára szervezett egy író-olvasó találkozót, s engem ért a megtiszteltetés tizenhat éves kamaszként, hogy kimehettem elé a vonatállomásra. Jó viszonyt ápoltam vele. Tudtam a cigány értelmiségiokről, a cigány önszerveződés mentén képződött csoportokról, csoportosulásokról, de behatóan nem volt róla tudomásom. Miután Szentandrásyt megismertem indult be nálam a felelősségérzet a népem felé, a tenni akarás vágya.

– *Min mentél végig, hogy professzionálissá vált a festészet az életedben?*

– A festészet régóta érdekelt a tánc mellett, bár nem úgy, mint azt, aki komolyan festőnek készül. Harmincévesen abbahagytam a táncot, és úgy döntöttem, hogy a köz javát szolgálom, bekerültem egy kiegészítő iskolába, roma gyerekekkel foglalkoztam. Roma asszisztensként dolgoztam, az igazgató ismerte a kompetenciáimat, s fél éven belül eljutottunk oda, hogy három jógyakorlatot is én készíthettem, s ezt használhatták a pedagógusok. Arra alapozott, hogy a művészet eszközével integráljuk a roma gyerekeket. Később beiratkoztam egy újságíróiskolába, ahol megismertem Kalla Évát, ő hozott össze Szentandrásyval. Elvihettem hozzá a rajzaimat, s gyakorlatilag onnantól kezdve tudtam, hogy elválaszthatatlan a sorsunk. Nagyon szigorú mester volt, ezt el is vártam tőle, elfogadtam, hogy a fejlődésemhez erre van szükségem. Az első öt évben mindenre kitérően rajzolást tanított, ő volt nekem az egyszemélyes képzőművészeti egyetemem. Hatalmas beszélgetések mentén zajlott a tanulás. Hiszen egy dolog a technikai tudás, de ha üres vagy, nincs a produktum mögött tartalom, az nem művészet. A maga teljességében éltem meg az életet, rengeteg tapasztalatot, benyomást szerezhettem, hasznosíthattam alkotóként.

– *A Szentandrásy István Roma Művészeti Galéria művészeti vezetője vagy. Elsődlegesen milyen feladatokat látsz el?*

– Felkínálták a galéria vezetését, amit én nem fogadtam el. Hosszas keresgélés után megtalálták a galériavezetőt, majd rám bízta a művészeti vezetői feladatot, szívesen vállaltam. A

munkám abból áll, hogy rajtam megy keresztül, ki, milyen minőségi kritériumnak megfelelően állítson ki a galériában – a kiállításokat hathatente cseréljük. Emellett a kísérőprogramok szervezése tartozik a kötelezettségeim közé.

Azonban azt kell látnom, hogy a romákat nem érdekli a saját kultúrájuk, a művészetük, nem észlelem az összetartást. Sajnos az alkotók oldalán sincs minden rendben, a művészek nagy része nem él meg a művészetéből. Azt akartam, hogy a galériában kiállító roma képzőművészek is kapjanak azért tiszteletdíjat, hogy szerepel nálunk a munkájuk. Különböző törvényi keretek között ez nem lehetséges, igyekszünk találni egy működőképes rendszert.

Nagyon jó helyen van a galéria, mi romák még nem nőttünk fel ehhez a szituációhoz. Mindannyiunknak bele kell tanulnunk ebbe a történetbe. A roma képzőművészet pár évtizedes, komoly mesterek állnak a képzőművészetünk mögött, viszont az a rendszer még nem alakult ki, hogyan képezhetjük az utánpótlást, mind az alkotókat, mind a befogadókat.

– *Keresitek a roma művészeket, a fiatal tehetségeket, hogy teret nyújthassatok nekik?*

– Zalaszentlászlón van az alkotótáborunk. Én vagyok a táborvezető, meghívásos alapon működik, két alkalommal is csináltunk kiállítást a tábori anyagból. Nemrég Kiskőrösön rendeztük meg a tábort. Az a cél, hogy mesterkurzussá, szabad iskolává nője ki magát. Kiskőrösön arra voltam kíváncsi, hogy a meghívottak hogyan inspirálódnak egymás munkáin, személyén keresztül. Hét festő és három író-költő volt itt. A művészeket cigány-magyar felállásban hívtam, nagyon ellene vagyok a kultúrgettónak. Én például, mint festőművész, ha a cigányságból meríték, az egy plusz legyen, ne a művészetem egészének a meghatározója. Eleve nálam ilyen, hogy cigány festészet, nincs, egyetemes festészet van, nekem az az elfogadott.

– *Hogyan vélekedsz a pályakezdő roma képzőművészekről, a roma festészet jelenlegi alakulásáról?*

– Ahhoz, hogy valaki professzionális képzőművésszé váljon, rengeteg munka és befektetés kell. A galériában a Képzőművészeti Egyetemen végzett Balogh Tibor festőművész tartott hét-nyolc alkalmas kurzust az egyenes vonalhúzástól a perspektivikus ábrázoláson át egészen a portréfestésig, sajnos nagyon kevés cigány tanuló jelentkezett. A jövő feladatai közé tartozik az is, hogy felkutassuk azokat a fiatal roma tehetségeket, akiket később eljuttathatunk a Képzőművészeti Egyetemig. Ezért is van a zalaszentlászlói tábor, a kiskőröri alkotóház. Ezt én dzsanista közösségnek hívom, minden erre – az indiai vallás nyomán a minőségre, a jóságra – épül.

”

Öt-tíz éven belül kialakíthatunk egy rendszert, hogy fejleszthessünk a fiatal tehetségeken. Balázs János, Péli Tamás, Szentandrassy direkt, tudatosan nem tanította a közösséget, én ezt a rendszert ki szeretném alakítani, úgy vélem, ez egy hiánypótló történet lehet. Sokat ártott a roma képzőművészetnek, a kárára volt, hogy teszem azt, egy cigány kézbe vett egy ecsetet, húzott két vonalat, és kikiáltották cigány festőnek, pedig a cigány származás nélkül senkit nem érdekelne.

Ezt tudomásul kell vennünk. Hozzáteszem, ha azok a kezdők, akik elindították a képzőművészetünket – Bada Márta, Oláh Jolán – nem lettek volna, lehet, mi sem lennénk itt. Ez egy művészeti evolúciós folyamat.

– *A jövőben milyen tervek megvalósítása foglalkoztat titeket a galériában?*

– A galéria életében az elején is fontos volt az a küldetéstudat, hogy nem mi integrálódunk a többségi képzőművészek felé. Mi hoztuk be a többségi társadalom alkotóit, műkedvelőit. Büszke vagyok, hogy komoly nagyságok, szakemberek szimpátiáját, támogatását nyertük meg, például

Szurcsik Józsefét, vagy olyan kortárs társművészekét, mint Müller Péter Sziámi, Novák Péter, Beck Zoltán. Az ő szemükben természetes plusz a mi roma származásunk. Minket nem kell fel-
emelni, integrálni, hanem együtt kell gondolkodni velünk, ezt értük el a galéria fennállása óta.
Büszke vagyok, hogy az eredményeken az én kezem nyoma is rajta van.

AYHAN GÖKHAN

Forrás: Facebook

IRODALOM

SÁRKÖZI LÁSZLÓ

Csikágó

I.

*...kivilágolt ablakból nagy kacaj
hallatszik, köd gombolyodik, a párás
macskakövön vinnyog a macskajaj.*

*A sötétből lassan szürkül a látás,
távol villamos visong, busz zörög,
járdához simul. Munkás lödörög,
svájci sapkáján folt, homlokán vágás*

*a ránc, táskájából kilóg a csomag;
csonka colostok, tört kiskalapács...
rágyújtana, majd némi matatás
után inkább fölszáll és már nincs nyoma.*

*Tompa árnyék csorog az utcákra:
nyújtóznak a fák, a házfalak doha
s váratlanul kialszik a lámpa.*

II.

*Haldokló hajnal fáradt foszlányait
szaggatja szét a szikár napsugár,
madarak hangolnak, nyikkan sután*

*a hallgatás s átlépi korlátait:
rigók rivallnak rivalizálva,
galambraj pörög – silabizálja
torkuk kottájuk bűgő akkordjait.*

*Lassan lábol a loes-poes a tócsába,
bot koppan, inog a koszos ruha,
slattyog, cuppan, toccsan a nyűtt csuka
s motyogva bújjik a nyíló kocsmába.*

*Fakul a hold; rátakar a kék ég,
homály világol az ajtó résén
s talpam nyomja a falépcsők csorbája.*

III.

Lázasan mos a pultnál a csapos;
korsó csörög, készül az alapos
munka, majd hosszan füttyül a kávégép;

rojtos, zöld kötény törli nagy markát:
csészét hoz, kávét mér, habot rá kérés
nélkül nyomna, adja a duplát, élénk
mozdulata föl-föl villan tarkán.

Sört hozatok, sültthurka illaton
ringok... orrba vágnak a buborékok:
vagy három zsák lyukas bádofazékon
blokkol a nagykörúti villamos...

A plafonon halvány ikonsalétrom
sarjad, füsttől barnul a tapéta,
alján ragacs a bor maradéka.

Zágráb

Szülővárosom, bár nem ott születtem. Sehogy sem tudtam jól elmondani, hogy mi nekem, pedig a kezem ügyében hevert Fejtő könyve évekig, de bele sem lapoztam. Aztán egyvégtében végigolvastam – Velencében.

Így lett nekem is, mint neki: szülővárosom.

A szülőváros több, mint a születési hely. Az a város, ahol az ember magára eszmél, és először kimondja: én. És ti.

Az első emlékeim zágrábiak és az első szavaim is zágrábiak. Horvátmagyarul kezdtem beszélni másfél évesen, anyám mama volt, a nem nem, de a béka az zabica, a kicsi az mala, a zabica mala, a kis béka, ahogy szólítottak, én voltam.

A békának sokáig csak horvátul volt neve a fejemben, mint ahogy a zubna pasta, a fogkrém is csak horvátul létezett, akár a dimnjak, a kémény és a marelica, a kajszibarack, ha valamim nem volt, az nemam volt, mert egyszerűbb volt, mint a nincs.

Az igék magyarul voltak, kivéve a cekaj, a várj, amely máig inkább horvátul van, akár a spavati.

Úgy szemezgettem a két nyelv szavaiból, mintha két, kiborított legós doboz kockáiból válogatnék, így raktam össze az éntől elkülönülő világot egyik és másik szemmel, aztán Budán, a másik nagyanyám és ritkán apám ölében megint szétesett minden, és a dolgoknak német nevük is lett.

Allok a Kvaternikovon negyven évvel később, bámulom a Nama feliratát, valaki kiabál a hátam mögött: cekaj malo, a gyerek a lábamnál lefékez.

Várj egy kicsit.

Az a Nama-kék mennyire tetszett nekem másfél évesen. Töménykék. Olyan kék, mint az Adria, ha jó kedve van. Niveakék. Budán legfeljebb a nyárba robbant bele a futórózsa vadvöröse és a cseresznye pirosa, a ribizli pöttyei és a hárs zöldje. A természet, az színes volt, de a házak, a feliratok, a villamosok, a terek kopottak és sápadtak akkor, a Kádár-kor végvergődése idején.

Zágráb meg: tiszta szín. Kék és piros, sárga és narancs, vadzöld és rózsaszín, és legfőképp: vörös. Hullámzanak a Dolac napernyői az időben – akárhányszor meglátom őket, mintha hazaérnék.

Budán és Pécsen már nincs hová mennem. Mindkét nagyanyám meghalt, és velük halt a pécsi és a budai otthonom is.

De Zágrábban ma is azon az utcán, a Baboniceván sétálok fel, amelyen egykor járni tanultam. Végigmegyek ugyanazon a kerti úton a ház mellett, kipislogok ugyanarra a kertre. Mennyit néztem azt a garázstetőt és a tetőn a madarakat.

Ez a Zágráb már nem az a Zágráb. Például: hová lett mögüle Jugoszlávia. Hová lettek a városból a halottak, Giza, Vjkeko, apám, Darko. Hová lettek azok az esték és hová az idő végtelensége, azé az időé, amelyben még emlékezni véltem a létezés előtti örökre.

Mégis, akárhányszor felgyalogolok a Baboniceván, akárhányszor becsöngetek és végigmegyek a kerti úton, aztán felcipelem a hátizsákot a lépcsőn és meglátom Mirát, ahogy a lábát a lépcsősor felett tartva, jelezve, hogy lejönne elém, ha bírná még a mászkálást - pont úgy áll, ahogy nagyanyám állt majdnem százéves koráig, ha várt valakit -, ez a fura, mozdulat közben megdermedt, szoborszerű mozdulat és a leves illata híddá szilárdul Pécs és Zágráb közt, nagy-néni és nagyanya közt.

Mintha lehetséges volna még, hogy hazaérjek. Mindegy már, hová. Pécsre. Zágrábba. Budára. Firenzébe. Most. Ebben a pillanatban talán mégis megtörténik a hazaérés az évek és napok után, amelyeket máshol, más városokban, más, harmadik, negyedik, sokadik nyelvekben töltöttem, idegen utcasarkokon befordulva, amelyeket otthonná untam Lisszabontól Velencéig.

De persze, nem lehet. A hazaérés pillanata örökre az idő egy bizonyos pontján rekedt, a gyerekkorban, ahová nem vezet út. A hazatérés illúzió. Zágráb, ahogy Pécs, ahogy Buda: volt. Az egy másik Zágráb. Egy másik Buda. Egy másik Pécs. Mindazok a városok, amelyek a gyermeki tudatban keletkeztek, és amelyekbe a felnőtt legfeljebb pillanatokra érkezhetsz meg, amikor ráismer a garázstetőre, egy lépcsőre, egy izre.

A Zágráb-madeleine: talán a törökösen főtt kávé illata.

Vagy a becsukott szobaajtó üvegén átszűrődő világosbarna, nyugodt fény, amely előmlik az előszobán.

Mi is hát a szülőváros? Illat, az előszobán előmlő fény, egy ötven éve ugyanazon a helyen lógó esernyő vagy cipőkanál, a wc-fogyasztó kopott fája az ember tenyerében, a konyhaasztal, amelynek lábába minduntalan belerúg az ember, akaratlanul. A zilált újsághalom a kanapé fejénél, egy képkeret kicsorbult jobb széle, és mindazok az órák, amelyeket abban a lakásban töltöttünk – másokkal. Olyanokkal, akik azóta csak az emlékezetben léteznek, máskülönben: halottak.

Megöregedett – gondolom, de nem merem mondani. Egyszer, legfeljebb kétszer, ha találkozunk évente.

Nézem a még öregeket is büszke testét, a rúzsot, a jól szabott nadrágot – a zágrábi nők adnak magukra, akárhány évesek –, nem jutnak eszembe a szavak, neki nem jutnak eszébe a szavak, aztán elindul a nyelvek patakja, előbb csörgedezve, majd mintha kinyitná a csapot, egyre hosszabbak a horvátmagyar mondatok, egyszerű mondatok az új útszakasról az Isztrián – máshol jön fel a busz, mint tavaly, az Ucka előtt végig állt a dugó –, a tengerről és az időről, hogy elkaptam-e a tizenhármas villamost, hogy ugye itt alszom, belemerülök, belefogódzom, próbálom elnyújtani, tartóztatni azt a három-négy percet, a hazaérés három-négy percét.

Ebéd után kislisszanok a konyhába. Azt mondom, csak egy cigit szívok el az erkélyen – pedig már rég csak alig dohányzom. Ha kedvem van. Általában nincs kedvem.

Keresem a sámlit, amin még talán húszévesen is ültem. Mintha világoskék lett volna. Az erkélykorlát ismerős, sima fémjére rákulcsolódik a kezem.

Ez is otthon: ahogy az ember megfogja az erkélykorlátot és az ujjai ráfognak az ismerős fémformára. Az ujjaim ismerik annak a korlátnak a formáját. Leguggolok, hogy mindent onnan lássak, mint ahogy gyerekkoromban.

Hiába. A kert kicsi, a fokhagymák fura bohócfejei nincsenek sehol, és senki sem kiabál.

Egykor sokan voltunk. Eloszólom újra a halottakat. Giza, Vjeko, Darko, apám.

Slavko és Olica nem jár ide, valamin, amit nem pontosan értek, összekülönböztek.

Guggolok a teraszon, aztán elnyomom a cigarettát a falon.

Voltaképp semmit sem tudok mondani. „Hol van a kék sámlit?”. „A kertben ugye ott volt a fokhagyma régen.” „Nem iszom rakiját”. „Ami a házak tetején van, igen, dimnjak, az kémény magyarul”.

Mondatok, valami helyett.

Hol a magyarba, hol a horvátba törnek bele a másik nyelv szavai.

– Nagyanyám és nagyapám Szlatinán életük végén egy olyan nyelven beszélt, amit csak ők értettek – mondja Mira. A nagyszülei kibogozhatatlanul horvátmagyarok, ő magyar iskolába járt negyed-magyarként.

– Nem, a te dédanyád teljesen horvát volt – mondja – élete végéig se tanult meg magyarul, a Vladit meg ki kellett venni az iskolából Pécssett, mert csak horvátul beszélt.

– Mikor?

– Tizennyolcban.

Az száz éve volt épp. Vladi, a nagyanyám testvére még a monarchiában született, horvát anyanyelvű magyar állampolgárként – Pécssett.

Nagyanyámék a gyerekkori nyarakat Szlatinán és Viroviticán töltötték, a Zágrábba szakadt családrész fél évszázad múlva Pécsre járt.

– A Monarchiában minden más volt ugye – mondja, és az asztalra rakja a bécsi húsleves, grízgaluskával.

Bécs máskülönben inkább csak szimbólum. Jele annak, amikor még minden együtt volt.

Olyan nagyon épp nem szeretjük az osztrákokat. A dédanyám egy évet bírt ki egy osztrák internátusban, aztán elérte, hogy a magaviselete miatt hazaküldjék.

Olyan nagyon egyébként Jugoszláviát sem szeretjük. Az emléket se. Főleg Szarajevó, Dubrovnik és Vukovar óta. Néha mégis elfelejtjük ezt a nem szeretést, könnyű nyári délutánokon, amikor minden le van szarva, vagy akkor, ha Banja Lukában valami dolga van az embernek.

A partizán nagybátyámról még beszélünk, de a másiktól, aki a jugoszláv hadsereg tisztje volt, már nem.

Évekig nem tudtam mit kezdeni azzal, hogy a magyar családom gyűlöli a komcsikat, de a jugoszláv családom komcsi, ráadásul jugókomcsi, Tito-komcsi, partizán és százados, és Pécssett és Zágrábban ez az égvilágon senkit nem érdekel, mert a család az család, csak Budán vonja fel a szemöldökét az amúgy olasz és német nagyapám.

Mi nem vagyunk komcsik. Mi jugókomcsik vagyunk.

Aztán a háború. És a háborúban végre horvátokká leszünk, olyan, mint egy véres, undorító, hosszú szülés, egy végtelen sikítás, mire az ember először felsír horvátul, nézi a pécsi nagyszobában a széjjelbaszott Vukovárt, hallja az ágyúkat nap mint nap, és tizennégy-tizenöt évesen, ha addig nem tudta, már tudja, hogy nem jugó, hanem horvát.

Mindegy. Vége van. Elmondtam már.

Másnap begyalogolok a városba. A Vlaskán megyek. A Vlaska évtizedekre összekeveredett a fejemben a pécsi Rákóczi úttal. Még harmincévesen is kerestem a papírboltot, ami ott volt a jobb oldalon – csak épp nem a zágrábi Vlaska, hanem a pécsi Rákóczi út jobb oldalán. Apám még élt, elmondtam neki, nézett egy ideig az akkor már hatalmasra nőtt szemével – felette a testét a betegség, hónapról hónapra nagyobb darabot harapott le belőle, hogy a végén a kínlódó, vonagló csontokat hagyja és a szemet, meg az agyat –, nézett, mintha visszanézne előbb tíz, aztán húsz évvel ezelőtbe, aztán mondta, lassan, vontatottan, hogy a papírbolt, amit keresek, Pécssett volt, máskülönben – tette hozzá – valóban van valami ebben, a Vlaskában és a Rákóczi útban, valami közös.

Lemezbolt csak a Vlaskán van. Apám utolsó születésnap ajándéka, a Rolling Stones-lemez innen volt.

This Place is Empty. Hónapokig hallgattam, miután meghalt. Ezt az egy számot, míg akadni kezdett a cd, mintha bakelit lenne.

Üres nélküled Zagreb. Üres az egész világ – ha egyszer találkoztunk volna.

Talán csak itt. Az utolsó pillanatban. Amikor kitaláltad, hogy a papírbolt, amire gondolok, nem a Vlaskán, hanem a Rákóczi úton volt.

A te szavaid is összekeveredtek, amikor születted, egyszerre szólaltál meg az anyanyelveden és az apanyelveden, és soha nem tudtad eldönteni, hogy mi vagy, azt mondtad végül: közép-európai.

Micsoda dacos válallás hetvenhétben és nyolcvanhétben.

És fordítottál, tízéves korodtól ötvenkilenc éves korodig németről magyarra, magyarról angolra, németről angolra, horvátról magyarra és vissza és ha kellett, tudtál csehül és bolgáruul, lengyelül és szlovákul, és kétségbeesetten tiszta tudattal, a halálad előestéjén, ötvenkilenc és fél évesen még kifogástalanul beszéltél az összes közép-európai nyelven, pedig már fájtak a szavak is, aztán kiesett a kezedből a könyv. Soha nem kérdeztem meg anyámtól, mi volt az utolsó könyv, amit olvastál és milyen nyelven volt.

Milyen üres nélküled Közép-Európa.

Én már európai vagyok. Csak úgy, közép nélkül. Nekem az már kicsi volt.

Talán Prágában, Zágrábban és Krakóban kiegyezünk. Bécsset elengedtem. Neked a Gemütllichkeit – nekem a dolce far niente, anyám velencei volt – rémlik vissza egy régi regény mondata.

Állok a Dolac sarkán, a Tkalca torkolatában.

Az emberben, ahogy a cseppkő rakódik, cseppre csepp, vagy ahogy a só, kristályra kristály a sziklák oldalán, vagy ahogy a festékrétegek egymásra simulnak napra nap, mire vibrálni kezd és mélysége lesz egy képnek, úgy rakódnak le az emlékek. Már alig-alig emlékszik az első rétegre, amelyre rárakódik a következő, aztán a következő. Mit tudom én már, hogy a Tkalcán arra az erkélyes házra, amely úgy néz ki, mintha Alsó-Ausztriában lenne, kisgyerekkoromból emlékszem, vagy húszéves koromból, vagy egy későbbi nyárról.

Egyszer csak biztosan ott van, mint ahogy a Dolac nekem túl magas lépcsőinek érzete, utálom azt a lépcsőt, mindig magasabbra kell emelnem a lábam, mint ami jól esik, megjártam egykor négykézláb is, az biztos, érzem a kő rücskös, kellemetlen szúrását a térdemen és tűző napot a tarkómon.

A Kaptól talán mégiscsak az idők kezdetétől ismerős, ismerősebb, mint Pesten bármi, mint ahogy a Sljeme felől jövő szellő a nyárestéken, és eleve: a nyáresték, amelyek belülről izzanak, mint Pécssett és majd később Olaszországban.

Pesten a nyáréjszakák szépek, de hidegek. Zágrábban az éjszaka sötétkék, néha sötétzöld, selyemfinom, tele ízzel és szaggal, és minden olyan könnyű lesz tíz körül.

A várost átjárja a lét elviselhetetlen könnyűsége. Évekig kerestem a zágrábi éjszakát, mire megtaláltam - Rómában.

A zágrábi reggeleket viszont nem találom sehol, sehol a világon, csak itt. Azt a könnyű, már-már lisszaboni fényt, ami elömlik a belvároson, és feljebb a kerteken, egyszerre friss, józan és érzéki minden reggel, hányszor, de hányszor üldögéltem a Jelacicon a villamosmegállóban, csak hogy lássam, ahogy Zágráb ébred.

Most lassan sodródok az Ilicán. Senki nem siet úgy, mint mondjuk a nagykörúton – hol van ebből a városból Pest idegbaja. Minden filigrán, arányos, békés.

Mintha Zágrába beragadtak volna a Monarchia reggelei, mintha mindennap nyolc és kilenc közt még el lehetne hinni, hogy minden rendben van; őfelségét leszarták a legyek, de minden rendben van, a Glavni Kolodvor nagy sárga tömbjéből a császári és királyi vasútnak köszönhetően hajszálpontosan fog elindulni a délelőtti gyors Pest és Bécs felé, az alreálban és a gimnáziumokban ugyanabból a passzusból fognak – nagyjából – felelni latinórán a diákok, és a rebelliseket egyszerűen kinevetik a kávéházakban, és legyintenek rájuk.

A Gradska Kavana krémszínű napernyői alatt borzolja a szél az itallapot, bámulom a tér forgalmát. Cedevita, levendulaolaj, blitva-mag, dalmát prsut, nagy csomag, sorolom a listát, amit még be kell szereznem, mielőtt felszállok a pesti vonatra.

Majd az utolsó pillanatban. Addig még olyan, mintha maradnék.

A Száva-parton hosszú, füves sáv nyúlik el a folyó mellett. A hatos villamos áthúz a hídon, ismerem a lakótelepek vidékét is – Uránváros kettő, nem tudom, mitől lesz emberi vagy embertelen egy lakótelep, sokáig nem tudtam, aztán megfejtettem: ahol a nagy blokkok közti teret teraszos bárók, éttermek, kifőzdék és presszók tagolják, ahol a teraszokon dohányoznak és rakiját isznak kávéval, és harmatos sört, ott élni kezd a beton.

A Ljerke Sram házai egyformák, mégis azonnal megtalálom, amit keresek, erre a lakásra nem emlékeztem, ahogy kilépek a teraszra, mégis ismerős a látvány, a presszók teraszán ülő legőemberkéék és a napernyők színes foltjai.

A Gunduliceván apám unokanővérénél a kertben ülünk vagy tizenketten, nem nézek arra a székre, ahol apám szokott ülni. A süteményben a túrót horvátul sajtnak mondják, sa sirom, kapaszkodom a szóba, hogy ne gondoljak a halottakra, Giza meg ott ült, szemben, a legutóbb, majdnem százéves volt ő is, amikor meghalt, utálták egymást nagyanyámmal, a világ legrosszabb unokanővére és unokahúga voltak, nyolcvan évig egyetlen szót se szóltak egymáshoz, ha nem volt muszáj, de egymás leszármazottait ugyanolyan szeretettel köszöntötték, mintha rájuk nem terjedne ki az 1920 és 23 között történt összeveszés hatálya, a nagy összeveszése, amely kislánykorukban a szlatinai birtok egy hűvös hátsó szobájában esett, és amely utálat túlélte egy világháborút, egy ötvenes éveket, egy Tito- és egy Rákosi-kort, egy Kádár-kort és egy rendszerváltást, egy délszláv háborút és számtalan gyermek születését, és néhány gyermek halálát – látom Giza és nagyanyám árnyékát a századon, két öreg kislány, úgy utálják egymást, hogy az száz éve összetartja a családot.

– A holnap négyórással – válaszolom automatikusan azon a nyelven, amin eszembe jut, hogy mikor megyek vissza Pestre. Becsomagolják a süteményt, mintha csak a szomszéd kerületbe mennék.

Velem van vége. Én vagyok az utolsó a családban, aki városok és nyelvek közt nőtt fel, és aki tudja, hol ült Giza és hol apám és hol a nagyanyám az asztalnál.

Nem ragaszkodom hozzá. Nem ragaszkodom magamhoz sem, ki tudja, mennyi van ebből az életemből. Egyszerűen csak: tudom.

Beülök a katedrális egy padjába, bámulom az ideoda fényeket, aztán elüldögélek a Kamenita Vrata előtt a padok egyikében.

A szűzanya képe előtt mécsesek lobognak, a zágrábiak jönnek, letérdelnek, meghajtják a fejüket, a félhomályos boltozat alatt megbúvó kapu talán a világ legkülönösebb kegyhelye: Mária átjáróháza.

Nem hittem sohasem, hogy ő van ott. Inkább az imák adódnak össze, mint különös energiahuzalok, a hálaadó-táblák a két oldalon mindenért hálát adnak, amiért egyáltalán lehet.

A Kamenita Vrata Zágráb közepén egy darab középkor.

Mivel Zágráb a szülővárosom, nem csodálkozom a csodákon.

(A szöveg a szerző készülő utazókönyvének részlete.)

Végtelen sodrásokban

*Látod, most van orgonavirágzás,
mintha az arcod bomlana ki
illatosan az ágak öleléséből,
téli hópehely képiben néztél rám
élő elevenen,
esteledik már;
zuhanó függönyök idézi hajadat
minden ablaknál,
s az erkélyeken száradó blúzok
mind a te karodra vágnak,
tudom, egyre világosabb,
hogy már csak a képzelet
öltöztet ilyen tüneményesen,
igen szűkre szabott világ jutott
fiatal hajszálaidnak,
amiben naponta matat a képzelet,
mintha kivilágítva látnám
minden emlékhelyünket. . .
s ami naponta történik velem:
minden odaigyekszik,
nehéz az élő sorsa...
sárral keveredik utolsó kincsünk
a szeretet,
s mintha ránk parancsolt volna az idő:
nem mozdulhatunk
az éjszaka szűk fogdájából,
vibráló, mozgó jelek vagyunk
egy kijelölt rövid pályán,
s az olvadt arany nyárban
lényünk mint próba
igazolja halovány létezésünk,
mert akarlak szeretni téged idő,
emlékek selymére hajtani arcom
akarom,
szépséges, gyönyörű anyag a hús,
s ha magadra vettél idő:
hordanod kel arcom
ha végtelen sodrásokban, akkor is,
szerelemtől terhes szívemet
várják a csodák, a csalódások,
annyin legyen fényből,
mint sötétből, ne kerüljek magasra,
de mélyre sem,
hogy az orgonavirágok elérjék arcom,
mert emlék még az emlék,
és hajszálaim elérnek az élők hajához,
es randevúra vár
egy gyönyörű tünemény,
karjából patakzik az ölelés*

*s a két test gyönyörű találkozását
soha nem felejtheti a harmadik,
kinek újra menni kell
e kijelölt rövid pályán,
s az olvadt arany nyárban lénye,
mint próba igazolja halovány létezését.*

Tizenhat öregasszony vagyok

10. nap A jós

Éppen kiszámoltam, hogy már kilenc alkalommal faggattak, ez a tizedik nap. Mit mondhatnék még. Maguk már jobban ismernek engem, mint én magamat. Még a falatot is kibeszéltetik velem a számból. De semmi baj, kezdem élvezettel hallani a hangomat. Maguk is gyönyörködnek benne? Ezt reméltem!

Kedves úrfiúcska megmondjam a szerencséjét? Hát magának édes kisasszonyka? Nem akarják? Látom, szerelmi gond terheli magukat. Maguk egymást szeretik, de van már párjuk, és valahogy meg akarnak szabadulni tőlük. Segítek benne, ha maguk is úgy akarják. Nem kérek én semmit érte, amit maguktól adnak, azt elfogadom, ha nem adnak, úgy is jó. Csak akkor nem lesz olyan hatásos a varázslás. Fontolják meg! Amíg gondolkodnak, elmesélem, hogy kerültem ide Erdélyből. Mert odavaló vagyok.

Nagyanyámnak messzi földön híres volt a tudománya, ismerte a varázslás minden csínját-bínját. Azt kérik, mondjak egy példát a tudományára? Elmesélek egy történetet.

Egyszer egy magyar asszony állított be hozzánk. Fekete fejkendőjében és hosszú fekete slafrokjában úgy nézett ki, mint egy félelmetes boszorka. Nem az volt. Szegény asszony sírva könnyörgött a nagyanyámnak, segítsen rajta, hogy a három apróbb fia megmaradjon. Hat gyereke közül a három legidősebb egymást követő években ugyanazon a napon halt meg, a negyedik évben még az ura is „Feladtad a leckét fiam – mondta az asszonynak –, előbb ki kell kutatnom, átok vagy rontás van rajtad, gyere vissza holnap.” Nagyanyám arca olyan szürke lett, akár az égálja jégeső előtt. „Istenem, engedd, hogy segítek ezen az asszonyon, engedd legyőznöm a halálos ellenségem!” Akkor a nagyanyám egy zöld gyertyát gyújtott, és térdre borulva imádkozott. Amikor végzett, egy tálba higanyt öntött, s mormogott valamit cigányul, amit akkor még nem értettem.

Másnap megjelent az asszony, fájdalomtól beesett, ezer redős arcából csak a nagy orra magasodott ki. A nagyanyám kilencvenkilenc bazsalikom levelet nyomott a kezébe. „A levelet minden reggel éhgyomorra rágd el, és egy korty vizet igyál rá ebből! Kilencvenkilenc forrásból gyűjtöttem. A kilencvenkilencedik napon megszabadulsz a gonosztól fiam!”

És a nagyanyám kilencvenkilenc napon keresztül hajnali négykor a higanyos tál előtt mormogta el a kívánságát: „A te erőd belém száll, s én az ördögi hatalmad jóra fordítom!” Ő tudta, hogy a faluban ki teszi tönkre a családokat. A jegyző úkanyjának átok tetteményei voltak. Mindenki félt tőle, ránézni sem mertek, mert a szemével vert. Ha egy ház udvarára csak épphogy belesett, ott a tehéneknek elapadt a tejük, a baromfi elhullott, a kutyák megvesztek, s az asszonyoknak bezárult a méhe, vagy ha éppen viselősek voltak, holtan született a gyermek.

Amikor letelt a kilencvenkilenc nap, kigyulladt a jegyző háza, benne égett, vele együtt az a vén szipirtó is. Senki sem sietett a tüzet oltani, csak állt a nép és nézte, ahogy porrá ég minden a birtokon. S az emberekből nagy sóhajok szakadtak ki, mint akik megszabadultak az ólomnehéz súlyoktól.

Megtanított az én drága jó nagyanyám mindent, amit a fehér mágiáról és a jövőbelátásról tudni kell. De ha nem lett volna hozzá tehetségem, taníthatott volna bármit, nem lettem volna képes használni. Tenyérből mondunk múltat és jövődőt, de a szemekből olvassuk ki azokat. Ismerem a gyógynövényeket, tudom, melyik betegségre, mi használ, ha szükséges átkot és rontást veszek le.

Amikor meghalt a nagyanyám, Kolozsvárra költöztem, mert ott nagyobb esélyem volt arra, hogy a mesterségemből megéljek. Ismertem már az ottani fehér mágus cigány asszonyokat, hárman voltak. Hozzájuk csatlakoztam. Csakhogy volt ott egy másik csoport is, sokan voltak és fekete mágiát űztek. Folytonos harcban álltunk egymással, mert azt is tudtuk róluk, hogy óriási vagyontartókat csalnak ki az áldozataiktól, ezáltal rossz hírünket keltették nekünk is. Azonban akkor, amikor a parlament törvénytervezetet akart megszavaztatni a képviselőkkel a jóslások és

más okkult eszközök és gyakorlatok által megcsalt személyek védelmében – szóról szóra emlékszem a tervezet címére –, rögtön össze akartak fogni velünk. Látszólag bele is mentünk, mert reszkettünk, hogy rontást ragasztanak ránk.

Az egyik varázsló lakásán jöttünk össze és kilenc napon át éjfélről az első kakasszóig ráolvasásokat mormoltunk, hát mi csak úgy tettünk, mintha ugyanazt az átkot mondanánk, de mi nem átkozódunk soha. Aztán a parlament bejáratához mentünk, s az egyik politikust életfogytiglan tartó impotenciával fenyegették meg, s azzal, hogy praktikáikkal megkötik a karrierjét, a szerencsését és a száját. Elérték, amit akartak, nem merték megszavazni a törvényt.

Megtetszett nekem a fekete mágia, hogy azt a saját érdekeim szolgálatába állíthatom, de tartottam is tőle, félttem, hogy ezért Isten nagyon megbüntetne. Mi, fehér mágusok, mindig az Úrhoz imádkozunk, mielőtt bárkinek segítünk. Annyira megijedtem magamtól, hogy belemegyek azokba a sötét, gonosz dolgokba, hogy meg sem álltam Budapestig. Én soha nem ártottam senkinek, megesketett a drága jó nagyanyám a halálos ágyán, hogy mindig az emberek hasznára fordítom a tudományom. Az esküt nem szeghetem meg, mert akkor a gyehennára kerülök.

Ugye most már látják, milyen hatalmam van a szerelmi kötésekben? Meggondolták, segítsék maguknak, hogy a párjuk kiszerezzen magukból, hogy egymáséi lehessenek, ahogy a szívük akarja? Nem, mert nem hisznek benne. Hát jól van, én nem erőltetem.

Hogy van-e kuncsaftom? Persze, hogy van, főleg asszonyok, de vannak férfiak is. Olyanok keresnek, akiket megcsaltak, meg olyanok is, akik szeretnék tudni, mi lesz a sorsuk. Van, aki a beteg rokonának kér segítséget, s én meggyógyítom, ha olyan kórsága van, amit gyógynövénnyel lehet orvosolni. Mások a munkához, pénzhez kérnek szerencsét. Én nem kötöm ki, mennyi forintot adjanak, és csakis akkor fogadom el a pénzt, ha teljesül a kívánságuk a közbenjárásomra. Én valódi drabarica vagyok. Nem csaló. Hogy mit jelent? Elárulom kedveskéim, mit jelent a drab: orvosságot jelent, tudják? A drabrel pedig azt jelenti, hogy jósol és gyógyít. Nem véletlenül lett ez a mesterségünk neve. Mi gyógyítók vagyunk, drabaricák, a megbetegedett lelkek orvosa.

Óh, hogy én milyen figyelmetlen vagyok, még meg sem kínáltam magukat. Babról főztem haluskát, maguk még biztosan nem ettek ilyet, ez az egyik legkiadósabb cigány étel, ettől sokáig jóllakottnak érzi magát az ember. Megmelegítem, el ne rontsák a gyomrukat vele. A tésztát én gyúrtam és szaggattam a két kezemmel. Tessék, fogyasszák egészséggel!

Rettentően nehéz volt a kezdet Magyarországon. Én nem akartam az aluljárókban, az utcákon leszólítani az embereket, hogy jósoljak nekik egy százasért. Nem tettem ki magam a gúnynak, a gyalázásnak. Pontosan tisztában vagyok vele, hogy nem csak magamért vagyok felelős, hanem minden cigányért, nekem nem szabad erősítenem a cigányellenességet, vannak elegendően, akik ebbe bele sem gondolnak. Azok a leszólítgatós, erőszakos asszonyok nem értenek ehhez a tudományhoz, csak kihasználják azt, hogy cigányok. Azt is megértem, valamiből nekik is el kell tartani a családjukat, más lehetőség híján. Hát hová, milyen munkára vennék fel őket?

Vissza már nem mehettem, felégettem magam mögött minden hidat. Próba, szerencse, hirdetést adtam fel a fényképpel, és csodák csodája, sorra jöttek és jönnek a mai napig a kuncsaftok, és hálájuk jeléül szép pénzeket adományoznak. Én nem húzok le senkit, azért tudom megtartani őket. Másokkal nincs kapcsolat. A cigányok lenéznek és megvetnek, mert nincs gyerekem, a szemükben értéktelen senki vagyok. Igazuk van, nincs kiért élnem. Magamnak vagyok magamért. A szomszédaim félnek tőlem, azt hiszik, ördögös vagyok, hogy ártanék nekik, ha szóba állnának velem. Egy idő után észrevettem, hogy a csuklójukra piros cérnát kötöztek, megvédeni magukat tőlem. Egyetlen egy sem akadt közöttük, aki kíváncsi lett volna, milyen vagyok valójában.

Magukon kívül senkit sem érdekel a sorsom. Ha meghalok, azt sem tudom, ki kaparja el a testemet. De akkor az engem már nem izgat.

(Folytatjuk)

Bruma meséje

Egyszer volt, hol nem volt, valahol nagyon messze volt egy cigánytelep. Ez a telep egy lombos erdő közepén helyezkedett el. Az egyik végénél egy hatalmas kőszikla emelkedett a magasban. Abból csordogált folyamatosan a friss, kristálytisza ivóvíz. Mellette pedig mindenféle gyümölcsfa ékeskedett a terméseivel. Maga az isteni paradicsom volt ez a hely. Mindent, amire szükségük volt a cigányoknak, a természet megadta nekik. Nyáron a rengeteg gyümölcsöt, zöldségfélét, télen meg a sokféle vadállatot. Ezért aztán nagyon vigyáztak és óvták az erdőt. És csak abból a vadból ejtettek el, amelyik szaporább volt a többinél. Figyeltek a rendre és a velejárási dolgokra. Nem pusztították környezetüket, hanem ápolták azt, és gondozták, aminek aztán mindig nagy eredménye lett, mert évről-évre mindenből a dupláját adta nekik a természet.

Az asszonyok és a gyerekek tisztították az erdőt és ügyeltek, arra, hogy csak a lehullott száraz gallyakat szedjék egy rakásra. A férfiak meg minden tavasszal megnyesték a fákat és télire csak a száraz törzseket vágták ki.

A természet azt is megadta nekik, hogy értettek a különböző gyógynövényekhez, ha bármilyen betegség elérte őket, azt maguk gyógyították.

Ebben az idilli állapotban éltek az életüket, nem volt harag, irigység, sem gonoszság. Mindenkít a jóság vezérelt a boldogság erdejében.

Egy napon, Bruma a cigánytelep „orvosnője”, akit megáldott az Isten olyan tehetséggel és tudománnyal, amit rajta kívül senki nem tudott, éppen az erdő sűrűjében kutakodott a növények között, amikor az egyik kidőlt fatörzs alatt meglátott egy fehér, hosszú kígyót. Gyorsan odasietett és a kígyó testéről leemelte a fatörzset.

– Szabad vagy kígyócska, mehatsz ahova akarsz – mondta a lány örömmel.

A kígyó összecsavarodott egyszer-kétszer, és a lány előtt felemelkedett, a farkára ülve megszólalt. Ahogyan kinyitotta a száját, egy kisebb fűcsomó esett ki belőle.

– Megmentetted a haláltól – mondta –, és nem csak engem, hanem az anyámat is, ezért hálával tartozom neked, amíg csak élsz a földön.

Gyorsan felkapta szájával a fűcsomót, és eltűnt a bokrok között.

Bruma gondterhesen indul hazafelé, egész úton a kígyó járt a fejében. Hogyan lehetséges, hogy egy beszélő kígyóval hozta össze a sors, álmélkodott magában. El sem meri majd mondani az otthoniaknak, mert még azt hinnék, hogy megbolondult.

Attól a naptól kezdve mindennap kijárt az erdőbe, hátha újra találkozhat a kígyóval, de hiába. Eltűnt örökre.

Így telt el néhány nap, amikor a hetediken furcsa sziszegésre lett figyelmes. Azt vette észre, hogy az ágyában fekszik a fehér kígyó összecsavarodva. A feje a magasban és beszélt a lánynak.

– Ha félsz tőlem, elmegyek, s nem mutatkozom neked többé.

– Nem, nem félek kígyócska, nagyon hiányoztál nekem, napokig kerestelek az erdőben.

– Az erdőben hiába keresel, én nem az erdőben lakom, mint a többi kígyó, hanem otthon a szüleim házában.

– Dehát, hogy lehet az, hogy te házról beszélsz, mint egy ember? Milyen titkot őrzöl, hogy nekem se mondd el?

– Azért jöttem, hogy elmondjam neked. Találkozásunk napján a reggeli órákban nagy bűnt követtem el az édesanyámmal szemben. Álmomban ébresztett fel, és én félig álmosan ellöktem magamtól úgy, hogy elesett és bevverte a fejét egy nagy kővázába, rögtön meghalt.

Apám megátkozott, hogy kígyóvá váljak gonosz tettemért, hét esztendeig csúszsak-másszak és csak akkor szabaduljak meg az átok alól, ha ezalatt mindennap jót teszek az embertársaimnak. Azóta minden nap el kell mennem, hogy megkeressem, hol, kinek tudok segíteni. Édesanyám volt az első. Neki vittem az élet fűvét, amivel bedörzsöltem a homlokát, hogy újra élhessen.

– Honnan tudad, hogy van ilyen fű? – kérdezte a lány.

– Ahogy kígyóvá váltam, azonnal el kellett menekülnöm a háztól, mert a szolgák agyon akartak verni. Szerencsémre be tudtam menekülni egy öreg cigányasszony kunyhójába, aki éppen

haldoklott, mert úgy megverték a katonák. Aztán, amikor szóltam hozzá emberi hangon, úgy megijedt, hogy fejére huzta a takaróját és jajgatva kiabált. De segítség nem jött. Én meg tovább kérleltem, hogy mondja el, miben tudnék neki segítséget nyújtani. Nagy nehezen meggyőződött afelől, hogy nem akarom bántani, és elmondta, hogy ha annyira akarok segíteni neki, akkor keressen meg azt a kaktusz, amelyiknek a tüskéi halálosak, ha megszúrja magát vele valaki. De annak a gyökerei mellett nő az élet füve. Ne ijedj meg ha megszúr a kaktusz tüskéje, mert csak félóra elteltével hat a mérge, de addig lesz időm bedörzsölni vele a homlokodat, és akkor nem halsz bele. Most pedig gyere velem, megmutatom neked is azt a kaktuszt, hogy hol találd meg, ha szükséged lenne rá. Kövess! – kérte a kígyó.

Egy szikla tövéhez mentek, ahol megtalálták a kaktuszt.

Bruma jól megfigyelte azt a furcsa virágot, vörösű folyadék szivárgott a tüskéiből. Félelmetes volt még ránézni is.

Attól a naptól kezdve, minden nap elment hozzá a fehér kígyó néhány percre. Bruma minden nap friss kecsketejet adott neki vacsorára. Az meg minden nap elmondta neki, hogy kiken és hogyan segített. Elpanaszolta azt is, hogy már hetedik esztendeje nem láthatta a szüleit. Bruma próbálta megvigasztalni a kígyót, de hasztalan volt, mert minden este úgy ment el a lánytól, hogy hullottak a könnyei. Egyedül Bruma volt az, aki meg tudta vigasztalni. Annyira megbarátkoztak, hogy egymás nélkül már létezni se tudtak, és a hét esztendő is lejárt, amit Bruma észre sem vett.

Egy este lefekvés előtt várta nagyon a kígyót, de az nem érkezett meg. Nagyon szomorú lett, arra gondolt, hogy valami baj érhetne. Sírt, zokogott, amikor egyszer csak kopogtak az ajtaján. Egy daliás férfi lépett be rajta. Bruma már éppen kérdőre vonta, mit keres ott éjjel, amikor a fiatal ember átölelte és bevallotta, hogy ő a fehér kígyó. Lett nagy öröm és mindketten egyszerre sírtak és nevettek egymás nyakában. Másnap kézen fogva mentek a fiatalember szüleihez, ahol az öröm és a jókedv volt a lakodalomnak a kezdete. Meghívták az öreg cigány asszonyt is, aki száz éves volt, mégis reggelig táncolt.

Talán még ma is táncolnak, ha meg nem haltak.

Anyám fekete rózsa   Muri dej kalyi ruzha

*Anyámnak fáj a feje,
nem iszik feketét –
anyámnak fáj a feje,
nem szed be porokat;
szótlanabb sápadtsággal
feji meg tehenét,
szótlanabb sápadtsággal
söpröget, mosogat.*

*Anyámra durván szólnak
jöttment idegenek?
anyám az ijedtségtől
dadog és bereked;
sötét kendőjét vonván,
magányát húzná össze;
ne bántsa többé senki,
félelmét ne tetőzze.*

*Anyám utakon lépdél
s nem jut el sehova –
szegénység csillagától
sebes a homloka;
vállára még az orgona-
virág is úgy szakad,
mintha csak teher volna,
jószagú kárhozat.*

*Nyár van égen és földön,
zene szól, muzsika,
anyám csönd-sivatagján
el kell pusztulnia.
Gépek, gyártmányok zengnek
csodáktól szélütöten,
de egy se futna hozzá:
segítek, azért jöttem.*

*Anyámnak fáj a feje,
anyámnak fáj a semmi,
anyám fekete rózsa,
nem tud kiszínesedni.
Egy éjjel földre roskad,
megtört lesz majd, kicsi –
Bejön egy madár érte
s csőrében elviszi.*

*Mamake dukhal shero,
nichi pijel e kafa-
Mamake dukhal shero,
na pijel le prahura:
bivorbake galbosa
dushel peska guruvnya,
bivorbake galbosa
shilavel thaj vi thovel.*

*Pej mama rutos den дума
katkar-kutkar strejna?
Murii dej la daratar
kekegil thaj sa taxhol.
Pesko tunyari dikhlo,
sa pe pes te cirdelas:
na te azbala khonyik,
laki dar tena vazden.*

*E Mama pel droma zhal
thaj na resel khatikaj.
Kathar chorre cherhaja
ratvarel lako chikat;
pe lako phiko inke
vi e selenc shindyol
sar pharo te avelas,
lasha sungaki bezex.*

*Milaj si po cher pej phuv,
muzhika del дума,
Muri dej pel kishaja
si te pustisardjol.
Mashini chingarkeren
chudake balvalyanca,
ba chi jekh na zhal late;
me zhutisarav tuke.*

*Mamake dukhal shero-
mamake dukhal o khanchi,
e mama kalyi ruzhaj
na zhanel te rangajvel.
Jekh ratyi pej phuv perel,
phagerdi avla, cini -
palala chiriklyi avel
thaj ando nakh ingrela.*

Az ember tragédiája

HETEDIK SZÍN

(Konstantinápolyban. Piac néhány ögyelgő polgárral. - Középen a Pátriarka palotája, jobbra apácázárda, balra liget. Ádám mint Tankréd, erődús férfikorban más lovagokkal, Ázsiából visszatérő kereszties hadak élén, lengő zászlók s dobszó mellett jó, Lucifer mint fegyvernöke. Estve, később éj.)

ELSŐ POLGÁR

Im, itt jön ismét egy barbár csapat.
Fussunk, zárjunk be ajtót és kaput,
Nehogy rabolni jöjjen kedvök újra.

MÁSODIK POLGÁR

El hölgyeinkkel; e vad csöcselék
Isméri a szerájok kéjeit.

ELSŐ POLGÁR

És hölgyeink a győzőnek jogát.

ÁDÁM

Megálljatok, mit futtok így előttünk;
Vagy nem látjátok ezt a szent jelet,
Testvérileg mely egy célhoz csatol? –
Hitünk világát vittük Ázsiának,
Szeretetnek tanát, hogy elvadult
Milljóit, mellyek közt szent bölcseje
Ringott üdvünknek, érezzék malasztját.
S tiköztetek nem volna szeretet?

ELSŐ POLGÁR

Hallottunk már mi sokszor ily beszédet,
S legott házunkra az üszök repült. *(Elszélednek.)*

ÁDÁM *(a lovagokhoz)*

Imé, látjátok, ez átkos gyümölcse,
Ha aljas tervvel annyi martalóc
Kezében a szent zászlót lengeti,
S gyáván hízelve a népszenevedélynek,
Hivatlanul tolakszik fel vezérül. -
Lovag barátim! míg a szennytelen
Becsület, Isten szent dicsérete,
A nő védelme és a hősiség

Le Manusheski Tragedija

EFTATO RANG

[Ando Konshtantinapoly. Forro unyi citojenonca. - Mashkaral le majbare rashajeski (Patriarka) dyiz, pej chachi rig e rashajkinnyango kher, po stungo rig luludyengi bar. O Adam sar Tankred, vityazi ternoj, e majbute kaver vityazencaj, anda Azhia palpale resline ketanengo prezidentoj, flako mishkindes avel, muzhika del дума pasha leste, o Lucifer sar lesko shovengari. Telaj ratyij, majpalal ret.]

ANGLUNO CITOJENO

Eta, avel ek turbato grupo.
Nashas, phandavas andre le vudara,
Tena te chorkeren amen pale.

DUJTO CITOJENO

Te zhantar le zhuvlya, ke le turbata
Pinzharen le lubiharengi zangar.

ANGLUNO CITOJENO

Taj vi amare zhuvja, o lashimo.

ADAM

Tordyon, so nashen kade, anglamende;
Vaj chi dikhen kado sunto somno,
Savo phralikanes kethane phandel? –
Amari pattyaki luma ingredam
Andej Azhija, kamipeski sityar,
Ke e milji turbata, ande save sar,
Sunto pato, mishkilas amari patyiv,
Taj mashkar tume chi avlas kamipo?

ANGLUNO CITOJENO

Ashundam aba kasavi vorba,
Taj pe amaro kher e ger hural. *(Zhantar.)*

ADAM *(kaj e vityaza)*

Ake, dikhen, kadoj armajaslo
Frutoj, kana khancheske gindosa
Si sunto flakko so vazdel,
Taj bi tromatar kerel pe le
Manushenge, bi akhardes pizdelpes
Prezidentoske. Vityazonale!
Inke uzhi e patyiv, Devlesko
Sunto lasharimoj, la zhuvlyako

Lesz kardjainkon, mink vagyunk hivatva
E ronda démont féken tartani
S vezetni, hogy vágyának ellenére
Nagyot s nemest műveljen szüntelen.

LUCIFER

Szépen szólsz, Tankréd, ámde majd, ha a nép
El nem hiendi többé, hogy vezér vagy --

ÁDÁM

Hol a szellem van, ott a győzelem.
Lesújtom. --

LUCIFER

És ha szellem nála is lesz?
Leszállsz-e hozzá?

ÁDÁM

Mért leszállani?
Hát nem nemesb, ha ötet emelem fel. --
Lemondni a küzdés nehéz helyéről
Társak híjában épp olyan kicsinyes,
Mint szűkkeblűség társt be nem fogadni.
Írígylvén részét a pályabérben. -

LUCIFER

Lám, lám, mivé silányult a nagy eszme,
Melyért a cirkusz vértanúi haltak. --
Ez az egyénnek felszabadítása? --
Csodálatos fajú testvériség. --

ÁDÁM

Ne gúnyolj. -- Óh, ne hidd, hogy a dicső tant
Fel nem fogom. Éltemnek vágya az. -
Tehet, s tegyen, kiben szent szikra van,
Ki felküzd hozzánk, szívesen fogadjuk,
Egy kardcsapás rendünkbe emeli.
De őriznünk kell a rend kincseit
A még forrongó zúrnek ellenében.
Bár jőne már, bár jőne az idő,
Mégváltásunk csak akkor fog betelni,
Midőn ledűl a gát, mert tiszta minden. --
De ilyen napnak jöttét kétleném,
Ha az, ki a nagy művet indítá,
Nem önmaga lett volna a nagy Isten. --
Barátim, láttátok, hogyan fogadtak.
Árván a zajgó város népe közt.
Nincs hátra más, mint ott azon ligetben
Táborba szállni, mint azt megszokók
Már a pogány közt. Míg majd jobbra fordul.
Induljatok, követni foglak én is,
Minden lovag felel népségeért.
(A keresztet had táborát üt.)

Ferope, taj vityazipe avla
Pe amaro xanro, ame sam kodal
Kon e rutonen astaras, taj ingras,
Peske doroske te kerel baro.

LUCIFER

Shukares vorbis Tankred, apol maj
Tena patyana ke prezidento san. --

ADAM

Kaj e godyi si, kothej e zor.
Telepizdav --

LUCIFER

Haj godyi te avla vi les?
Tele hurasa leste?

ADAM

Soste te hurav tele?
Haj na maj platnikoj lest te vazdav. --
Tele te phenav pa zorinesko than
Amala iva si inke cinimatura,
Tang kolyin, amales, chi mukel andre.
Ke sunuj e rig, ando trajo potyjin. -

LUCIFER

Ake, ake, sar cinosajlas o
Baro buzho, anda sost mule but
Zhene. Kado jekheskej slobodijaj? --
Axtomakoj kado phralipe. --

ADAM

Na prassama. -- Oh, na pattya, ke e
Lashar chi xutyilav opre. Mure
Trajosko dorojlo. Shaj shol, taj te shol,
Ande kast sunto jag si, kon opre
Zoril amende, jilesa zhukaras les.
Jek xanresko shinipe vazdeles.
Ta sama las, pe vorta patyiv.
Misto vi andaj vrazdini chingar,
Ta te avlas aba, te avlas vrama,
Amari muntuja atunch pherdyola,
Te perla tele zido, ke uzhoj sogodi.
Ba, na pattyav, ke kasavo dyes avla,
Ke kodo kon bari butyi kerdas,
Ichi na o Del avilo. --
Mure amala, dikhle, sar patyindema.
Geres, mashkar chingaresko foro.
Naj palal kaver, sar ande e bar
Te zhas, sar sityile te keren
E bi Devleske. Zhi po lasho boldel.
Zhan, vi me zho, palatume, sako
Vityazi te lel sama po nepeto.
(Le trushulale ketani vatra malaven.)

LUCIFER

Mi kár, hogy szép eszméid újlag
Csak olyan hírhedett almát teremnek,
Mely künt piros, de béle por.

ÁDÁM

Megállj.
Hát nem hiszel már semmi nemesebbe'?

LUCIFER

Ha hinnék is, mit ér, fajod ha nem hisz.
Ez a lovagrend, mellyet állítasz
Fárosz gyanánt tenger hullámi közt,
Egykor kialszik, félig összedül,
S vészesb szirtté lesz a merész utasra,
Mint bármelyik más, mely sosem világlott. -
Minden, mi él és áldást hintve hat,
Idővel meghal, szelleme kiszáll,
A test tuléli ronda dög gyanánt,
Mely gyilkoló miazmákat lehel
Az új világban, mely körülé fejlődik. -
Ládd, így maradnak ránk a múlt idők
Nagyságai.

ÁDÁM

Míg rendünk összedül,
Tán szent tanai a tömegbe hatnak,
És akkor nincs veszély.

LUCIFER

A szent tanok. --
Ah, épp a szent tan mindig átkotok,
Ha véletlen reá bukkantatok:
Mert addig csűrítek, hegyezítek,
Hasogatjátok, élesítítek,
Mig örültség vagy békó lesz belőle.
Egzakt fogalmat nem bírván az elme,
Ti mégis mindig ezt keresitek
Önátkotokra, büszke emberek.
Vagy nézd e kardot, hajszállal nagyobb,
Kisebb lehet, s lényben nem változott,
Ezt folytathatnók véges-végtelen,
S hol az egzakt pont, mely határt tegyen?
Bár érzésed rögtön reátalál,
A változás nagyban midőn beáll. --
De mit törekszem - fáraszt a beszéd,
Tekints magad csak kissé szerteszt.
(Néhány polgár ismét megjelent.)

ÁDÁM

Barátim! népem fáradt, menhelyet kér.
Tán a kereszténység fővárosában
Nem kér hiába.

LUCIFER

Sosko bezex si, kaj tyo shukar buzho
Nyeves daravni phabaj bararel,
Kaj avral lolij, andral prahoj.

ADAM

Tordyuv.
Haj chi pattyas ande khanchi shukar?

LUCIFER

Vi tye pattyos, so moll, tyi fireija,
Chi pattyal, kado prajso vityazengo,
So tordyares anda Faros, ande o
Samudro, jokhar avri sovel, dopash
Perel, taj xasaripe avla e
Tromake manusheske, sar kaver
So chi abdyol, sar so ashtyin shordyol,
Vramasa merel, buzho huraltar,
O trupo perdal trajil, misto dugo,
Savo nasvajipe, mulikano,
Phurdel, andej nyevi luma, so krujal
Si. Dikhes kade ashol pe ame
O puranipesko barimo.

ADAM

Zhi amaro vorta kethane perel,
Shaj, o sunto sityar, ando butipe
Resel, taj atunchi naj xasar.

LUCIFER

Le sunci sityaripe. --
Ah, ta o sunto sityar, si armaj
Sakana tumenge, kana chi kamles
Pe leste den, ke kattyi bolden les,
Vulunles, shinen les, kucinles,
Zhi dilyimo avla anda leste.
Vorta gindo, chi zhanel te inkrel
O buzho, tume inke sa kado
Roden, pe tumari armaj, phutyarde
Manushale. Vaj dikh o xanro, maj
Baro, maj cino shaj avel, chi moll
Kanch, kado shaj avel bi agoresko,
Taj kaj si o agor punto, savo
Kirara shola? Ichi tyi hatyar
Sigo pelestel del, sar o baripe
Ande tordyol. Ba, so phagrav man, khinyil
E vorba, dikh tut, ekh pikko rispime.
(Unyi citojena pale angle aven.)

ADAM

Amalale! muro nepeto khinoj,
Muntume than mangel. Shajke ando
Trushulaslengo foro. Na mangel iva.

HARMADIK POLGÁR
Kérdés, nem vagy-é
Eretnekségben rosszabb a pogánynál.

NEGYEDIK POLGÁR
Mondd, mit hiszel, a Homousiont,
Vagy Homoiusiont?

ÁDÁM
Ezt nem értem. –

LUCIFER
Ne valld be, ez most itt a fő dolog.

NEGYEDIK POLGÁR
Lám, kétkedik, ez is hamishitű.

TÖBBEN
El tőlük, el, zárkózzunk házainkba. –
Átok reá, ki nékiek fedélt nyújt. *(Elszélednek.)*

(A pátriárka fejedelmi pompában és kísérettel jó palotájából, egy csapat barát követi láncravert eretnekeket kísérve, végre katonák s nép.)

ÁDÁM
Elámulok! – De mondd, mi fejdelem
Közelg amott, oly dölyfösen, kihívón? -

LUCIFER
A főpap az, apostolok utóda.

ÁDÁM
S e meztelábas ronda csőcselék,
Mely a bilincselte népet kárörömmel,
Hazudt alázat színével kíséri?

LUCIFER
Keresztény-cinikus, barátsereg.

ÁDÁM
Nem láttam illyest ősi hegyeim közt.

LUCIFER
Majd látsz utóbb; a poklosság, tudod,
Lassan terjed. De vigyázz, meg ne sértsd
Ez abszolút erényü s épp azért
Engesztelhetlen népet.

ÁDÁM
Ah, minő
Erény lehetne ily fajnak sajátja.

TRITO CITOJENO
Pushipe, dore na san
Maj nasul eretneko sar bi Devlesko.

SHTARTO CITOJENO
Phen, ta pattyas e anomes
Vaj e anomales?

ADAM
Kado chi hatyarav. –

LUCIFER
Na phen tut avri, tal bari butyi.

SHTARTO CITOJENO
Eta, chi patyal, xoxamno patyakoj.

BUTZHENE
Zhastar lendar, phandavas ame andre
Ando kher. Armaj pelest, kon than del. *(Zhantar.)*

(O majbaro rashaj krajikane shukarimasa taj gruposa avel andaj peski dyiz, ek grupo amal zhal palaleste eretna manusha ande vering, palal ketani, taj manusha.)

ADAM
Trestojma! – Ba phen, che baro sherutnoj
Kaj pashol kutka, kasavo phutyardes? -

LUCIFER
O majbaro rashaj si.

ADAM
Taj kadala punrangle prikezhiji,
Save loshan ande sastra mardenge,
Charde makhles zhan palalest?

LUCIFER
Trushulaslego-xoxavne amalgrupo.

ADAM
Nas kasave mashkar mure phure.

LUCIFER
Maj dikhesa palal; o bengipe, zhanes,
Lokhes barol. Ba, sama, na te azbas
Kadale inkrimaske taj anda kadi
Bi hodinake nepetos.

ADAM
Ah, sosko
Inkrimo si kasave nepeton.

LUCIFER

Erényök a sanyargás, a lemondás,
Mit mestered kezdett meg a kereszten.

ÁDÁM

Az egy világot váltá meg ezáltal,
De e gyávák csak Istent káromolnak,
Mint lázadók, megvetve kegyeit.
Ki szűnyog ellen oly fegyvert ragad,
Mit medve ellen vinni hősiség,
Bolond.

LUCIFER

De hátha ők a szűnyogot
Medvének nézik. – Nincs-e rá joguk?
Nincs-é joguk hős voltuk érzetében
Pokolra üzni minden élvezőt? –

ÁDÁM

Látok, miként Tamás, és nem hiszek. –
Szemébe nézek e káprázatoknak. –
(*A pátriárka elé lép.*)
Atyám! a szent sír harcosi vagyunk,
S a fáradalmas útból megpihenni
E város népe még be sem fogad. –
Ki oly hatalmas vagy, segíts ügyünkön.

PÁTRIÁRKA

Fiam, csekély dolgokra most nem érek,
Az Isten dícese, a nép üdve hív,
Eretnekek fölött kellvén ítélnem,
Kik mérget szórva dudvaként tenyésznek,
S tüzzel-vassal bár irtjuk, szüntelen
Ujult erővel küldi a pokol ránk. –
De hogyha a kereszt vitézi vagytok,
Minek kerestek messze szerecsent,
Itt a veszélyesb ellen. Fel tehát,
Fel falvaikra, irtsátok ki őket,
Pusztítsatok nőt, aggot, gyermeket.

ÁDÁM

Az ártatlant, atyám, csak nem kívánod. –

PÁTRIÁRKA

Ártatlan a kigyó is, míg kicsiny,
Vagy hogyha már kihullt méregfoga,
S kiméled-é?

ÁDÁM

Valóban szörnyű bűn
Lehet, mi ily haragra gyűjthatá
Egyházát a szeretetnek.

LUCIFER

Lengo inkrimoj e sila, o tele
Phendimo, so Jezush sikadas po trushul.

ADAM

E jekh luma muntundas kadalasa
Ta kadal bi tromake numa Devles
Kushen, sar cicitora, shuden leski
Ashtyin. Kon po cincari shovengo
Ashtarel, so pej rish, vityazipej,
Diloj.

LUCIFER

Ta, hajkam von e cincares
Risheske dikhen. – Nashtig dikhen kade?
Najle zor ande pengó vityazipe
Kaj o beng te bishalen e lichomes? –

ADAM

Dikhav, sar o Tamash, taj chi pattyav. –
Andej jakha dikhav e sunenge. –
(*Angla majbaro rashaj ushtyavel.*)
Murodad! e suntone murmuntoske
Vityaza sam, taj pa khino lungo drom
Avas, le foroske, na den amen than. –
Tu baro san, zhutin amari traba.

MAJBARO RASHAJ

Muro shav, pel cine butya chi resav
Opre, o Del taj le manushengi
Traba, zhukarel man, pel eretna
Krisi shav, kon baron sar buraca,
Ichi shaj murdaras len, jagasa
Sastresa, o beng bishalel len pame. –
Dapol te sanle e trushuleske
Vityaza, soste roden dur e bax,
Kathej o trubato dushmano, opre,
Pe lenge gava, murdaren len,
Murdaren, zhuvlya, phures, shavoren.

ADAM

Ta bi doshales, dade, nashtig doros. –

MAJBARO RASHAJ

Bi doshaloj vi o sap, zhi cinoj,
Vaj kana avri peren leske dand,
Atunch na azbas les inke?

ADAM

Chaches bari bezex
Shaj sile, kaj pe kasavi xovlyi
Phabardas la khangerako kamipo.

PÁTRIÁRKA

Fiam!

Nem az szeret, ki a testnek hizelg,
De aki a lelket vezérli vissza,
Ha kell, kard élén vagy lángon keresztül
Ahhoz, ki mondá: Nem békét, de harcot
Hozok a földre. - E gonosz hitűek
A szentháromság rejtélyes tanában
A homoiusiont hirdetik,
Míg az egyház a homousiont
Alapítá meg a hit cikkeül.

BARÁTOK

Halál reájuk, már a máglya ég. –

ÁDÁM

Adjátok fel, barátim, azt az i-t,
Szebb áldozat lesz életmegvetétek
A szent sirért vivandó hős csatában. –

EGY AGG ERETNEK

Sátán, ne kísérts, mink igaz hitünkért
Ott vérezünk, hol Isten rendelé.

EGYIK BARÁT

Hah, szemtelen, igaz hittel dicsekszel?

AZ AGG ERETNEK

Nincs-é velünk a rimini zsinat
S más számtalan?

A BARÁT

Rosz útra tévedett.
De Nicaeában s más igaz hívő
Zsinatban úgye mellettünk ítéltek?

AZ AGG ERETNEK

A pártosok. – Mi szemtelen kísérlet
Még versenyezni vélünk. Vagy, felelj,
Hol van csak egy egyházatyátok is,
Mint Árius és a két Euséb? –

A BARÁT

Hát bírtok-é egy Athanásiust?

AZ AGG ERETNEK

Hol vértanúitok?

A BARÁT

Több, mint tinektek.

AZ AGG ERETNEK

Szép vértanúk, kiket káprázatával
Az ördög csalt el, kárhozott halálra. –
Mondom, ti vagytok a nagy Babilon,

MAJBARO RASHAJ

Shava!

Na kodo kamel, kon trupos del lipsa,
De kon o duho anel palpale,
Te trubuj, po xanro, pe jag, perdal
Kaj kodo, kon phenel:na miro,
Maripe anav pej phuv. Kaj nasula
And sunto tritopesko garady, sity,
O anomipe, sityaren zhi e
Khangeri anopalipeske
Kerel fundacija, le pattyameske.

AMALA

Merimo pelende, aba jag phabol. –

ADAM

Den opre, amale, kodo i,
Maj shukar postyin avla e shudine
Trajoske, anda sunto murmunto o marimo. –

JEK PHURO ERETNO

Benga, na zumav, ame anda chacho
Pattyav, kothe ratvajvas, kaj Del kamel.

O JEK AMAL

Ah, bi lazhavesko, and paty phutyarestu?

JEK PHURO ERETNO

Naj amenca le rashaja,
Taj aver but zhene?

O AMAL

Pe nasul drom reslas.
De andej Nicaea kaver chacho
Pasha amende tordyile?

O PHURO ERETNO

Le zhutora. – Che khancheski butyij,
Amenca te fugin. Vaj phen avri,
Si tumen barem jek rashaj, sar
Arius taj e duj Euseb? –

O AMAL

Ta kathar te sikavav ekhe Athanasiust?

O PHURO ERETNO

Kaj tumaro ratchachardo?

O AMAL

Majbut sar tumen.

O PHURO ERETNO

Shukar ratchacharde, saven o beng
Xoxavel, po bezexalo merimo. –
Phenav, tume san o baro Babilon,

Az a kéjhölgy, kiről Szent János írt,
Mely el fog veszni a világ színéről. –

A BARÁT

A hétfejű sárkány, az Antikrisztus
Vagytok ti, kikiről Szent János beszél,
Gazok, csalárdok, ördög cimborái.

AZ AGG ERETNEK

Rablók, kigyók, paráznák, torkosok...

PÁTRIÁRKA

El vélök, el, máris soká időzünk,
Isten dicsére, a máglyára őket!

AZ AGG ERETNEK

Isten dicsére, jól mondád, gonosz,
Isten dicsére hull az áldozat. –
Erősek vagytok, tesztek kény szerint,
De jó-e a tett, ítél majd az ég. –
Számlálva immár bűnóráitok,
Vérükből új csatárok születendnek,
Az eszme él, s a láng, mely fellobog,
Világot késő századokra vet. –
Jerünk, barátim, a dicső halálba. –

AZ ERETNEKEK *(karban énekelnek)*

Én erős Istenem, én erős Istenem, miért hagytál el
engemet, és miért távoztál el az én megtartásomtól
és az én jajgatásaimnak beszédétől?
Én Istenem, kiáltok mind napestig, de nem
hallgatsz meg, éjjel is nincs nekem veszteglésem.
Te pedig szent vagy – (XXII. zsolt.)

A BARÁTOK *(karban közbeváganak)*

Perelj, Uram, az énvelem perlőkkel, és harcolj a
velem harcolókkal.
Ragadj fegyvert és paizst, és kelj fel az én
segítségemre.
És vedd fel dárdádat és rekeszd meg az én
háborgatóim eleinek utát. (XXXV. zsolt.)

*(Ezalatt a pátriárka s a menet elvonul. Nehány barát
traktátusokkal a keresztesek közé vegyül.)*

LUCIFER

Mit állsz oly szótlan, mondd, mit borzadasz?
Tragédiának nézed? nézd legott
Komédiának, s mulattatni fog. –

ÁDÁM

Óh, jaj, ne tréfálj! – hát egy i miatt is
Mehetni illy elszántan a halálba? –
Mi akkor a magasztos, nagyszerű? –

Kodi lubnyi, pa kast, o sunto Janosh
Iskiril, savi xasajvela paj phuv. –

O AMAL

O efa sherengo sap, o beng kristo
Sanle tume, pa kast o Sunto Janosh
Vorbil, bur, xoxamne, bengeske, amal.

O PHURO ERETNO

Chor, sapa, bezexale, pohortyime...

MAJBARO RASHAJ

Ingren len, ingren, aba but si kathe,
Pe Develski lashar, pe jag lenca!

O PHURO ERETNO

Develski lashar, mishto phenes, benga,
Pe Devleski lashar perel merimo. –
Zurale sanle, keren pe tumari voja,
Lashoj so keren, chachimo, cheri del. –
Ginavel tumaro bezegchaso,
Anda amaro rat nyeve baron,
O buzho trajil, taj, jag, so lobbo del,
Luma pel shela bersh shudel. –
Aven, mure amala, po merimo. –

E ERETNEKURA *(ande gruposte gilyaben)*

Muro zuralo Del, muro zuralo Del, sostar muklan-
man, taj sostar durajlan kathar muro inkripe taj kat-
harmure dukhange vorbi?
Muro Del, cipij, zhi kham tele del, tu chi ashunes-
man, chi ratyi naj man bezexipe.
Tu pale sunto san – (XXII. zholt.)

E AMALA *(gilyasa shinen andre)*

Chingar, Raja, kon manca chingar kerel, taj martu pe
muri rig – Vityazesza.
Astar shovengo taj feroja, taj ushtyi opre pe muroz-
hutimo.
Taj le opre tyo tover, taj tordyar mure dushmanon-go
drom. (XXXV. zholt.)

*(Tela kadi vrama o Phuro rashaj taj o grupo zhantar.
Unyi amal lilenca ando vast, mashkar le trushulasle
zhan.)*

LUCIFER

So tordyos bi vorbako, phen, so grozos?
Tragedijake dikhes? dikh numa
Komedijake, taj vojarela tut. –

ADAM

Oh, jaj, na pherasar! – ta andak i
Shaj zhan bi darasa ando merimo? –
Soj atunchi o baro o uchimo? –

LUCIFER

Az, ami másnak tán kacagató.
Egy szál választja csak e két fogalmat,
Egy hang a szívben ítél csak közöttük,
S ez a rejtélyes bíró a rokonszenv,
Mely istenít vagy gúnyával megöl. –

ÁDÁM

Mért is tűnt csak szemembe mind e bűn!
E kisszerű harc büszke tudományban,
E gyilkos mérég mesterül kivonva
A legfényesb, legüdítőbb virágból. –
E szép virágot egykor ismerém,
Üldött hitünknek zsendülő korában:
Ki az a bűnös, aki tönkretette?

LUCIFER

A bűnös önmaga a győzelem,
Mely szerteszór, száz érdeket növel.
A vész, mely összehoz, mártírt teremt,
Erőt át; ott van az eretnekekkel. –

ÁDÁM

Valóban, elhajítám kardomat,
És visszamennék éjszaki honomba,
Hol még az ős erdők árnyékiban
A férfibecs, a tiszta egyszerűség
Dacol e síma kornak mérgivel,
Ha titkos szó nem sűgná szüntelen,
Hogy e kort nékem kell újjáteremtni.

LUCIFER

Hiú törekvés. Mert egyént sosem
Hozandsz érvényre a kor ellenében:
A kor folyam, mely visz vagy elmerít,
Uszója, nem vezére, az egyén. –
Kiket nagyoknak mond a krónika,
Mindaz, ki hat, megérté századát,
De nem szülé az új fogalmakat.
Nem a kakas szavára kezd viradni,
De a kakas kiált, merthogy virad. –
Amott azok, kik békóban sietnek
Mártírhálálra, gúnytól környezetten,
Látnak csak egy embernyomot előre,
Köztük dereng fel az új gondolat;
S azért meghalnak, mit utódaik
Az utcaléggel gondtalan szivandnak. –
De hagyjuk ezt, nézz kissé táborodba,
Mit járnak ott azon piszkos barátok,
Mi vásárt ütnek, mit szónoklanak,
Órült taglejtés vad kiséretében. –
Hallgassuk őket.

LUCIFER

Kodo, so kavereske assamoj.
Jek thav ulavel e duj gindura,
Jek glaso numa so krisi shol
Mashkar ame, taj kado mujalaj o
Lasho, savo Devlisarel, vaj murdarel. –

ADAM

Sostar das ande mure jakha sa
E bezex! Ando zhanipe phutyardoj
O cino maripe. O merimo avri te
Lesa, anda maj axtome, maj shukar
Luludyi, inke maj fimlal. Pinzharos
Me, kadala luludya, kana inke
Nashade samas. Kon si doshalo?

LUCIFER

O doshalo si majzuralo,
Savo rispil, taj shel butya bararel.
E xasar, so kethane anel,
Vityazes del, zor, le eretnoncajlo. –

ADAM

Chaches, phandyaros muro xanro,
Taj palpale zhos, ando shilaslo them,
Kaj inke ande purane veshesko shajin
E mursheski patyiv, o uzho trajo
Chingarel turbecime vramasa,
Haj e garady vorba tena phenlas
Binach, ke kaj vrama si te nyevarav.

LUCIFER

Koli vorbaj. Ke ek zheno chikana
Chi mollpe ande sako vrama:
E vrama zhal, vaj ingrel, andre bolel,
Kon andre najol, naj prezento o zheno.
Kas bareske phenel e sirma
Sakon, kon moll, hatyarel peski vrama,
Ba chi kerel nyeve gindura,
Na pe bashneski vorba detehardyol,
Ba o bashno cipil kaj dereharaj. –
Kutka, kokol, kon andej lupunz, sigon,
Po merimo, krujal. prassasa sile
Dikhen ek manushani vurma angle,
Mashkarle uzhol nyevo gindyipe;
Taj anda kado meren, so lenge
Shavora opre pen, pej vulica. –
Ta mukas kado, dikh tyiri vatra,
So phir keren kodal melale amala,
Sosko foro keren, so vorbaren,
Dili vorba mashkar turbatu grupo. –
Ashunas len.

EGY BARÁT *(a tolakodó keresztések közt)*
Bajnokok, vegyétek!
Vegyétek a vezeklésnek tanát
Kalauzul minden kétségekben,
Ez megtanít, a gyilkos, a parázna,
A templomrabló, a hamis tanú
Hány évig fog szenvedni a pokolban.
És megtanít, egy évi büntetést
Hogy a gazdag megválthat húsz s nehány,
Míg a szegény három solidival.
S ki már fizetni éppen képtelen,
Nehány ezer korbácsütéssel is. –
Vegyétek e becses könyvet, vegyétek. –

A KERESZTESEK

Ide vele. – Nekünk is, szent atyám! –

ÁDÁM

Hah, rossz árús, és még roszbab vevők.
Vonj kardot, és verd szét e ronda vásárt!

LUCIFER *(zavarban)*

Bocsáss meg, e barát rég cimborám.
S nem is utálok én az ily világot,
Az Úr dicse ha szinte felkapott is,
Felkaptam én is egyúttal vele.
Csak te maradtál egy kissé alatt.

*(Éva mint Izóra s Heléne, annak komornája sikoltva
rohannak Ádámmal, néhány keresztéstől üldözve, kik
azonban ízibe elosonnak.)*

ÉVA *(összerogyva)*

Ments meg te, bajnok.

ÁDÁM *(felkarolva)*

Eszmélj, óh, nemes hölgy,
Itt biztosan vagy. Vesd fel szép szemed.
Minő igazgató! – Vajh mi érhető?

HELÉNE

Élvezni voltunk a természetet
Kertünk árnyékos sűrűségi közt,
Gondatlan ülve az üde gyepen,
A csattogányt hallgattuk és kísértük;
Midőn csillogni látunk két szemet
Vad szenvedéllyel a bokor megől.
Ijedve kezdünk futni, míg utánunk
Lihegve és dörögve négy keresztés
Majd-majd beért, midőn hozzád jutánk.

ÁDÁM

Nem is tudom, kívánjam-é, hogy ébredj;
Hát hogyha elhagysz, álmokép gyanánt?

JEK AMAL *(mashkar drukome trushulasle)*

Vityaza, kinenle!
Kinen la jertojaki sityipe
Sikav kerel kana grozontume,
Kado sityarel o murdari,
O bezexako, o chor, o xoxamno,
Sode bersh pishtyija and rokovina.
Taj sityarel, hoj bershesheski robija
Hoj o barvalo shaj muntuj bish taj unyi,
Pune o choro trin krecarenca.
Taj kon te potyin na zhanel,
Unyi mija kanchikasa opre moll. –
Kinen kado patyivalo lil, kinen. –

LE TRUSHULASLE

Anta kathe. – Vi amenge, sunto dad! –

ADAM

Ah, nasulbikinari, maj nasul
Kinara. Cirde xanro, shin o foro!

LUCIFER *(trestome)*

Jertosar, ka rashaj dulmut amali
Mange, taj naj ruto mange kaj luma,
Le Devleski lashar vi te vazdas man,
Vi me opre lom man lesa.
Numa tu ashilan ek cerra tele.

*(E Eva sar Izora, taj e Helene, kodolaki slugkinnya,
vatyime nashen ka o Adam, unyi trushules kirestar,
nashades, save, apol vi nashentar.)*

EVA *(kethane pelines)*

Muntun man tu, vityazona.

ADAM *(opre vazdines)*

Trazontu, oh, rajkani zhuvlyi,
Kathe lashe thaneste san. Puter
Tye jakha. Sar phabon! Vaj so reslasle?

HELENE

Mishto hatyardam ame, kaj le kasht,
Ande amari shajinasli bar,
Bi gindo beshasas pe zeleno mal,
La shukara chiriklya ashunasas;
Sar dikhlam te abjon lake jakha
Turbune lipcasa pala o kasht.
Darasa lam te nashas, pune pala
Ame nashle, shtar trushulasle,
So, chi, resline amen, zhi tute reslam.

ADAM

Na zhanav, te doroj, opre te trazos;
Ta te mukesima, misto, anda sune?

Hogy is lehet test így átszellemülve,
Ilyen nemes és illy imádatos –

LUCIFER
Átszellemült test! – Óh, a sors valóban
Nem büntethetné jobban a szerelmezt
Őrütségéért, mint beteljesítvén
Mindazt, amit csak kedvesére halmoz. –

ÁDÁM
Úgy rémlik, egykor már ismertelek,
Hogy együtt álltunk Isten zsámolyánál.

LUCIFER
Mindenre kérlek, azt sose feledd,
Szerelmed amilyen mulattató
Kettesben, olly izetlen harmadiknak.

ÁDÁM
Felnéz – mosolyg, óh, hála néked, ég!

ÉVA
Lovag, megmentél, hogy köszönjem azt meg?

ÁDÁM
Nem gazdag díj-e a szó ajkadon?

LUCIFER (*Helénéhez*)
Elég sovány díj, s illyet sem nyerek? –

HELÉNE
S mi hálával tartoznám én neked?

LUCIFER
Hát azt hiszed, hogy a nemes lovag
Megmenté téged is? Minő hiúság.
Ha a lovag megmenti a kisasszonyt,
Komornáját a fegyvernök biztonyal.

HELÉNE
S mit nyertem volna. Vagy hálás leszek,
És ott vagyok, mintha elér a vész:
Vagy háladatlan, így is kárhozott. –
Pedig nem volt rút a négy üldöző.

ÁDÁM
Óh, hölgy, hová vezesselek, parancsolj.

ÉVA
Előttünk áll a zárda ajtaja.

ÁDÁM
A zárda, monddod? Óh, de ajtaja
Nem zárja tőlem a reményt el, úgy-e?
Adj nékem egy jelt, tűznöm e kereszthez,

Sar shaj avel trupo, kade keshajo,
Kasavo shukar taj kamipesko –

LUCIFER
Keshajano trupo! – Oh, o trajo
Chaches nashtig marlas feder
Kamades anda dilimo, sar ande
Pherdes sogodi, so anda skumpo kerel. –

ADAM
Kade seroj, sar te pinzharos tut,
Hoj kethane tordyuvassas angla Del.

LUCIFER
Pe sogodeste mangav tut, na bister,
Tyo kamipe sosko vojakoj
Dujenge, e tritoneske bi vojakoj.

ADAM
Opre dikhel – assal, oh, Devla najis!

EVA
Vityazo, sar te najisij, muntundan man?

ADAM
Na barvalo prajsoj, kaj vorba pe tyo muj?

LUCIFER (*Kaj e Helen.*)
Dosta kishlo prajsoj, taj me chi lav? –

HELENE
Taj sosko blagopesa kamav tuke?

LUCIFER
Ta tu kodo pattyas, ke o vityazi,
Vi tut muntundas? Soski pattyamnij.
O vityazi te muntuj la romnyora,
Vi o shovengari laka sluga.

HELENE
So mollosardomas. Vaj, blago, avo,
Taj kothe avo, sar reselma xasar:
Vaj bi blago, taj vi kade bezexaki. –
Dapol, nas zhungale le shtar mursh.

ADAM
Oh, zhuvje, kaj te ingrav tut, vladon.

EVA
Anglame tordyol dyizako vudar.

ADAM
La dyiza phenes? Oh, ta lako vudar
Chi phandavla anglama o doro, so?
De man ek somno, keciles po trushul,

Hogy míg amaz tisztben küzdni hív,
Legszebb álmomnak hozza vissza képét,
S ne únjak várni hosszu éveken,
Melyek végéről pályabérem int. –

ÉVA
Im, e szalag. –

ÁDÁM
Ez éjsötét szalag? –
Óh, hölgy! reményt, reményt, ne bánatot.

ÉVA
Enyém ez a jel, mást nem adhatok.
A zárdafal közt nem tenyész remény.

ÁDÁM
De szerelem sem. És ahol te vagy,
Hogyan ne volna szerelem, leány!
Mezed mutatja, nem vagy még apáca.

ÉVA
Ne is gyötörj tovább kérdéseiddel,
Pedig gyötörsz, ha búdat nőni látom. –

LUCIFER
És el fog zárni e fal téged is?

HELÉNE
El ám, de kulcsa nincs tengerbe vetve.

LUCIFER
Nagy kár – beh szép elégiát faragnék
E bús esetről. –

HELÉNE
Csalfa, menj előlem!

LUCIFER
S miért? hát nem nagy eszme az, midőn
Tengerfenékre szállok kulcsodért?

HELÉNE
Ah, ezt nem is kívánom.

LUCIFER
Már megyek. –
A mélynek szörnye fen reám agyart.

HELÉNE
Jöjj vissza, jöjj, megöl a félelem –
Inkább a kulcs majd ablakomba' lesz. –

Ke zhi ando kaver barimo
Akharel man, te anel muro suno,
Taj tena te rucima but bersh, te
Zhukarav. Pe sost, agor feril man. –

EVA
Ake, kaj dori. –

ADAM
Kadi sar ratyaki dorij? –
Oh, zhuvlye! bax, bax, na mila.

EVA
Muroj kado somno, nashtig dav kaver.
Mashkar la dyizako zido naj doro.

ADAM
Te chi kamipo. Thaj kaj tu san,
Sar tena, avlas, kamipo, shej!
Tyire gada sikaven, na san rashkinnya.

EVA
Na azbama tyire pushimatonce,
Taj azbasman te dikho mila petu. –

LUCIFER
Taj phandavla o zido vi tut?

HELENE
Ova, ba laki kija naj shudini.

LUCIFER
Baro bezex – ke brigaki pojeza
Ramojas, pa kaj mila. –

HELENE
Pujari, zha anglama!

LUCIFER
Ta sostar? Haj na baro buzhoj kana
Pala tyi kija zhav, tela samudro?

HELENE
Ah, kado china doroj.

LUCIFER
Aba zhav. –
La xarako beng, kucil dand pema.

HELENE
Av palpale, av, murdarel man dar –
Shav muri kija andej fejastra. –

ÁDÁM
Hadd tudjam hát neved meg legalább,
Imámba, tudjam meg, hogy mit csatoljak,
Áldást kérvén rád, hogyha végzeted
Gyászát megosztani már nem engeded.

ÉVA
Nevem Izóra. S a tiéd, lovag?
Imádság jobban illet zárdaszűzet.

ÁDÁM
Tankréd vagyok.

ÉVA
Tankréd, Isten veled.

ÁDÁM
Izóra, óh, ne hagyj el ily sietve,
Megátkozom különben a nevet,
Melyet bucsúzva mondottál először, –
Rövid volt e perc, még álomnak is,
Hogy folytatom, ha ily rejtély maradsz,
S nem bírom sorsod drága fonálával
Kihímzeni? –

ÉVA
Halljad hát sorsomat.
Atyám is a szent sír vitéze volt.
Midőn egy éjt meglepte a vad ellen,
Üvöltve, tűzzel-vassal, táborát.
Menekvéséhez már nem volt remény,
És szent fogadást tőn Szűz Máriának,
Hogy engemet, ki még gyermek valék,
Ha visszatérhet, néki felajánl.
Ő visszatért, én szent ostyát vevék
Ez ígéretre.

ÁDÁM
Óh, te szent anya!
Te testesített tiszta szeretet,
Nem fordulál-e el megbántva ily
Szentségtelen ígértől, minő
Erényeidre nyom bűnbélyeget,
Átokká téve az égnek malasztját. – –

HELÉNE
S te nem kívánod tudni sorsomat?

LUCIFER
Azt már tudom: szerettél, megcsalódtál,
Szerettél újra, s akkor már te csaltál.
Ismét szerettél – hősödet meguntad;
S üres szived most új lakóra vár. –

ADAM
Muk te zhanav avri tyiro anav,
Ando rudyimo te zhanav te phenav,
Ashtyin te mangav petu, kana tyo
Agoresko kalipe na ulaves.

EVA
Muro anav Izoraj. Haj tyiro,
Vityazina? Rudyimo, sheja, perel.

ADAM
Tankred som.

EVA
Tankred, ash Devlesa.

ADAM
Izora, oh, na mukh man kasavo sig,
Te zhasatar, armaja dav anav,
So po agor phendan majintig
Anglunes - skurto sas o minut,
Vi suneske, sar te kerav maj dur,
Te ashosa garady, taj chi zhano
Tyo trajo, shukares te khuvav? –

EVA
Ashun, muro trajo.
Vi muro dad sunto murmuntosko
Vityazi sas. Pune pelest pele
Dushmana, vatyime, jagasa -
Phabarde leski vatra. Napra
Gindisardas pe slobodija, taj
Colaxardas la sunto Marjake,
Ke man, kon inke shejori simas,
Te muntujape, lake del man.
Voj muntusajlas, me sunto rudyimo
Pendem, taj colaxardem.

ADAM
Oh, suntona dej!
Tu truposares uzho kamipe,
Chi boldantu azbajimasa kathar
O bi sunto pattyajimo, desar
Pe tyo uzhimo bezexa pizdel,
Armajenca kathar o cheri. – –

HELENE
Haj tu, chi pushes pa muro trajo?

LUCIFER
Kodo aba zhanav: kamlan, xoxadyilan,
Kamlan pale, atunchi tu xoxadan.
Pale kamlan – tye vityazos rucindan;
Akanak tyo jilo, nyeves zhukarel. –

HELÉNE

Ez különös! Az ördög van veled tán?
De oly szerénynek mégse hittelek,
Hogy szívemet üresnek hidd jelenleg.

LUCIFER (*Ádámhoz*)

Uram, siess. Te nem bírsz elbucszúzni,
S én nem bírom gátolni győzedelmem.

ÁDÁM

Izóra! minden szód fulánk szívemben.
Egy csókkal mérgét, óh, hölgy, édesítsd meg.

ÉVA

Lovag, mit kívánsz – hallád eskümet.

ÁDÁM

De az nincs tiltva tán, hogy én szeresselek.

ÉVA

Te boldog vagy, de hogy feledlek én?
Tankréd, megyek már, vagy kifogy erőm.
Isten veled – meglátlak ott az égben.

ÁDÁM

Isten veled. – E nap emléke vélem. –
(*Éva a zárdába lép.*)

HELÉNE (*félre*)

Ah, gyáva te – hát mindent én tegyek? (fent)
Ablakba' lesz majd, nem tengerben a kulcs.
(*Évát követi.*)

ÁDÁM (*feleszmélve*)

Most hát jerünk.

LUCIFER

Már késő – vége van. –
Ládd, ilyen örült fajzat a tiéd,
Majd állati vágyának eszközéül
Tekinti a nőt, és durvult kezekkel
Letörli a költészet hímporát
Arcáru, önmagát rabolva meg
Szerelme legkecsesb virágítól;
Majd istenül oltárra helyezi,
És vérzik érte és küzd hasztalan,
Míg terméketlen hervad csókja el. -
Mért nem tekinti és becsüli nőül,
Nőhívátása megjelölt körében.
(*Ezalatt egészen besötétült, a hold felkél. Izóra és Heléne az ablakon.*)

ÉVA

Mi vágyva néze rám, mint reszketett,
Ah, e hős férfi reszketett előttem,

HELENE

Baro phenes! Shaj ke o beng si tusa?
Ta kasaveske napra pattyajlom tut,
Hoj muro jilo shusheske gindin.

LUCIFER (*kaj o Adam*)

Raja, sidyar. Tu chi zhanes tavestar,
Me pale na zhanav, te tordyarav bax.

ADAM

Izora! tyi sako vorba, pusav si
And jilo. Oh, zhuvje, chumidema.

EVA

Vityazi, so doros – ashundan colax.

ADAM

Ta kodo slobodoj, me te kamavtut.

EVA

Tu baxtalo san, ta sar bistrav tut me?
Tankred, zhav aba, nachol muri zor.
Ash Devlesa – dikho tut ando cheri.

ADAM

Zha Devlesa. – Pe kado dyes seroja. –
(*E Eva andej dyiz zhal.*)

HELENE (*rigate*)

Ah, bi tromako – sa me te kerav?
(opre) Andej fejastra avla e kija.
(*Zhal pala Eva.*)

ADAM (*trazolpe*)

Akanak, shaj zhas.

LUCIFER

Aba shaj zhas – gataj aba. –
Dikhes, kasavi dilij tyi fircija,
Maj pedokane dorosa dikhela
La zhuvja, taj phukle vastenca
Tele xosel, pojezosko praho,
Pa lako sham, pes chorela
Kathar maj kuch kamipeske luludya;
Maj Devlikanes po altari shole,
Taj ratvajvel andale, taj zoril
Iva, zhi chi shutyoltar laki chumid. -
Sostar chi dikhela, taj patyivila
Sar zhuvja. Ande lako zhuvlyanipe.
(*Tela kadi vrama andre tunyardyilas, o shonut opre ushtyilas. Izora taj e Helene andej felyastraj.*)

EVA

So dorosa, diklas pema, izdralas,
Ah, ka vityazi mursh, izdrajlas anglama

De nőerényem és a hit parancsol -
Itt szenvedek ki, mint szent áldozat.

HELÉNE

Csodálatos, minő örült nemünk!
Ha az előítélettel szakít,
Vadállatul rohan a kék után,
A méltóságot arcáról letépi
És megvetetten sárban térfereg.
Ha nem szakít, önárnyától remeg,
Fonnyadni hagyja meddő bájait,
Mástól s magától elrabolva a kéjt. –
Miért nem jár középén. Vagy mit árt
Egy kis kaland, egy kis gyöngéd viszony
Illemmel olykor, meg nem foghatom.
Hiszen a nő se szellem csak merőben.

ÉVA

Heléne, nézz ki, itten áll-e még?
Hogyan ment volna olyan könnyen el.
Csak egyszer halljam még meg szózatát.

ÁDÁM (*Luciferhez*)

Tekints körül, nem áll-e ablakánál,
Nem küldne-é egy pillantást utánam?
Csak egyszer lássam még sugár alakját –
Izóra! óh, ne bánd, hogy itt vagyok még.

ÉVA

Mindkettőnkért jobb lenne itt nem állnod.
Az elszakadt szív könnyen összeforr,
S megint csak fáj, ha újra elszakasztjuk. –

ÁDÁM

Nem félsz-e így a csendes éjbe nézni,
Mely, mint nagy szív, szerelemtől dobog.
Szeretni hol csak nekünk nem szabad?
Nem félsz-e, hogy varázsa elragad? – –

ÉVA

Él bennem is mindez, mint tünde álom,
Mely tán az égből kísért e világra;
A lég hullámin szép dal árjadoz,
Mosolygni látok nemtők ezreit
Testvéri csókkal minden lomb mögül,
De hozzánk többé, Tankréd, nem beszélnek. –

ÁDÁM

S miért, miért! e rossz fal gátol-é? –
Ki annyi sarcot vívtam a pogánytól,
Nem bírom-é áthágni ezt a sáncot? –

LUCIFER

Nem ám, mert védi a kor szelleme,
Erősebb, mint te.

De o zhuvjanimo vladisardas -
Kathe merav, sar sunto postyin.

HELENE

Chudakoj taj diloj o zhuvjanimo!
Te shinela e diskrimina,
Turbecime nashel palaj e zang,
Patyiv pa o stato tele shinel,
Taj shudines andej chik tevelij.
Tena shindyoltar, vi pestar izdral,
Mukel te shutyol lako shukaripe,
Kaverestar taj pestar chorel e zang. –
Sostar na phirel mashkaral. Vaj so dosh
Si ek cino lashipe, ek cino, kamipe,
Patyivasa unyivar nashtig astarav.
Ichi, e zhuvlyi na buzhoj, numa pikkoj.

EVA

Helene, dikh avri, kathejlo inke?
Sar shaj gelosastar, kasavo sigo.
Numa jekhvar, te shaj ashunavles.

ADAM (*kaj o Lucifer*)

Dikta krujal, chi tordyol kaj fejastra,
Chi bishalel ek jakhali palama?
Numa jokhar, te dikhav, lako trupo –
Izora! Oh, na bunun kaj kathe som.

EVA

Sol duj zhenenge maj mishto avlas
Te zhasastar. O, shindo jilo, sigo
Sastyol, taj dukhal, pale te shinasles. –

ADAM

Chi daras, kade andej ratyi te dikhes,
Sar, baro jilo, kamipestar marel.
Te kamas, feri amenge naj slobodo?
Chi daras, ke lesko vrazhipo leltut? – –

EVA

Vi andema trajil kado, sar suno,
Savo shaj, anda cheri andas man
Pe kaj luma; pe balval, shukar
Gilji avel, dikhav, sakon assal
Phralikane chumidipesa, pala
Sako kasht, de amende, Tankred, chi vorbin. –

ADAM

Ta sostar, sostar! nasul zido tordyarel? –
Kon katyi but las kathar o pogano,
Depol, na zhanav, perdal te nakhav zido? –

LUCIFER

Apol na ferojles, buzho, vramako,
Maj zuraloj, sar tu.

ÁDÁM

Hah, ki mondja azt!

(A háttérben egy máglya világa gyúl ki.)

AZ ERETNEKEK *(karban távolról)*

Mentsd meg az én lelkeket a fegyvertől és

az én egyetlen egycemet az ebek kezéből.

Szabadíts meg engemet az oroszlánnak

szájából és az unicornisoknak szarvaik ellen

hallgass meg engemet.

Hirdetem a te nevedet az én atyámfiaimnak;

a gyülekezetek közepette dicsérlek tégedet.

ÉVA

Irgalmazz, Isten, bűnös lelkeiknek! –

ÁDÁM *(visszaborzadva)*

Mi rettentő dal.

LUCIFER

Nászénektek az.

ÁDÁM

Mіндеgy, legyen, én meg nem rettenek.

Dacolni érted mindennel fogok.

A BARÁTOK *(karban távolról)*

– – öltöztessenek fel gyalázatossággal és

szidalommal, kik felfuvalkodnak ellenem.

Vigadjanak és örüljenek, kik akarják az én

igazságomat; és mondják azt mindenkor: Magasz-

taltassék az Úr, ki akar békességet az ő szolgájának.

(A fentebbi karének kezdetével Ádám, ki a zárda ajtajához lépett volt, ismét megállt, a tornyon egy kuvik kiált, a légben boszorkányok szállnak, s az ajtó előtt egy csontváz kél a földből, s fenyegetve áll Ádám előtt.)

ÉVA *(az ablakot becsapva)*

Isten segíts!

A CSONTVÁZ

El e szentelt küszöbről.

ÁDÁM

Ki vagy te, rém!

A CSONTVÁZ

Én az vagyok, ki ott lesz

Minden csókodban, minden ölelésben. –

ADAM

Ah, kon phenel kodo!

(Palal ek bari jag phabol.)

LE RASHAJA *(giljaben dural)*

Muntun muro duho, kathar le shovengura haj ka-thar

o jekhto xamo, kathar e zhuklesko vast.

Muntusar man, kathar Levosko muj, haj kathar le

jekhe shingaslendar, ashun man.

Phenav tyiro anav, mure dadeske shaveske; avenket-

hane, kade lasharav tut.

EVA

Jertosar, Devlam, amare bezexange! –

ADAM *(palpale grozoype)*

Soski daravni giljij.

LUCIFER

Patoski giljij kodi.

ADAM

Sajek, tavel, me chi darav.

Anda tute sogodi kerav.

LE AMALA *(dural giljaben)*

– – te uraven man opre kushimasa taj lazhaveva, kon

xojajvel pe mande.

Te vojnin, te loshan, kon kamen muro chachimo; taj te

phenen kodo, akanak taj sakana: Luvudyija le Dev-

les, kon kamel pacha leske slugake.

(Opral, sar e giljara, ande gilji xutyilde, o Adam, kon kaj la dyizako vudar ushtyades, pale tordyilas, pe dyizako turno ek huljo cipil, ando ajero le choxanya huran, taj angla vudar jek kokalaslo trupo ushtyol andaj e phuv, taj daravel e Adamos.)

EVA *(e fejastra ande phandavel)*

Devla zhutin!

O KOKALUNO TRUPO

Zhatar kathar o suntu vudar.

ADAM

Kon santu, biuzhe!

O KOKALONO TRUPO

Me som, kon kothe avla

Ande tyi sako chumid, haj kamipe. –

BOSZORKÁNYOK (*kacagva*)

Édes vetés, fanyar gyümölcs,
Galambfival kigyókat költs.
Izóra, hívunk!

ÁDÁM

Millyen alakok!
Ti változátok-é el, vagy magam?
Ismertelek, midőn mosolygattok.
Mi itt valóság és mi itten álom?
Varázsotokra ellankad karom. –

LUCIFER

Véletlenül mi kedves társaságba
Juték. Mi régtől várom e szerencsét,
Ez illedelmes szép boszorkahad,
Mely a mezetlen nimfát mindazáltal
Orcátlanságban messze túlhaladja,
Ez a vén bajtárs, a rémes halál,
Mely torzképezve a rideg erényt,
Megútáltatja azt a föld fiával.
Mind üdvözöllek. Kár, hogy rá nem érek
Közöttetek az éjet elfecsegni. –
(*A jelenések eltűnnek.*)
Tankréd, fel, Tankréd! kedvesed becsapta
Az ablakot; mit állunk itt az éjben?
A szél hideg, köszvény leszen jutalmad.
Heléne meg mindjárt jó, s mit teszek?
Szerelmeskedni nem fog tán az ördög,
Nevetségessé lenne mindörökre,
S akkor hatalmát elvinné maga. –
Csodálatos, az ember hő kebellet
Eseng epedve szerelem után,
S csak kint arat. Az ördög jégkebellet
Alig bír tőle szabadulni jókor.

ÁDÁM

Vezess, vezess új létre, Lucifer!
Csatára szálltam szent eszmék után,
S találtam átkot hitvány felfogásban,
Isten dicsére embert áldozának,
S az ember korcs volt, eszmémet betöltni.
Nemesbbé vágytam tenni élveink,
S bűn bélyegét süték az élvezetre,
Lovagerényt állíték, s ez döfött
Szivembe tört. El innét, új világba,
Eléggé megmutattam, hogy mit érek,
Ki vívni tudtam és lemondni tudtam,
Szégyen ne'kül elhagyhatom helyem. –
Ne lelkesítsen többé semmi is,
Mozogjon a világ, amint akar,
Kerekeit többé nem igazítom,
Egykedvüen nézván botlásait.
Kifáradtam – pihenni akarok. –

CHOXANYA (*asandes*)

Guglo sumboro, shuklo fruto,
Tubanostar, sap, te barardyol.
Izora akharas tut!

ADAM

Che trupuraj!
Tume vrazhosajletar, vaj me?
Pinzharos tumen. Sar asanasle.
Soj o chacho, vaj soj kathe suno?
Pe tumaro vrazhimo kolyol o vast. –

LUCIFER

Bi kamles pelem mashkar skumpo grupo.
Dulmut zhukarav kadi bax, kado
Patyivalo, shukar, choxaj grupo,
Savo e nange gomes bi lazhavo
Tele mukeles, kado phuro bida
Amal, o zhungalo merimo, savo
Zhungarel e zor, taj rutjil kodo
E phuvake shavesa. San najisil.
Bezex ke chi resav opre
Mashkar tume ratyi te vorbisaras. –
(*Le sikadyimatura nachontar.*)
Tankred, opre, tyi skumpo phandadas
Fejastara; so tordyuvav andej ratyi?
E balval shudrij ta nasvajvesa.
E Helene pale avel, so kero?
Dore chi kamavelape o beng,
Asajimo avlas sakana,
Taj atunchi ingrelas o barimo. –
Bari kadi, o manush, tate
Kolyinesa pharro, pala kamipo,
Taj numa mila resel. O beng, daba
Zhanel te muntujpe sigo.

ADAM

Inger man, po nyevo drom, Lucifer!
Marav man palaj sunci buzhe,
Haj araklom armaj, ando gindo,
Devles lasharen, manushen murdaren,
Taj o manush, sas, mure
Buzhe andre te pherel, maj lasheske
Kamlom amaro trajo, te shuvav,
Taj e bezex, shute po lashimo,
Vityazipe tordyardom, taj kado
Pizdas shuri ando jilo. Zhavtar,
Ande nyevi luma, rucisardom, hoj
Me, so mollma, zhanglo opre te avav,
Haj tele te phenav, bi lazhavo
Mukav muro than. – Tena duhima
Majbut khanchi, te mishkilpe e luma,
Sar kamel. Laki rota majbut chi
Mishkij. Dikho sar pereltar. Khinyilom. –
Te hodinj kamav. –

LUCIFER

Pihenj tehát. De én alig hiszem,
Hogy szellemed, e nyugtalan erő,
Pihenni hagyjon. Ádám, jőj utánam.

LUCIFER

Atunch hodinintu. Me daba pattyav,
Hoj, tyo buzho, kaj bi hodinaki zor,
Te hodinis mukeltut. Adam, avtar.

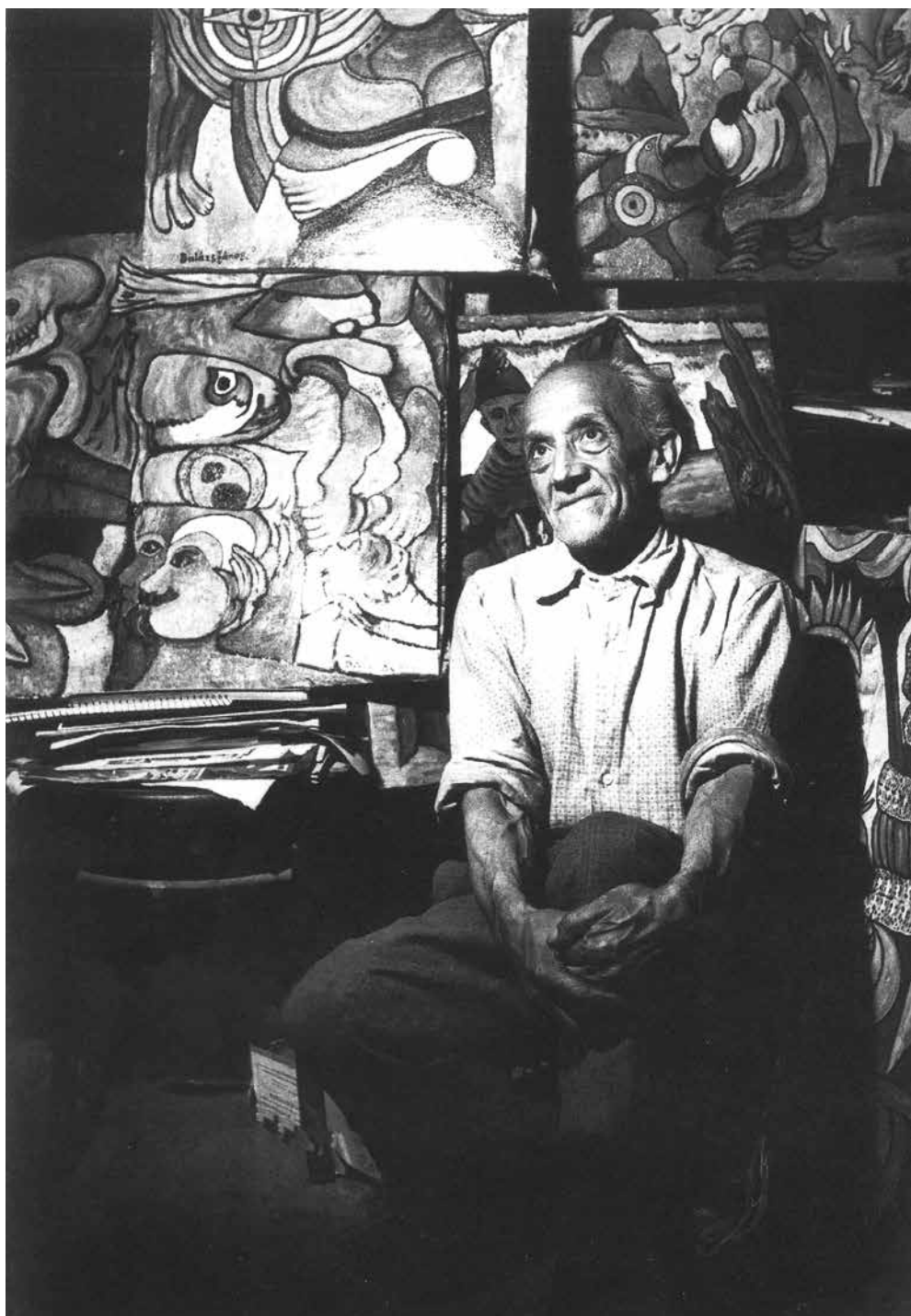
Nagy Gusztáv fordítása

(Folytatjuk)

ROMA ATLANTISZ – GALÉRIA

BALÁZS JÁNOS

Mikor megérkezett a felkérés, hogy e folyóirat következő számában Balázs Jánosról kellene írni, eltűnődtem: Mit is jelent nekem Balázs János és mióta ez a szenvedély? Érettségi körül láttam a tévében egy filmet egy rejtélyes öregemberről, aki egy varázslatos hegyen, meseházak között, rengeteg csodálatos kép előtt, ragyogó szemekkel mosolyogva mesél bölcsebbnél bölcsebb gondolatokat. Igazi mesefilm volt számomra. Aztán úgy jó harminc évvel később, mikor már Tivadarral (Fátyol Tivadar) és Péterrel (Szuhay Péter) jártuk az országot és forgattuk filmjeinket, Tivadar mondta, hogy elvisz minket Salgótarjánba valakihez, akinek köszönhetjük Balázs Jánost, mert illene már, hogy készüljön róla egy film.

Mikor Zoli (Botos Zoltán) kertjében ültünk, akkor döbbsentem rá, hogy ő az, akiről János bácsi mesél abban a „mesefilmben”, amikor arról beszél, hogy hogyan is kezdett el festeni:

„Nahát, volt itt egy jó néhány fiú, akik gimnáziumot jártak. És mondták nekem, hogy én mégiscsak más ember vagyok, megérdemlem azt, hogy a fiatalok tiszteljenek és tudják rólam hogy én sokat rajzoltam valamikor, festettem és írtam is. Na, és akkor ők hoztak nekem festéket, ecsetet, vásznat és olajat is. És azt mondták, hogy próbálkozzak most meg velem. Én odavágtam neki, hát minek ez, már vénségemre én most kezdjek valamit? Már én nekem szükségtelen. Hát én odavágtam a sarokba, amit hoztak, én ehhez nem fogok hozzányúlani. Na, ők elmentek, aztán még aznap hozzányúltam mégis a festékhez. És akkor kimentem az udvarra, szétnéztem, hogy hát valamit mégis találjak, még ha nem is érdemes arra, hogy megnézzék, de a kedvem talán kielégíti ugye? Na. Hát aztán az első délután mindjárt csináltam két rajzot és én aztat ki is festettem. Amikor eljöttek a fiúk, megnézték, mi ez, azt mondják, ez fog menni. Na, én aztán ettől az időponttól elmellőztem mindent, csak időnként mentem az erdőre, de már a haldára se mentem, nem bántam én, hogy nem lesz kenyerem, csak eztet csinálhassam.”

Természetesen elsőnek Zolinak szóltam, hogy írjon János bácsiról, és persze, hogy nem kellett kétszer kérnem:

„Balázs János otthonában egy este egyszerre kántáltuk Arany János Toldijának hallhatatlan sorait. Boldogok voltunk, ahogy szívünket áthatotta a magyar nyelv melegsége és zenéje. Balázs János élete azonban nem volt mindig ilyen boldog. A pusztai létéért nap, mint nap meg kellett küzdenie. Egyik versében ezt írja: »Rajtam kívül senki sem élt úgy, mint én / Ki köveket cipelte a hátán / és sebeket a szívében.«

1968 nyarán vittem az első rajzeszközöket és a festékeket az öregnek. Ezzel megkapta azt a tevékeny örömet, amibe végleg belemerült. 1966-tól jártam hozzá beszélgetni. Az ő természetét és életvitelét ismerve nagy szó volt, hogy engem elfogadott. Egyre jobban megismertem az életét, és rájöttem, hogy egy darab kenyér a lehető legtöbb, ha költészet van mögötte. Költészet az volt, nem is akármilyen.

Mert ő a festészetében is költő volt. Naponta ámulattal sétáltam fel a hegyre, és elragadtatva álltam meg előtte, és az új festményei előtt. Láttam ezt az egyre viruló embert, akivel közös levegőt szívhattam az otthonában. Ismertem az előző nyomorúságos életét, amelyet az ég mostanra már kiegyenlített, kiegyensúlyozott. Végre láttam őt boldognak lenni, és ez nekem elég volt. Hallottam őt kacagni is, amikor esténként a petróleumlámpa fényénél felolvasta nekem az új verseit. Felejthetetlen élmény volt, és életem végéig emlékezni fogok rá. Egy igazi zsenivel barátkozhattam. Tudtam a napi örömeiről, és problémáiról egyaránt. Nem vágyott rendjelekre és címekre, és még azt sem kérte, hogy nagyobb tisztelettel bámuljanak rá. Azt kérte, hagyják őt alkotni.

Az ő sorsa meg az én sorsom úgy hozta mégis, hogy rendjelet kapott. 2009 őszén posztumusz Magyar Örökség Díjban részesült, amellyel járó okiratot és az aranyjelvényt én vehettem át. Barátom, Szuhay Péter laudált, és Kőszegi Edit filmjéből vetítettek János bácsiról néhány megható perccel:

»Én meg vagyok elégedve a munkáimmal. Hogy a világ, a társadalom, vagy a művészettörténészek vagy a képzőművészek mit mondanak róla, nekem közömbös. Fő az, hogy én meg vagyok velem elégedve. Én nem festek a világnak. Önmagamnak festek. És nekem nem kell az, hogy én adjam a valóságnak

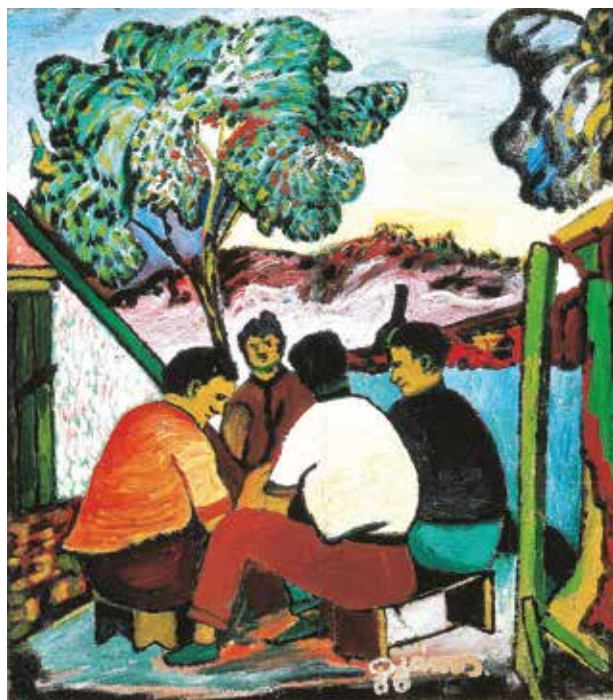
Kísértés
(KuglerArt gyűjtemény)

azt a bizonyos valamiségit, ami amúgy sem helyes, ennek az ellenfordítottját és minden olyan dolgot adok a képeimmel, ami esetleg, talán csúfossággal is ábrázolja a világ fenn állását és az emberiségnek ezt az össze-visszavetett, hányt nyüzsgését. Ez vezet engemet a képek ábrázolásában. De hát lehet is látni. Ugye?«

Kártyázók
(Horn Péter gyűjteménye)

A világ teremtése
(KuglerArt gyűjtemény)

Igazolásul filmünkben idézem Földi Pétert, akinek megadattott, hogy személyesen találkozzon ezzel a csodálatos emberrel...

„Hát azt hiszem ő volt az egyetlen élő zseni, akit igazán láttam.

Volt egy nagyon jó barátom, akit úgy hívtak, hogy Szaxinger Árpád, ő ismerte János bácsit előzőleg, és egy este, nagyjából úgy november vége lehetett vagy mindenesetre nagyon korán sötétedett és akkor föl vitt engem oda a cigánydombra, ebbe a pici házba. És olyan furcsa volt, mert már írtak róla, meg akkor úgy már láttam egy kiállítását, akkor a József Attila kultúrházba volt kiállítása. Bementünk abba a kicsi szobába, festett, ült azon a pici kis széken. Ez maradt meg bennem leginkább, hogy tubusból már teljesen ki van nyomva a festék, az ecset hegyével szedegette le a maradék festékeket és rakta fel, nagyon érdekes, szép felületeket gyártott és magyarázta, hogy ezek a képek sokkal többre kerülnek, mert sok rajtuk a festék, mert amelyiket csak úgy elkeni, az úgy olcsóbb.

Az az érdekes a Balázs János-i művészetben, hogy ha őt az ember nem is túl nagy figyelemmel, csak egyszerűen ránéz, el tud úgy varázsolni és magához tud úgy láncolni, a szimbólum erőteljes

Jucika
(magántulajdon)

hangulati és színbeli hatásával, hogy közvetlen utána nem kerülhettük azt ki, hogy ne legyen egy gondolati folyamat, aminek mentén ezt fölfejtí a kép üzenetét vagy legalábbis annak a részleteit. Tulajdonképpen egy belső képi világot, képi nyelvet, ha úgy tetszik a belső képet tette láthatóvá. És az a furcsa ebben az egészben, ez a törékeny, pici kis ember azért mennyi belső erőt tud képviselni és mennyi belső erőt tud átsugározni. Ez az időszak, amikor ő festett még nem csak Salgótarjánban, de az országban is dívott a szocreál. Szóval akkor még ne feledjük, hogy az ő bátorsága tulajdonképpen azért lett elnézve neki, mert cigány volt és hát ilyen ákombákomokat hadd fessen. De közben pontosan az az érdekesség, hogy tulajdonképpen az igazság nála van. Ő nem a látszatot, az elvárásokat festette, és hát megint tulajdonképpen arról se nagyon beszélnek, hogy ha úgy tetszik művészettörténetet írt, mert úgymond behozta a szabadságot a festészetbe.”

A filmünk befejeztével nyitottuk meg szalonunkat, és úgy éreztük, hogy a legméltóbb esemény egy szalonest lenne Balázs János emlékezetére. Rengetegen voltak, köztük Horn Péter, a legnagyobb Balázs János-gyűjtemény tulajdonosa. Az estet Péter, Tivadar és Zoli vezette. A Szalon hamarosan színházzá nőtte ki magát, és egyik barátunk, Nagy András, aki szintén osztott szenvedélyünkben, elhozta az egyik előadásra a Műcsarnok igazgatóját, Szegő Györgyöt. És akkor én előálltam a nagy álmommal, egy kiállításról a Műcsarnokban.

Emlékek (magántulajdon)

Egyiptom csodái (Horn Péter gyűjteménye)

Kutyatábornok
(Dornyay Béla Múzeum
Salgótarján)

És ez az álom közös lett, már csak a szálakat kellett összekötni és Horn Pétert meggyőzni, hogy gyűjteményét kiállíthassuk. Világos volt, hogy nála szenvedélyesebbet nem is találhattunk volna.

„Imádom a képeit!

2005-ben amikor Kieselbach Tamásnál volt az a nagy kiállítás, akkor teljesen véletlen tévedtem be arra a kiállításra, és onnét indult kapcsolatunk. Én teljesen felkészületlenül mentem

be, azt sem tudtam, hogy mire jöttem, Balázs János neve a világon semmit nem mondott nekem. És amikor eljöttem, másnap is a fejemben volt, harmadnap is a fejemben volt, és azt éreztem akkor is, hogy egy nagyon intenzív hatása volt ennek a színes, különleges képi világnak rám, de nem tudtam megfogalmazni és hova rakni ezt az egészet. Akkor még tanulgattam az egész művészettörténetet. Semmilyen izmusba nem illett bele, nevezhetnék naiv művészetnek, de nem naiv művészet, tehát így lógott a levegőben. Aztán hazamentem, elkezdtem olvasgatni, és akkor jött a nagy beleszeretés. Megismertem az egész élettörténetet és életutat, hogy ebből a két általánost végzett emberből egy reneszánsz bölcs ember lett, ez így tovább erősítette a vonalmat, valahogy így indult. 2005-től volt durván tíz év, amikor az összes Balázs János képet én vásároltam meg, vagy legalábbis tudta mindenki, hogy van egy Horn Péter; aki mindet megveszi, aki ebben megszállottan hisz. Volt egy szobám, ami „Balázs János szoba” volt. Tulajdonképpen 60 képpel volt kitapétázva a szoba. Körbe a falon, mint annak idején a Kieszbach Tamásnál a kiállításon. Nagyon sűrűn egymás mellett, és felettük is képek, gyakorlatilag így nézett ki az egyik szoba és ott gyönyörködtem bennük. Egy darab szék a közepén, és körben képek, és snitt! Ez egy mondjuk 16 négyzetméteres szoba, és úgy kell elképzelni, hogy a padlótól 30 centire kezdődtek a képek és 3 méterig mentek fel. Szerettem ott olvasgatni, gyönyörködni, ez nekem egy „csendes szoba” volt. És ugye az egész képvilághoz még az írói munkásságát is hozzávesszük. Balázs János verseit, amikor én először olvastam, akkor úgy félve magamban gondoltam: olyan, mint József Attila. Akkor ezt így sokáig nem mertem kimondani, mert féltem, ha elmondom valami nagy cunami zúdul rám, és hát nagyon érdekes volt, mert aztán nagyon sok helyről hallottam, hogy igen, hogy ez másokban is megjelent, és hogy nem fals ez a dolog. És amikor sötét volt, és nem tudott se írni, se festeni, akkor zenélt. Abszolút hallása volt, ő hangolt fel minden hangszert a telepen. Ha zenélt volna, abból is egész különlegesen hozott volna létre. Már akkor a világ pusztulása és rombolása foglalkoztatja a leginkább, hogy az ember és a természet kapcsolata megbomlik, és az ember elpusztítja a földet. Elképesztő hogy milyen bölcsesség sugárzik az egész életéből.”

Sorsok, emberek (magántulajdon)

Szürrealista kompozíció oltárasztállal (Dornyay Béla Múzeum, Salgótarján)

Nő virágcsereppel
(Dornyay Béla Múzeum,
Salgótarján)

Makkos erdő
(Földi Péter
tulajdona)

És végül hadd idézzem Szuhay Pétert, aki évtizedeken keresztül ápolta, ismertette, terjesztette könyvben, cikkben, filmben és persze kiállításokon életművét, művészetét.

„Ki is hát Balázs János, s miért is érdekes számunkra?

Esszenciálisan az alábbi választ adhatjuk: mert Balázs János a hétköznapi, számunkra is szeretett világról való lemondás által teremtett magának általunk is csodált, s talán irigyelt világot.

Kicsit kifejtve pedig: Balázs János társadalmon, s ilyenformán (hivatalos) művészetén kívüli magányos ember, nőtlen, agglegény, család nélküli és közösségen kívüli remete. Gyermekek és fiatal korában az öreg emberekkel, öregember korában a fiatalokkal „barátkozott”: tanult majd tanított. Különc volt mindig is; nem zavarta, ha kigúnyolják, ha félnek tőle, ezeket mindig is arra használta fel, hogy »szétlásson a világban«. A természettel élt szoros kapcsolatban (s a természet alatt értette a gombászást, a csipkézést, de a szennyűjtést is a haldán), s nem a cigánytelep lakóival, akik pedig a szomszédai voltak. Két osztályt végzett, s mégis az irodalom klasszikusai mellett filozófusokat olvasott. Világot teremtett magának, előbb az írásaiban – verseiben, filozofikus elmélkedéseiben –, majd a véletlennek (és fiatal barátainak) köszönhetően a festészetben

Szörnyek
(Horn Péter gyűjteménye)

Kompozíció
(KuglerArt gyűjtemény)

is. A közvetlen környezetének megfigyelésétől (a realiztikus ujjgyakorlattól) a nagy példaképek ihlette kreatív másolatokon át hamar eljut a világteremtő és keletkeztető mitológiájáig és világelpusztuló vízióinak félelméig.

Balázs János életét kortársai és kiváltképp tanítványai három szakaszra osztják. Az első szakasz születésétől 1968-ig tartott. Néhány éves, amikor muzsikusként meghal, ekkor hazaköltözik Tarjánba. Az első világháború megszakítja iskoláit, a második besorozza, majd hadifogságba ejti. Innen visszatérve lényegében nem hagyta el a várost, egyedül a közeli erdőbe gyűjtögetni, a haldára szemet szedni járt, de még a könyvtárba sem ment el, jöllehet »falta« a könyveket: történelmi és művészettörténelmi képes könyveket és rengeteg szépirodalmat olvasott. Ezeket a műveket kezdetben barátja, majd 1968-tól (s innen kezdődik a második korszak) annak fia, Botos Zoltán és fiatal rajongói hozták neki. Előbb csak könyveket, majd ecsetet, festéket és vásznat, s az idős ember újra elkezd alkotni. Jöllehet az első képek »modelljei« a Pécskő domb (a cigánytelep), mint táj, és mint az emberi interakciók helye és az erdő, de ezt követően Balázs János világát nem a közvetlen valóság megtapasztalásából, hanem a könyvtár közvetítette virtuális és vizuális világból építette fel. Mindent olvasott a Képes Történelemtől a klasszikusokon át a képzőművészeti zsebkönyvtár darabjaiig. S közben ontotta magából a festményeket; Moldován Domonkos, majd Kernács Gabriella filmfelvételeket, később Tóth István még a telepi korszakból fényképeket készített, ahol a mester „putrija” kívül-belül képeivel van tele aggatva. 1971-ben már a Magyar Nemzeti Galéria Naiv Művészeti osztálya képeket vásárol tőle.

Békevárók
(Magyar
Művelődési
Intézet)

Gyűjtője és méltatója F. Mihály Ida így írt róla:

»Balázs legigazabban a festészetben talált önmagára. Elzárt életmódjának tulajdonítható, hogy képteremtő erejét nem befolyásolta a mások által megfogalmazott vizuális információk áradata, sem a film, sem a televízió. Visszatarthatatlan folyamként áradó képteremtő fantáziája bizarr tárgyi, ornamentális és absztrakt formákat sodor magával. Balázst a lét rejtélyein töprengő hajlama, fantasztikumok iránti vonzalma inspirálta víziói megfestésére. Képeinek gondolatisága

bonyolult, sejtelmes, homályos jelképekkel tűzdelt. Ábrázolásmódjára az esetek többségében az aszimmetria jellemző. Kompozícióin ritkán alkalmaz perspektívát. A teret egymás mellé, egymás fölé helyezett motívumokkal – szinte keleti módon – érzékelteti. Ritkán hagy üres felületet, a reális motívumok közé néha amorf, néha pedig biológiai formákra emlékeztető alakzatokat komponál.»

A harmadik korszak előzményei korábbra nyúlnak vissza, de lényegében 1975-el kezdődik, amikor a telepet felszámolják, s az idős festőnek a szomszéd Rökkant telepen házat kínálnak: vezetékes vízzel, villannyal, gondozóval, étellel-itallal. Az élet megváltozik: vége a remeteségnek. Erről a folyamatról Szepesi József író, költő, az egyik fiatal barát így írt:

»Ő maga túrta el legkevésbé a személye köré mesterségesen tákolt mítoszkorlátokat. Egyedül élt, módja volt rá, hogy megismerhesse önmagát. Félt a sikertől, mert sejtette benne sorsa tragikumát. A hírnév elleni küzdelemben azonban menthetetlenül alul maradt. A sejtett, de sohasem tapasztalt élelmények nagyszerűségét hatvanhat éves korára ismerte meg. Ez újjászületését s egyszersmind vesztét is jelentette. Az emlékezet síremlékén azóta ez a felirat áll: itt nyugszik a hetvenkét éves korában elhunyt Balázs János festőművész: élt öt és fél esztendőt...«

Botos Zoltán vitázva egykori barátjával elmondta már, Balázs János valóságos sírján ez áll:

„Élni anyyi,
mint ide-oda rakni azt,
ami veszendő holmi.”

S hogy megérdemelnénk-e egy a közel háromszáz ránk maradt valóságos festményből és a csak dián ismert mintegy harminc reprodukcióból egy életműkiállítást, arra Balázs János adja meg a filozofikus választ:

»Egyik oldalon szemben áll egymással a szellemiség nagysága a fizikai óriással, amott az erkölcs megtépázott Istene a minden üdvösségre vészt jelentő ördöggel. Győzelem se itt, se ott nem keletkezik: nem ám! Mert győzelem nem volt, most sincs: nem is lesz soha! De hogy a művészet remekei ebből keletkeznek, születnek, az megdönthetetlen igazság!«”

KÓSZEGI EDIT

Pécskódomb (magántulajdon)

*Képeim rakáson hallgatnak
összekapaszkodva.
Sokszor széthányja őket
a kíváncsiság sodra.
Egyiket lökik oldal,
a másikat taszítják hasra,
a harmadikat elnézik hosszan
és emelik magasra.
Ez nagyon szép! – mondják,
de ugyanaz valahány!
Ennyi sok kép, hogy teremhetett
e szűk térnek szegényes talaján?*

Táncosnők
(Néprajzi
Múzeum,
Budapest)

07
9 771216 006018